

Yaslı Duvarlar Önünde,
Yeniden...

Devlet'i Beklerken;
Devlet Beklerken

İsrail Sorunu ve
Filistin Davası

Kritik Bakış

AKIL-FİKİR-ERDEM

EYLÜL 2024

*AHMET ÖZCAN *RAMAZAN YILDIRIM *AYŞE DOĞU
*CENGİZ SÖZÜBEK *MUSTAFA EKİCİ *ADNAN BOYNUKARA
*İSMAİL KÜÇÜKKILINÇ *MEHMET FATİH ARSLAN
*MELİHA ÇELİK *AHMET DEMİRHAN *BİLAL TOPRAK
*KEMAL ÖZTÜRK *ÖMER FARUK BİRPINAR *WENDY BROWN
*JAMES GLEICK *STEPHEN M. WALT

Dergi Adı: Kritik Bakış

Sayı: Eylül 2024

Yayın Periyodu: E-Dergi

Yayın Türü: Siyaset, Jeopolitik, Felsefe

Yayın Ekibi

Genel Yayın Yönetmeni: Ahmet Özcan

Sorumlu Müdür: Bekir Gündoğdu

Yayın Danışmanı: Ramazan Yıldırım

Editörler:

Cengiz Sözübek

Cüneyt Güven

Abdullah Miroğlu

Yavuz Aslan

Ali Karakuş

Sanat Yönetmeni: Serkan Sarıkaya

Grafik-Tasarım: Abdullah Başığit

Sosyal Medya yönetmeni: Nezir Doğan, Ömer Gündoğdu

Redaktör: Ayşe Doğu

Katkıda Bulunanlar:

Meliha Çelik

Sevranur Yetkin

Yaren Gündoğdu

Yusuf Arslan

M. Akif Yıldırım

Ahmet Özgür Mut

Berhan Altaş

Sena Balkan

Mustafa Ekici

Çevirmenler:

İngilizce: Ali Karakuş, Yavuz Aslan

Almanca: Meryem Ferah

Arapça: Aşur Çuha

Fransızca: Seda Nur

İspanyolca: Yasin Demir

Yayın ve İletişim Bilgileri

Yayıncı Kuruluş: Sencer Ajans

Yayın Yeri: İstanbul

E-posta: kritikbakisdergi@gmail.com

SOSYAL MEDYA HESAPLARI:

YOUTUBE:

TR : @kritikbakis

ENG : @kritikbakis_eng

X:

TR : @kritikbakis

ENG : @kritikbakis_eng

ALM : @kritikbakis_de

FR : @kritikbakis_fr

AR : @kritikbakis_arp

İNSTAGRAM:

TR : @kritikbakis

ALM : @kritikbakis_de

ENG : @kritikbakis_eng

FR : @kritikbakis_fr

AR : @kritikbakis_arp

WHATSAPP:

Kanalı Görüntüle

TELEGRAM:

Kanalı Görüntüle

FACEBOOK:

TR : @kritikbakis

ENG : @kritikbakis_eng

İÇİNDEKİLER

Kritik Bakış

BAŞLARKEN... KRİTİK BAKIŞ	02
İSRAİL SORUNU VE FİLİSTİN DAVASI RAMAZAN YILDIRIM	03
CENNETİ ARAYAN ADAM ZİYAÜDDİN SERDAR AYŞE DOĞU	06
YASLI DUVARLAR ÖNÜNDE, YENİDEN AHMET ÖZCAN	09
DEVLETİ BEKLERKEN; DEVLET BEKLERKEN CENGİZ SÖZÜBEK	14
KURBAN, DÜŞMAN VE SOYKIRIM ÜZERİNE MUSTAFA EKİCİ	16
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİNAMİĞİ VE TÜRKİYE ADNAN BOYNUKARA	19
EŞREF KUŞÇUBAŞI'NIN ALTERNATİF BİYOGRAFİSİ; BİR İTİBAR SUİKASTİ Mİ? İSMAİL KÜÇÜKKILINÇ	23
DEİZM GERÇEKTE BİR TEHLİKE Mİ? MEHMET FATİH ARSLAN	38
ŞAMAN VE TENGRİ, BATININ TÜRK TARİHİ KURGUSUDUR AHMET DEMİRHAN	41
ARKEOLOJİ VE DİNLER TARİHİ ARASINDA BİR İLİŞKİ KURULABİLİR Mİ? BİLAL TOPRAK	52
BÜYÜK HAYALLERİN SONU KEMAL ÖZTÜRK	55
KUDÜS: SELAHADDİN'İN EVİ, 'FATMA'NIN SOFRASI' MELİHA ÇELİK	57
MARX'IN BAŞYAPITININ SÜREGELLEN ETKİSİ WENDY BROWN	63
ÖZGÜR İRADE'NİN GELECEĞİ JAMES GLEİCK	70
İSRAİL'İN STRATEJİSİNDE TEHLİKELİ DÜŞÜŞ STEPHEN M. WALT	77
ANA, ANNE, ÖK, VALİDE, MADER ÖMER FARUK BİRPINAR	81
ÇİN'İN EKONOMİK PARADOKSU YUEN YUEN ANG	84
RUS HİBRİT İSTİHBARAT DEVLETİ JARDAR OSTBO	87

BAŞLARKEN...

20. Yüzyılda doğmuş olanlar bilir ki, kılıca karşı kalem, şiddete karşı fikir, maddeciliğe karşı erdem ve aptallığa karşı akıl daima haklı, meşru ve üstündür. Belki kazanamaz, yenemez, galip gelemmez, hükmedemez, ama üstündür. Zaten kazanmak, galip gelmek, hükmetmek; bir ideali, davası, manevi inancı olanlar için amaç değildir. Gaye her zaman doğru bir yolda olmak, istikamet sahibi olmak, erdem ve haysiyetle yaşamaktır.

Fikirler, eğer bu gayeyi içeriyorsa, değerlidir. Kalıcıdır, onurludur. İnsanın insana kulluğunu reddeden her düşünce kıymetlidir. İnsanın hayvani doğasını terbiye edecek her formül, önemlidir. İnsanı esfel-i safilinden 'eşref-i mahlukata davet eden her çağrı azizdir.

20.Yüzyılda doğanların en büyük talihsizliği, yüce, kıymetli, değerli fikirler uğruna mücadele edip, tam tersi bir finale tanıklık etmeleridir. Sürekli hayal kırıklıkları, manevi bozgunlar ve akıl almaz sonuçlarla yüzleşmek zorunda kalmanın travması, derin bir ümitsizlik üretmiştir. Çekilen onca acılar, karşılıksız kalan onca fedâkarlık, kaybedilmiş onca yıllar, başkası için, başkaları daha mutlu olsun diye kendini feda etmiş her fikirden insanları içine çeken derin bir uçurum artık. Nietzsche, 'Uzun süre uçuruma bakarsan, uçurum da sana bakar.' demiş.

Kritik bakış, uçuruma bakmaktan vazgeçenlerin platformu olmak için yola çıkıyor. Her şeye rağmen, inatla ve umutla, erdemle ve haysiyetle yaşama tutunmaya çalışanların iç ve dış sesi olmayı hedefliyor. Hala dünyayı, ülkeyi, toplumları, insanları değiştirebileceğine inanan; haksız, adaletsiz, zalim, insan karşıtı hiçbir güce boyun eğmeyen; insana dayatılan tüm akıldışı yaşam formlarına direnen; yalana, sahteliğe meydan okuyan bir ses olmayı gaye ediniyor. Söz'ün, fikrin, erdemin, aklın, imanın üstünlüğünü savunanların kale burcu olmayı düşünüyor. İdeolojik, etnik, dini, mezhebi bagajları sırtından atarak putsuz, tabusuz, fetişsiz, dogmasız bir akılla yeniden ve yeniden düşünenleri, arayan, sorgulayan her akl-ı selim hakikat yolcularını birlikte yürümeye davet ediyor. Kritik Bakış, 21. yüzyılda doğanların ebeveynleriyle aynı travmaları, hayal kırıklıklarını, karamsarlıkları yaşamayacakları bir tecrübe birikimi ve daha kavi bir imanla donanmaları için gerekli tüm akıl, fikir ve erdemin nöbetini tutmaya çağırıyor.

Söz tükenmedi, umut yaşıyor.

KritikBakış

www.kritikbakis.com

RAMAZAN YILDIRIM

www.kritikbakis.com

İSRAİL SORUNU VE FİLİSTİN DAVASI

Bir asır öncesine kadar batı dünyasının sorun olarak tanımladığı ve kurtulmak için çaba gösterdiği Yahudiler meselesi Siyonizm – Evanjelik ittifakıyla pimi çekilmiş bir bomba olarak İslam dünyasının içine atıldı. Birinci dünya savaşının İslam dünyasında sebep olduğu kaos, Osmanlı devletinin Arap dünyasından çekilmek zorunda kalmasının ardından ortaya çıkan istikrarsızlık gibi sebepler Batı tarafından göçe zorla teşvik edilen Yahudi işgalciler Filistin topraklarına Britanya himayesiyle yerleşmeye başladılar. Kudüs'ün coğrafyası olan Filistin toprakları Yahudi terör örgütleri tarafından köy ve kasabalara yapılan baskınlar sonucu zamanla işgal edilmiş ve bu fiili durum 1948 yılında “İsrail” olarak tescil edilmiştir. Batı dünyasının “Yahudiler” sorunu, artık İslam dünyasının İsrail sorunu olarak yoluna devam ederken Filistin de topyekun bir davaya dönüşmüştür.

Bu işgalci güç 75. yılını geride bırakırken hala bir örgüt refleksiyle hareket etmekte ve bölgeyi istikrarsızlaştırıp sebep olduğu şiddet ve kaostan beslenmeye çalışmakla birlikte son katliamlarıyla insanlığın ortak vicdanında mahkum edilip yalnızlaştı. Buna karşın Filistinliler ise bu yüzyıllık işgal, talan ve gasb siyasetine karşı direniş bayrağını kuşaktan kuşağa devrederek davalarını tüm insanlığın ortak davası haline getirmeyi başardılar. Filistinliler 7 Ekim 2023 tarihinde Gazze'nin yanı başındaki işgal karakoluna yapılan baskından sonra uğradıkları orantısız saldırı ve katliamlar karşısında özgürlük mücadelelerini küresel bir boyuta taşıdılar. Aksa Tufanı eylemleri Gazze'nin son yirmi yıldır sessiz bir ölüme terk edilmesine bir tepki olarak başladıysa da sonuçları itibariyle bölgesel bir hareketliliğe ve değişime de sebep olmuştur.

Topraklarından sürülme tehdidiyle karşı karşıya olan Filistinliler yapılan bombardıman karşısında yurtlarını terk etmeyerek onlarca yıldır işgalci çevrelerde konuşulan “Filistin’i Filistinsizleştirme” projesini de deşifre ettiler. Aslında bu plan 1948 yılından beri uygulanan toprağı işgal edip toprağın sahibini sürgün etme politikasının bir devamıdır. Bugünkü Gazze nüfusunun % 80 kadarı 75 yıldır topraklarından sürülen Filistinlilerden yani kendi yurdunda göçmen konumuna itilmiş insanlardan oluşmaktadır. İsrail’in kendi bekası ve çoğunluğu Yahudilerden oluşan toprak bütünlüğünü elde etmek için uyguladığı etnik temizlik saldırılarına maruz kalan Gazze halkı bu defa ölümü pahasına göçmen olduğu toprakları terk etmedi.

İbrahim Anlaşması (Safkatu’l-Karn/Milenyum Barışı) 2011 yılında Tunus’ta başlayıp kısa süre içerisinde Mısır, Libya, Suriye ve Yemen başta olmak üzere tüm Arap dünyasında başlayan Arap devrimleriyle birlikte Filistin meselesi geri planda kaldı. Özgürlük, adalet ve onur talepleriyle başlayan barışçıl sokak gösterileri zamanla bazı ülkelerde iç savaşa dönüştü ve yüzyıl boyunca Filistin topraklarında katledilen insan sayısının on katına yakını hayatlarını kaybetti. Kısaca Bağdat, Şam, Halep ve Yemen içine düştüğü insani felaketler bakımından herhangi bir Filistin şehri aratmadı. Arap devrimleriyle birlikte ortaya çıkan iki eksen den biri eski statükonun olduğu gibi devam etmesinden yanaydı ve İsrail bu eksenle işbirliği yaparak Filistin üzerindeki baskısını arttırdı. Ancak bölgede başlayan kitlesel değişim ve dönüşüm taleplerini uzun vadede bir tehdit olarak algıladığı için bölgedeki Arap rejimleriyle hızlı bir normalleşme politikası sürdürdü. Arap devrimleriyle birlikte ortaya çıkan talepleri tehdit olarak algılayan bazı Körfez monarşileri İsrail ile aynı eksen de yer alarak normalleşme politikalarına hız verdiler. Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Ürdün ve Mısır’ın da içinde bulunduğu geniş katılımlı bir törenle ABD başkanı Trump tarafından ilan edilen İbrahim anlaşması yüzyılın barışı olarak ilan edildi. Aslında bu anlaşma İsrail’in bölgesel huzursuzluğun kaynağı olduğu ve bölgedeki barışı ihlal ettiğinin de bir kabulüydü. Filistinli aktörlerin içinde yer almadığı bu girişimlerle bölgeye ekonomik destek yağacak, Ürdün, Lübnan ve Mısır hükümetleri desteklenecek, Sina’da Gazzelilerin gidip çalışacağı yatırım bölgeleri kurulacağı, Gazze ile Batı Şeria arasında hızlı demiryolu inşa edileceği gibi birçok ekonomi, siyasi ve kültürel faaliyetler öngörülüyordu. Bu kültürel faaliyetler kapsamında Yahudi bir gurup bazı Körfez ülkeleriyle ortak etniklik düzenliyor üç semavi dinin evrensel barış mesajları dile getiriliyordu. Medineli bir çiftçi bir İngiliz Yahudi ailesini Medine’deki hurma bahçesine davet edip sembolik bir hurma fidanı dikiyordu ve “1400 yıldır ilk kez bir Yahudi Medine’de” şeklindeki haberlere yansiyordu. Bu anlaşmanın asıl amacının İsrail’in işgal politikalarını onaylamak ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmek olmasına rağmen asıl mevsunun mağduru olan Filistinliler yok sayılıyordu.

Filistin’in kaderini Filistinlileri devre dışı bırakarak belirlemeye çalışılan bu girişimler Aksa tufanı hareketiyle birlikte akamete uğramış görünüyor ve sonrasında başlayan katliamlar da bu girişimin içinde olan Arap ülkelerini tedirgin etmiş durumda.

Yahudilerin “İsrail Sorunu”

İsrail kurulduğu günden beri kurucu felsefesi olan Siyonist ideoloji gereği tüm dünya Yahudilerinin devleti olduğunu ileri sürerek onların maddi destekleriyle ayakta durmaya çalışmıştır. İsrail dışında yaşayan Yahudileri sistematik bir şekilde işgale tabi tuttuğu Filistin topraklarında kurduğu “Yahudi gettolarına” yerleştirmekte ve onlara sorunsuz, güvenli bir yaşam vadetmekteydi. Aksa tufanı hareketiyle birlikte İsrail’in kurduğu bu güvenlik duvarı yıkılmış ve tüm Yahudiler çatışmalardan etkilenerek kendi devletlerinin üretmiş olduğu şiddet atmosferinin kurbanı olmuştur. .

1973 yılındaki yenilgiden sonraki en büyük travmayı yaşayan İsrail'deki Yahudi vatandaşlar için en emin oldukları güvenlik konusu artık tartışmalı hale gelmiş ve Filistinlilerin yetmiş beş yıldır yaşadığı korku ve endişeyi onlar da hissetmeye başlamıştır. Radikal Siyonizm ve Hristiyan Evanjelizmin bir ürünü olan İsrail'in bu saldırgan politikalarının sorgulanması hızlanarak devam etmekte ve İsrail dışındaki Yahudiler bu gelişmelerden endişe duymaktadır. Ayrıca Gazze katliamlarının başlamasından itibaren Hristiyan veya evanjelik kimlikleriyle bilinen Batı liderlerinin Tel Aviv'e giderek savaş suçlularına destek vermeleri küresel çapta tüm insanların tepkisini çekmiştir.

İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında orantısız bir güç kullanarak hastahanelere, eğitim kurumlarına ve mabetlere bomba yağdırması, çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan masum sivilleri katletmesi tüm dünyadaki insanlık vicdanını da yaralamıştır. Avrupa, Amerika ve diğer ülkelerde başlayan İsrail'i protesto eylemleri dalga dalga büyüyerek Siyonizm karşıtlığına dönüşmüştür. Özellikle sıradan bir İsrail ve Siyonizm eleştirisinin antisemitizm zırhı gölgesinde değerlendirildiği Avrupa ülkelerindeki gösteriler İsrail politikalarına karşı olmanın antisemitizm olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü son Gazze katliamlarıyla birlikte İsrail devleti kuruluşunun yetmiş beşinci yılında hala bir devlet olma olgunluğuna erişemediğini göstererek devlet olma sorumluluğu ve onuru altında ezilmiştir

Filistin İnsanlığın Onur ve Özgürlük Davası

Arap devrimlerinin gölgesinde kalıp unutulmaya yüz tutmuş Filistin ve Kudüs meselesi son Gazze katliamlarıyla birlikte yeniden kendini hatırlatma davasını küresel bir boyuta taşımıştır. Her dinden, milletten ve ideolojiden insanlar sokaklara dökülerek kendi rejimlerinden bağımsız bir şekilde Filistin'i insanlığın onur ve özgürlük davası olarak benimsediklerini göstermişlerdir. Gençlerin yeni bağımsızlık ve özgürlük mottosu artık Filistin davası olmuş ve bu mesele Arapları ve Müslümanları aşır tüm insanlığın ortak vicdanı olarak yeniden gündeme gelmiştir. Avrupa ve Amerika şehirlerinde engellemelere rağmen sokaklara dökülerek İsrail'in katliamlarını kınayan halklar aynı zamanda kendi yönetimlerinin İsrail yanlısı politikalarını eleştirmektedir.

ABD yönetimi uzun süredir iki devletli çözüm için çaba sarfetmemiş aksine İsrail'in işgalci tezlerinin savunucu olarak Filistin'in Batı Şeria bölgesinin her geçen gün erimesine yönelik politikalara destek vermiştir. Amerika'daki Yahudi kurumları aracılığıyla bugün Batı Şeria topraklarının yarısından fazlası İsrail tarafından kontrol edilmektedir. Batı dünyasındaki iktidarların İsrail'in katliamlarına açıkça destek vererek kendi halklarının tepkilerini çekmişlerdir. Ayrıca Batı dünyasındaki ana akım medya İsrail yanlısı yayınlarıyla bu tepkileri büyütüştür.

Tüm bu kısıtlara rağmen özellikle Batı dünyasında meydanlarda bir araya gelen insanların dile getirdiği bu ortak vicdan çığlığı İsrail yönetimini tedirgin ettiği kadar Arap Ligi veya benzeri kuruluşların kınama kararları onları rahatsız etmektedir. Filistin'in küresel bir boyut kazanan onur ve özgürlük davasının kalıcı çözümlerle taçlanması Filistin içindeki siyasi aktörlerin de kendi davalarını ortaklaştırmalarıyla mümkündür.

75 yıllık sistematik bir işgal ile toprakları kevgire dönen Filistin liderleri de son Gazze katliamlarından sonra artık yeni bir yol ayırmasına gelmişlerdir. Oslo sürecinden sonra kökleşen siyasi ayrılıklar zamanla Filistin yönetimini fiili olarak iki farklı eksene doğru itmiştir. Batı Şeria'da fiili olarak Mahmud Abbas yönetimindeki Fetih hareketi bulunurken Gazze şeridi de Hamas'ın kontrolü altındadır. Fetih ve Hamas yönetimleri kendi aralarındaki sorunları bir taraf bırakarak kendilerini de var eden ana sorun olan işgalci İsrail'e karşı ortak hareket etmedikleri sürece mevcut sorunların çözülmesi mümkün değildir. Filistin siyasi aktörlerin ortak çatı kuruluşu FKÖ'nün yapısal sorunları çözülmeden de bu birleşme mümkün görünmektedir. Nitekim Gazze'deki katliamları kınamak ve bir yol haritası belirlemek üzere bir araya gelen İİT ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirvesinde bu misyonun altı çizilmiştir: "Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Filistin halkının tek meşru temsilcisi olduğuna vurgu yaparak, tüm Filistinli grup ve güçlere FKÖ çatısı altında toplanma ve FKÖ'nün liderliğindeki ulusal ortaklık çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirme çağrısı yapar." FKÖ 1964'te Kahire'de toplanan Arap Birliği zirvesinde alınan karar sonucu sahadaki Filistinli grupları, başını Cemal Abdunnasır'ın çektiği Arap liderlerin iradesi doğrultusunda güdümlü bir çatı altında toplama amacıyla kurulmuştur. FKÖ kurulduğu dönemin konjonktürü gereği nasyonal sosyalist ve seküler bir karaktere sahip olmuştur. Fetih hareketinin lideri Yaser Arafat'ın liderliğinde zamanla diğer Filistinli grupların adil temsiliyetleri azaltılmıştır. Bugün itibarıyla FKÖ tamamen Fetih hareketiyle özdeşleşmiş ve sahadaki etkin diğer gruplar dışlanmıştır. Filistin genelindeki halk desteği en az Fetih kadar olan Hamas ise bu çatı altında temsil edilmemektedir.

CENNETİ ARAYAN ADAM ZİYAÜDDİN SERDAR

AYŞE DOĞU

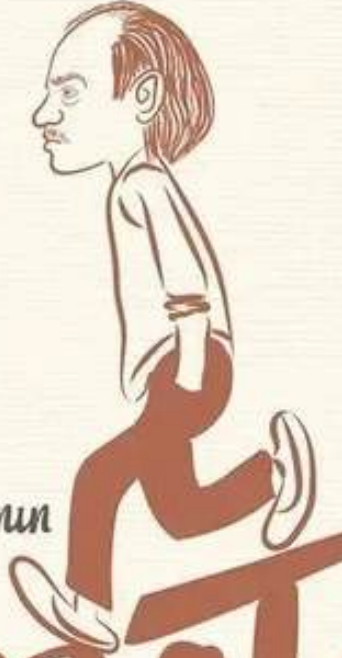
www.kritikbakis.com

Ziyaüddin, pek çok ülkeyi kapsayan seyahatlerinin sonucunda; İslam'ın cennetinin bir varış yeri değil, bir seyahat tarzı olduğu, sonucuna varır.

“ ÖNCE VE SONRA AYNI YERE
BİRLİKTE VARIR.
-TAO TE CHİNG

ZİYAÜDDİN SERDAR

Septik
Bir Müslümanın
Yolculuğu

CENNETİ ARAYAN ADAM

Septik bir Müslümanın yolculuğu/mahya yay.

Pakistan kökenli aydın Ziyauddin Serdar, Lahor'da doğup Londra'da büyümüş, annesi dini duygularının derinliği ve samimiyeti, babasının da tarikat ehli olduğu bir aile ortamında büyümüştür. İngilizceyi rahat konuşabilmesi ve merakı, girişken ve mücadeleci kişiliği üniversite yıllarında oluşturdukları öğrenci dernekleri vasıtasıyla ümmetin zengin bir yelpazesine tanışmasında etkili olmuştur.

Müslümanlık durumunu anlatan biyografisini, 'cenneti aramak' olarak yorumlamış. Öteki dünya, hesap kitap, cennet cehennem, ödül ceza ve en önemlisi Allah rızası kavramları olmadan; mümin ve münafık gibi müslüman durumları anlaşılabilir. Bu arayış bize pek çok ülkedeki Müslüman birey ve fraksiyonların tanınması ve anlaşılması noktasında ipuçları veriyor. Kitapta ilginç anekdotlar var. Bu geziler arasında 12 Eylül döneminde Türkiye de var. Lakin bana göre bu bölüm oldukça cılız olmuş. Yalnız İTÜ önündeki tank ve asker, darbelere karşı mühim bir şahitlik. Sonra Pakistan ve Ziyaülhak var, onun katı rejimi ve halkın fakirliğiyle güya İslamlaştırma projesi olarak dinde fanatizm ve Afganistan savaşının da cihatçı deposu olan Hakkaniye medreseleri var. Suudi Arabistan, Çin, İran gözlemleri var. Bunlarla beraber kırılma noktaları olan 'Şeytan Ayetleri' ve '11 Eylül'ün yansımaları. Ben de size kitaptan seçtiğim bir bölümü özetlemek istiyorum. Ziyauddin Serdar, cenneti arama çabalarından ümidini kesecek kadar küresel gelişmeler görünür ve baskın hale gelirken, bir gün kapısı çalınır. Kapıyı açınca, biri kısa biri uzun iki kişi belirir. Ve üniversite yıllarından tanıdığı Malezya'lı Nasir kendini tanıtip kucaklayarak içeri girer. Nasir hiperaktif biridir ve bu özelliği sayesinde bürokrasi basamaklarını hızla çıkmıştır. Serdar, eğer bir projeye geldiyse kabul etmediğini peşinen ifade eder ama Nasir ısrarcıdır. Dönemin Malezya başbakanı ve parti başkanı Enver İbrahim; artık onlar gibi aydınlara daha çok ihtiyaçları olduğunu ve bu konuda yardımlarını ister. 'Malezya yeni Endülüs olabilir mi', diye düşünen Serdar ve arkadaşları, İslam dünyasında örnek bir çıkış gösteren Malezya için kolları sıvar. Malezya, 1300'lerde İslamla tanışmış ve 15. yy.da Malakka; Çin, Batı ve Ortadoğu bölgeleriyle ticareti gelişen önemli bir şehir olmuştur. 16. yy'dan itibaren ise Portekiz ve ardından İngiliz işgali, ülkenin ekonomik ve siyasi yapısını bozmuştur. Malezya en son 1800'lerde İngiliz işgali sonrası toplumsal örgütlenişi büyük zarar görmüş ve müslüman ve yerleşik Çinli halk tabakaları dışlanarak bireysel çiftçiliğe zorlanmış hatta küçük toprak sahiplerinin kauçuk ekmesi bile yasaklanmıştır. Tamiller, Çinliler ve Sihler siyasi, sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları ele geçirmiştir. Buna rağmen 1966 yılından sonra yapılan anayasada toplumdaki bu işgalci İngilizlerin getirdiği kesimlere de vatandaşlık verilerek toplumsal barış sağlanmıştı.

Çin mahallesinde, Budist, Hristiyan ve İslam dinine ait ibadethaneleri barışçıl bir şekilde yan yana dizilmişlerdir. Hatta müslümanlar, İslami kavramları ifade eden kelimelerini budist inancının kavramlarından ödünç almışlardır. Bu çoğulculuk ortamı İspanyol tarihçilerin Endülüs'ü tasvir etmek için kullandığı slogana uymaktadır. Reconcista; yani 'Yaşa ve yaşat.' Güney Asya'nın büyüyen ekonomisi olarak da Malezya diğer ülkelere örnek olacak bir model olarak da gelecek vaat etmektedir.

Serdar ve arkadaşları bakanlıklarla karşılıklı etkileşime dayalı küçük çaplı seminerlerle başlayıp büyük katılımlı konferanslara giden bir sürece başlar. Bu etkinlikler; İslam dünyasının düşünme biçimleri ve sorunları üzerine kafa yorma amacını güdüyordu. Hem öğrenip hem öğretmek verimli bir şekilde çalışmalar devam ederken, Saddam'ın Kuveyt'e saldırısı gerçekleşir.

Suud'un Ululararası İlişkiler Atağı...

Malezya başkanı Suud'dan yana tavır alsa da toplumda farklı sesler yükselmeye başlamıştır. Suudi yetkililer din adamları gelip gidiyor, Malezya basınında kendileri lehine tavır alınmasını talep ediyorlardı. Eski bir Suudlu tanıdığı Serdar'a Saddam'a karşı kendilerini desteklemediği için sitem etmiş, O da İngilizce yayın yapan önemli bir gazetede açık görüş köşesine yazdığı makalede son tahlilde; Müslümanların iki şeytan arasında kaldığını, Suud'un toprak hırsı olmadığı için ehvenişer olarak gördüğünü, açıklamıştı.

Bunun üzerine kendisine bir miktar para vermeyi teklif ettiler, ilmi faaliyetleri için, sartsız. Serdar daha önce Suudla yaşadığı kırgınlık ve güvensizlik ilişkisini düşünerek kesinlikle bu teklifi reddetti. Enver araya girerek 5 milyon doların! kendi amaçlarını gerçekleşmesinde kullanabileceklerini söyleyerek onu ikna etti. Böylece birkaç kişi Cidde'ye uctu. Hepsi bir odada oturuyordu. Şeyh Kamil, ona hitaben beş.. Paranın ilmi çalışmaları için verileceğini söyledi. Serdar, Londra'da yaşadığını belirterek pound olarak istedi. Tam bir hattat tarafından yazı ve rakamla güzelce meblağ yazılmıştı ki, Dr. Yamani, Suud'un bir şartı olduğunu söyledi. 'Aydınlara özgürce konuşmalı ama bazen yalnızca bazı zamanlarda her düşündüklerini söylememeliler.'

O anda hepsi şaşkınlıkla donakaldı Serdar'ın içinden kalkıp o çeki paramparça ederek adamın başından aşağı dökmek geldi ama yerinden kıpırdamadı Arkadaşı kolundan sıkıca tutarak Enver'e 'Size bahçeyi göstereyim' diyerek onları dışarı sürükledi. İşte, dedi, 'bu camiye şeyh kendisi için şunu da annesi için yaptırmıştır'. şunu da derken Serdar 'canı namaz kılmak istemediği zamanlar için' diye tamamladı ve hep beraber makarayı koyverdiler. (Bu olayın evveliyatı daha önceki bölümlerde.) Oradan sonuç alamadan ama daha özgür olarak geri döndüler.

Ama bilirsiniz işler kötüye gitmeye başlayınca nerde duracağı belli olmaz ve olaylar hızlanır. Rezillik daha fazla rezilliği çağırır. Geriye döndükten sonra Asya krizi bütün büyük şirketlerin çökmesine ve Malezya'nın altından kalkamayacağı bir borç batağına saplanmasına sebep olur. Cumhurbaşkanı Mahhattir Muhammed, bu olanlardan dış güçleri, finans kuruluşlarını ve veliahtı ilan ettiği Enver'i suçlamaktadır. Olaylar akıldışı şekilde gelişir. Carter gibi ona bir ahlaki skandal düzenleyerek görevinden uzaklaştırmak ister ama Enver dürüsttür ve halk ona inanmaktadır. İki yıl uğraşarak ilmek ilmek bir skandal tertipler. Malay halkının en hassas olduğu konu 'eşcinsellik'tir. Enver'in manevi kardeşi arkadaşlarından biri, Enver'in şoförünün de içinde olduğu bir komploya dahil olmadıkları için tutuklanır.Halk sokaklara dökülür. İngiliz oyunları sırasında Mahattir yuhalanır. O sırada Enver de büyük katılımlı bir miting yapmaktadır. Gece kapıları kıran polisler tarafından Enver de tutuklanır ve bir kaç yılını geçireceği hapishaneye götürülür. Ziyaüddin ve ekibinin burada artık işi kalmamıştır. Birer birer ülkeyi terk ederler ama, öncesinde tutuklular ve aileleriyle aylarca ilgilenirler. Gittikleri yerlerde Londra'da vs. Enver için büyük katılımlı eylemler organize ederler. Serdar; Endülüslü İbni Hazm'ın bir sözünü hatırlar: 'Ne kadar açık fikirli ve zeki olursanız olun. Otoriterlik daima çevrenizden dolaşacak bir yol bulur'

Bir Kaçış Macerası.. İbanlar..

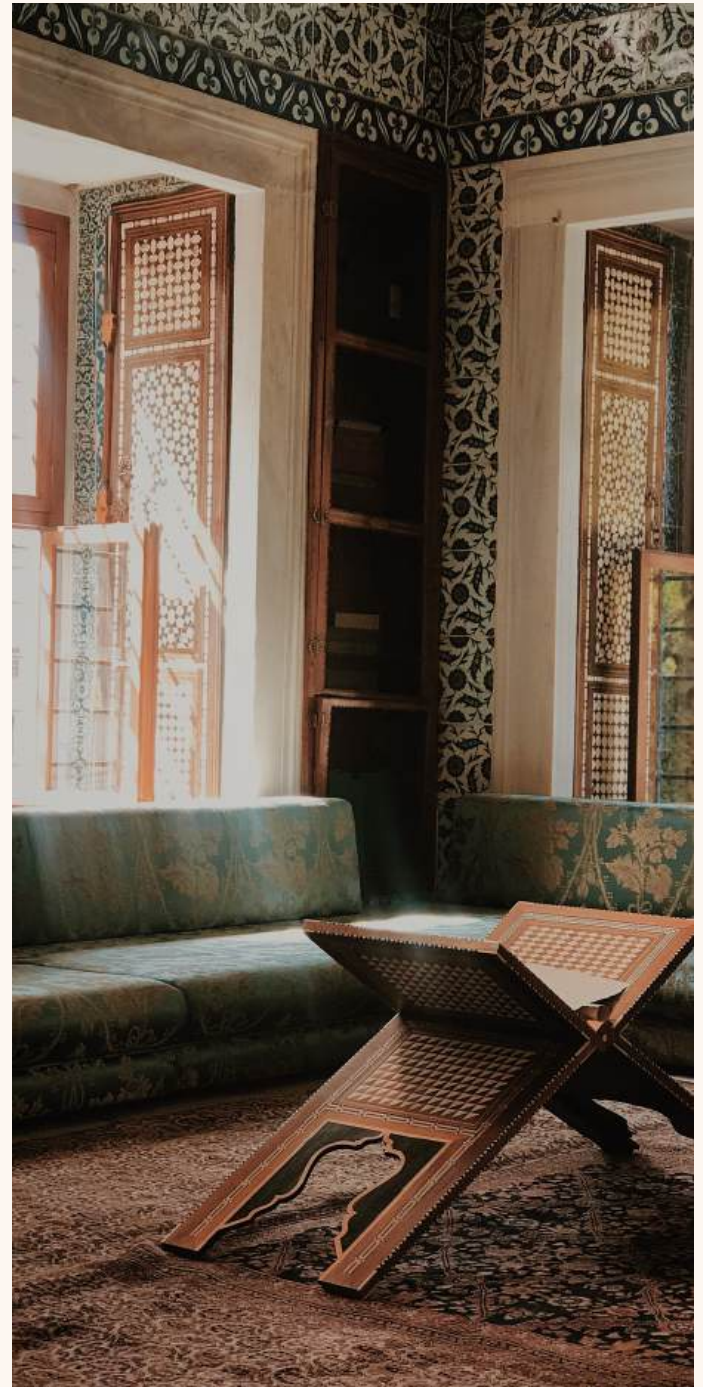
Bu süreçte, Malezya'nın otantik çizgileri flulaşıyordu. Malezya da 'en büyük hastalığı'na yakalanmıştı. Çağdaş medeniyetin en belirgin farikasının bu olduğuna inanıyorlardı. Enver, her ne kadar yolsuzluklardan sorumlu kişi olarak başkan ve çevresini uyarıyorsa da O'na kulak verecek hiç kimse yoktu. Lüks ve şımarıklık, batı taklidi gökdelenler almış başını gitmişti. Dünyanın en büyük havaalanıyla! piramit şeklinde en büyük avemeyi yapmakla övünüyorlardı.

Halk şikayetlerini doğrudan ifade eden bir kültüre sahip olmadığı için hava kirliliği ve hızlı kentleşme karşısında tavrını şöyle ifade ediyordu: 'Eşya büzüşüyor çünkü yer gittikçe azalıyor.' Serdar, önceleri bunun maddi durumlarla ilgili olduğunu düşündü. Fakat sonra bu ifadeyle geleneksel dokunun güncel hayattan çekilmesini kastettiklerini farketti. Her Malay bir kampongta (köy) dogar ve hayat görüşü orada şekillenir. Halbuki küresel köy, köyleri zihin dünyasından ve hayattan uzaklaştırmış buna mukabil insanlar evlerinde de evsizleşmişlerdi. Kuala Lumpur'u gri bir sisi ve siyasi atmosferinin kasvetle insanı boğduğu günlerden birinde, yazarımız biraz medeniyetten uzaklaşmak ister. Arkadaşına kaçabileceği bir yer olup olmadığını sorar ve iki Malay dostuyla Sarawak yağmur ormanının derinliklerine doğru yola çıkar. Önce beş saatlik araba yolculuğundan sonra üç saatlik tekne macerası sonrası İbanların yüksek evlerinin olduğu yere ulaşır. Onları sıcak bir şekilde karşılayan kabilenin şefiyle sohbet ederler.

Binada altmış aile oturmaktadır. İhtiyaçlarını işbölümüyle hallederler. Akşam olunca hepsi şefin etrafına toplanır. Kızlar gidip şefin kulağına bir şeyler fısıldar, şef kabul etmez .Israr ederler. Sonunda ikna olur. Ortaya bir televizyonla video oynatıcı gelir ve genç bir adam bambu direğe bir poster asar.

Küreselleşmeden kaçabilirsin ama asla saklanamazsın. Bütün problem ve çileleriyle, tüm karmaşıklıkları ve bolluklarıyla her yerededir.' s.359

Bu gelişmelerden hepsi ülkelerine ve evlerine dönerler. Ziyaüddin, pek çok ülkeyi kapsayan seyahatlerinin sonucunda; İslam'ın cennetinin bir varış yeri değil, bir seyahat tarzı olduğu, hayatı durduramadığımız gibi cenneti aramaktan da vazgeçemeyeceğimiz sonucuna varır.

AHMET ÖZCAN

www.kritikbakis.com

YASLI DUVARLAR ÖNÜNDE, YENİDEN...

Dostlarımız geldi hafif danslar geldi
Şeker verdik aslan yeleleri aldık kırk kapı açtık
Kırk kapı açtık Mavi Sakal öldü
Kırk odanın içinde güzel aslanlar güldü
Sen güldün Asya güldü hafif danslar geldi

...

Dostlarımız geldi sağlam izleri var karda
Yapacaklarının yapılabileceği iyi öğretildi onlara
Ve sağlam kutular içine koydular gölgelerini
Yanlış bir dağın altından yanlış bir su çıkarsa
Kaybolursa taşlar içinde taşlar getiren taş bir bulut
Eşkiya heybesinde çizgili kayığa asıl
Merhametin bildik kaynağı eşkiyalar
Kıldan ince çarpık bilgileri unut
Sessiz derin sonsuz yaslı duvarlar önünde
Türküler içinde en şen en senin olanı söyle

(Sezai Karakoç/Tahta at)

İnsanın en büyük yanılgısı ve başkaları için en ürkütücü tehdit hali, ortak bir şeyin ev sahipliği davranışdır: Din Tanrı devlet vatan millet lider akıl bilim özgürlük eşitlik demokrasi çağdaşlık vd.. Bu 'iyi' kavramların etrafında kurgulanmış ev sahiplikleri de, insanlığı yine ve yeniden, hem de kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretildiği bir bağlamda bir kez daha yabancılaştırmaktadır.

Manevi 'özel mülkiyet'

Marxizm yenildi. Ama Marx bazı konularda haklı çıktı. Hind kast sistemi, Aryan-Avrupa merkezli insan ve toplum algısı, Yahudi materyalizmi ve zerdüştlükten mülhem ebedi çatışma ve ilerlemeci tarih felsefesine hapsederek çözümlene de Marx'ın kapitalizm kritiği hala aşılabilmiş değil. Özellikle genç Marx'ın kafa yorduğu daha özsel insani trajedilerin mesela yabancılaşma ve efendi-köle diyalektiğinin praksis içinde çözümlenmesi Marx'ı hala ayrıcalıklı kılıyor. İnsanın içindeki kötülüğün saçılmasını sağlayan somut bir neden olarak üretim ilişkilerindeki eşitsiz gelişme ve bu ilişkilerin yol açtığı yabancılaşma, en azından bir çok sorunun kökenine dair somut bir açıklama getiriyor. İnsanın doğaya yabancılaştıkça kendine yabancılaşmasının kapitalist üretim ilişkileri içinde kendi emeğine, emeğinin ürünlerine yabancılaşması olarak belirmesi, Marx'ın öncelikli sorunuydu. Bunun özel mülkiyet kavramı üzerinden çözümlenmesi, kapitalist ekonomi politığın bam teline vurgu yapıyordu.; 'Özel mülkiyet, yalnızca insanların değil, şeylerin de bireyselliğini yabancılaştırır. Toprağın toprak rantıyla, makinenin kârla hiçbir ilgisi yoktur.'

Üretim araçlarının özel mülkiyetini bugün insanlığın kolektif birikimi, toplumun ortak değerleri, siyasalın ortak akılı olarak genişletip derinleştirerek görüp, yabancılaşmayı hatta sömürüyü yeniden düşünmek mümkün. Çünkü artık, insan haklarının Avrupa'yla, demokrasinin Amerika'yla, sosyalizmin Rusya'yla, Çin'le; islam'ın İran'la, kurumsal dincilikle; Musevilğin Yahudilerle ilgisi kalmamıştır. Çünkü Türk milliyetçiliğinin tabii Türk'le, Kürt milliyetçiliğinin tabii Kürt'le, solcuların solculukla, çağdaşlığın, Cumhuriyetçiliğin Kamalistlerle hiçbir ilgisi yoktur. Bu yeni tip yabancılaşma, kolektif değerlerin, kimliklerin, kavramların ve hatta duyguların yeni tip özel mülkiyet formu içinde belirli zümrelerin kozmik çıkarlarına tapulanması söz konusudur. Ve bu yeni sömürge ilişkisi artık birey ve toplulukları, halkları ve tüm insanlığı en başa, en ilkel olan, efendi-köle ilişkilerinin en dolaysız haline mahkûm etmiştir. Artık her ortak değer, inancın, kimliğin ev sahipleri vardır ve geri kalanlar bu mülk sahiplerine köle yazıldıkça asgari yaşam hakkı elde etmektedir. Artık bu manevi üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olmayanları razı olunmuş, meşrulaşmış her tür ayrımcılık, ötekileştirme, zulüm, katliam, yok oluş beklemektedir.

Artık her aidiyet, mensubiyet her kolektif mülk, onun ev sahiplerinin çizdiği sınırlar ve tarif ettiği kurgular içinde anlam kazanmaktadır. Filan saati takınca, falan kıyafeti giyince, falan içeceği içince mutlu, üstün, ayrıcalıklı, özel olduğunu vaz eden reklam dilindeki gibi, falan düşünüş veya davranışı gösterince, falan kelime ve kavramı sahiplenerek konuşunca da o kolektivitenin mensubu olarak 'o' kimliğin ev sahibinin tarlasında, onun koruması ve insafıyla hatta rızıklandırmasıyla yaşayan ev zencisi tarzı gelişmiştir. Ve bu yeni sömürge ağın da tıpkı klasik kapitalist yabancılaşma gibi, her bir bölümünde hiç kimse hiçbir şeyin sahibi değildir ve herkes kendini ait hissettiği hatta uğruna kavga ettiği hiçbir değer, kavram, yaşam tarzıyla sahici bir ilgi ve bağ sahibi değildir.

İnsanın en büyük yanılgısı ve başkaları için en ürkütücü tehdit hali, ortak bir şeyin ev sahipliği davranışıdır: Din Tanrı devlet vatan millet lider akıl bilim özgürlük eşitlik demokrasi çağdaşlık vd.. Bu 'iyi' kavramların etrafında kurgulanmış ev sahiplikleri de, insanlığı yine ve yeniden, hem de kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretildiği bir bağlamda bir kez daha yabancılaştırmakta, insanlığından, aklından, emeğinden, imanından, tarihinden yani tözünden arındırıp savunmasız kılmaktadır. 'En kötü, en iyinin kötüye kullanımınıdır.' (Schopenhauer).

Yeni sömürü ağı

Bugün insanlığın yaşadığı yeni teknoloji çağının iletişim imkanlarıyla eski dünyanın sınırları çözülürken, çok daha karmaşık ve fakat bireysel sınırlar örülmektedir. Öyle ki, tam da Marx'ın kaygılandığı düzeyde artık her bireysel sorun, her toplumsal sorun, tamamen evrensel ve tarihsel bir sorunun yani tüm insanlığın ortak sorununun ürünü olarak belirmektedir.

'Gelir dağılımı adaletsizliği' diyerek hafifletilip benimsetilen ve kökündeki özel mülkiyet sorununa yabancılaştırılan yoksulluğun sosyal yardımlarla katlanılabilir düzeyde tutulması gibi; uyuşturucu bağımlılığı, alkolizm, fuhuş, cinsi sapıklık, ırkçılık, göçmen düşmanlığı, İslamofobi, Siyonizm, şekilci kaba dincilik gibi insan altı davranış ve düşünüş biçimleri de farklılık-çoğulculuk-özgürlük gibi önemli-meşru kavramların istismarıyla katlanılabilir kılınmakta, bu insanlık dışı düşkünlükler, insanlığın kadim değerlerinin tahribini sağlayan aşağılık yaşam tarzları ve düşünce tarzları, kökündeki küreselleşmiş sistemle bağını saklayarak insanlığa mobbing tarzında dayatılmaktadır.

Oysa yoksullukla göçmenlik, pornografiyle münafık dincilik, ırkçılıkla putperestlik, islamofobiyle cinsel sapkınlıklar, üretim araçlarının özel mülkiyetini sağlayan o şeytani ilişkiler toplamının sistematik egemenliği içinde birlikte üreyen, teşvik edilen ve birbiriyle bağlantılı bir amalgamdır. Hepsisi aynı küresel dalga boyu içinde biteviye teşvik edilen kötülük türleridir. Bütün bu düzeneğe topyekün ve kökten itiraz etmeyen, bu sistematik ağın bütünü görmeyen her bakış, kör veya şaşkırdır ve ne siyaseti ne ekonomiyi ne jeopolitiği ne felsefeyi ne de dini doğru kavrayamaz. Kendisine dayatılmış, öğretilmiş çeşitli kimlikleri, fetişleştirilmiş, tabulaştırılmış kavramları, kişileri, liderleri, uydurulmuş etnik dini mezhebi ideolojik kimlikleri put yapıp tapan hiç kimse, ne asgari insanlık değerleriyle, ne tarihsel tabii kimliklerle ne de toplumsal-ulusal ortak aidiyetlerle doğru ve sahici bir bağ kuramaz. Çünkü, 'En kötü, en iyinin kötüye kullanımınıdır.'

Çünkü, iyi varsayırdılan her kavram veya kimlikle aynı şeytani düzeneğin basit bir aparatı, hatta proxy askeri olarak kötüye hizmetçi kılınmıştır. Putları ise artık alınıp satılabilen bir maldır. Ve daha kötüsü, bunun farkında bile değildir. Ve Marx şurda da haklıdır: 'para insanın tüm tanrılarını alçaltır ve onları birer emtiaya dönüştürür'. Artık manevi değerler, gelenekler, ahlaki ilkeler, kadim inançlar, sosyal-siyasal aidiyetler, bireysel kimlikler de alçaltılmış birer emtiadır.

Bu durum artık bir değer erozyonunun ötesinde insan tözüne dair ciddi bir evrensel düşkünlük sorunudur.

Oğuz Atay. 'Kişisel değer saydığımız şeylerin, toplumun baskısıyla edinilmiş sahte nitelikler olabileceğini hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız.' der, Tutunamayanlar'da. Albert Camus, Alman umutsuzluğunun değer konsensüsünün çöküşünden geldiğini savunurken: "Artık tüm bu adamlardan hem ortak hem de üstün olan, birbirlerini yargılamalarının mümkün olacağı herhangi bir değer standardı yoktu." der. Değer standardı yoksa, karmaşa ve kaos vardır ve insanlar birbirini yiyerek yaşayan zombilere, yamyamlara dönüşmüştür.

Patokrasi; Kolektif cinnet

'Utanma ve adalet' barınacak yer bulamamıştı. Başlangıçta iyi olan her şey bozulmaya başlamıştı. (Hesiodos/işler ve günler-tanrılarının doğuşu)

Bu ahvalin siyasal tanımı patokrasidir. Patokrasi, toplumu psikolojik bozukluklar üzerinden yönetme biçimidir ve sadece Türkiye değil, tüm dünya şu an bir patokrasi hegemonyası altındadır. Soğuk savaş sonrası içine girilen postmodern girdap, yani anlamsızlık, amaçsızlık, değersizlik ve buna karşın herkesi esir alan para, mal, kâr hırsı ve her tür şehvet patlaması, özünde insanlığın Adem tözüne yabancılaşmasının yani aslında ontolojik bir hastalığın semptomlarıdır.

Her bir insan tekinin Maslow piramidindeki temel ihtiyaçları-güvenlik-barınma, beslenme-için uğraş vermesi, namerde muhtaç olmamak için birikim yapması, daha sonra estetik, felsefe, maneviyat arayışı içine girmesi, sosyalleşmesi, eğlenmesi, dünyevi zevkleri tatmaya çalışması normal davranışlardır. Ama bugün egemen olan bu normalin anormal bir azgınlık sebebi haline gelmesi, doymak bilmez bir iştah ve ihtiras halinde her şeyi tahrip ederek insanları esir almasıdır. Şehvet, hiç bu kadar temel içgüdü olmamıştı. Bunun ana nedeni kapitalizmdir. Doymak bilmez kazanma hırsıdır. Sistematik sömürü mekanizmasıdır.

Üretim araçlarından sonra bütün insani, moral, manevi değerlerin de özel mülkiyet konusu yapılması, birey ve toplumları freni olmayan bir şehvetin hazzıyla sarhoş edip birbirine düşüren yeni bir kölelik düzenine hapsetmiştir. Ve bu artık sadece egemen sınıfların değil, ezilenlerin de suçudur. "Çanta çalmak bir suç, servet çalmak bir cüret, taht çalmak ise yücelik göstergesidir. Suç büyüdükçe kabahat küçülür." (Friedrich Schiller). Suç tabana yayıldıkça da kabahat tamamen ortadan kalkar. Bugün iyice büyümüş ve yayılmış suçları işlemek için yarışan milyonlarca insan, aynı zamanda bunları kabahat olmaktan çıkararak ortak bir günah denizinde buluşmuş, 'herkes'leşmiştir. Herkes aynı, herkes böyle, herkes yapıyor. O halde artık kötülük normaldir. 'Herkes', artık insanlık durumuna, insanlaşma sürecine yabancılaşmanın motivasyon kaynağı ve mazeretidir. İnsan doğası, insanlık tözüne bir kez daha yabancılaşmıştır. Ama bu defa ilkinde, -Âdem öyküsünde- dram, ikincisinde trajedi olarak. Bu çağı Aldoux Huxley 'Cesur yeni dünya'da derin bir anlamsızlaşma olarak resmeder. George Orwell'in 1984'ünde her şeyin karşıtına dönüştüğü, iyiye kötüye iyi dendiği, bu telkinlerle insanın büyük biraderin ürkütücü yönetimine sokulduğu distopik dünyasına karşın, Huxley, iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, hatta bizatihi herhangi bir değer sisteminin olmadığı, insanların bu kavramları bile bilmediği bir dünya resmeder. Tamamen afazık, felç olmuş bir akılsızlık, idraksizlik, imansızlık temelli tuhaf bir şehvet çağıdır bu. Utanma duygusunun olmadığı, daha doğrusu utanç duyacak hiçbir ölçünün bilinmediği hafızasız, Androidleşmiş yığınların birbirini yediği bir kaos çağı. Bu dünyada herkes herkese düşmandır. Herkes rakiptir. Herkes birbirinin ötekisidir. İnsana düşmanlığın bu kadar yaygın olduğu başka bir çağ yoktur. Herkes insanlıktan nefret eder hale gelmiştir. Mizontrapi (insan-sevmezlik), patokrasinin en belirgin semptomudur. Eğer Ademi kıskanan İblis anlatısına inanmıyorsanız, bu nefreti açıklamak imkansızdır. İblis sözünde durmuş ve insanın kan dökücü, bozgunluk çıkarıcı bir yaratık olduğu iddiasını ispat etmiş gibidir. (Ama sadece gibidir. Çünkü tarih boyunca her helak saatinde daima bir Âdem nefesi, bir nübüvvet ilhamı nöbette bekler.)

Bu ürkütücü kaos çağı şimdi yeni teknolojik dijital devrimle, yapay zekayla, sofistike silahlarla, transhümanizm gibi insansız dünya arayışlarına dair teorilerle daha da derinleştiriliyor. Sıradan insanların birer cep telefonu ile paralel bir dünyaya sokulup yönetildiği, yeniden kurgulanıp üretildiği, daha önce örneği olmayan bir çok şeyin ilk defa yaşandığı gerçekten ürkütücü bir dünyadayız artık. Adeta tarihin bütün helak meselleri, ürkütücü masalları, korku hikayeleri, kıyamet anlatıları, kaos mitolojileri hep birlikte hortlayıp insanlığın üzerine fırtına estiriyor. İnsan iradesini felç eden, insanları edilgen böceklerle dönüştürüp her şeye gönüllü razı eden bu dünyanın ilk küresel deneyini pandemi projesiyle tadan insanlık, şimdi de aynı gönüllü kulluk davranışını bir başka korkutucu söylenti olan iklim değişikliği ve politik pandemi denebilecek dünya savaşı söylentileriyle yaşamaya hazırlanıyor. Küresel iklim değişikliği ile, 3. Dünya savaşı ile korkutulan ülkeler, devletler, toplumlar ve bireyler artık verilen her talimatı sorgusuz kabul edip gönüllü olarak benimseyecekleri bir düşünme, inanma ve davranış moduna hazırdır. Gönüllü kulluk, bencillikten beslenen rıza üretimi teknikleriyle sağlanır. Bencillik, yani bireysel çıkar abartısı, ölüm korkusu, sağlık tapınısı, gelecek kaygısı, güce tapmak ve tabi sınırsız şehvet tatmini, gönüllü kulluğun semptomlarıdır. Bu bir tür bireysel Self kolonizasyondur.

Kaotik yeni dünya; sahte cennetler

20.yüzyıl boyunca iki dünya savaşıyla kötürümleştirilip kıvama sokulan insanlık, soğuk savaş tiyatrosu boyunca Amerika'nın atom bombasıyla veya Sovyet tanklarıyla korkutulup kafeslere alınmıştı. Yine de olan biten herşey için iyi veya kötü adresler belliydi. Kapitalist dünyaya karşı, Asya'nın, İngiliz ekonomi politik sistemine devlet kapitalizmi -sosyalizm- kılıfıyla dahil edilen doğu bloku, bir kurtuluş reçetesi olarak sunulan sosyalizmle dünyanın yarısını afyonlamıştı. (Rusya, hala bunun ekmeğini yiyor.) Öte yandan komünizm korkusuyla batı dünyası hür dünya olarak tanımlanıp NATO şemsiyesiyle bu korkudan korunacakları kafeste tutulmaktaydı. Ama Orwellen bir dünyaydı ve en azından her olayın bir faili, sorumlusu, iyi ve kötü aktörleri, figüranları, nedenleri vardı. Yani insan beyninin fiziki algılarına uygun bir dünya idi. Şimdi işte bu alışıldık fiziki dünya silikleşti, flulaştı. Savaşların, işgallerin artık somut bir nedeni bile yok. Pandeminin bir faili yok. İklimi kim neden değiştiriyor belli değil. 3. Dünya savaşı kimler arasında ve niçin patlayacak, bilinmiyor. Ama her an her şey olabilir. Filmlerde, dizilerde, bilgisayar oyunlarında bile artık iyi ve kötü, doğru ve yanlış yok, fail yok, özne yok, baş yok son yok. Anlamlı bir hikâye bile yok. Her şey belirsiz veya karmaşık. Yeni doğan çocuklar, işte bu dünyaya geldiler ve tarihte olmayan böyle bir dünyada büyüyecekler. Tarihi bile farklı bir hikâye olarak öğrenecekler.

İnsanlığın ortak hafızası artık yok. Her ulusa, her dine, her kavme, topluluğa, örgüte, şirkete, futbol takımına, şehre, hatta bireye farklı bir tarih yazılıyor. Yüz yıl öncesine kadar farklı manalara gelen etnik, dini, mezhebi kavramlar bugün yeniden tanımlanarak insanlığı, toplumları, bireyleri ayırıştıran birer sınır mayınları olarak tarif ediliyor.

Geçen yüzyıla kadar ezilenlerin gözünden dünyayı okumak ve egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden her tür siyasi ekonomik sosyal kültürel politikayı ve gerçekliği eleştirerek aşmak, ancak köklü bir devrimle mümkündü. Ne var ki, yeni teknolojik devrim yani dijital çağ ve getirdiği yeni metaverse dünyasında artık bu bir hayal. Çünkü kapitalist sistemin yeni versiyonu bizatihi ezilenleri de burjuvazi kadar suç ortağı yaparak temellük etti. Artık sıradan her insan birer burjuva gibi yaşamının peşinde ve gözü kulağı beyni başka hiçbir şeyle ilgilenmiyor. Devlet imkanlarını, fizik ekonomiyi, sosyal ilişkileri zehirleyen bu sahte cennet tahayyülü herkesin hemen şimdi yaşayabileceğini zannettiği bir amaç oldu. Ortada artık efendi-köle çatışması değil, köleliğin efendi taklidiyle yetindiği sahte cennetler var. Heyhat, zincirler bile afyon oldu. Komünizm de nihayetinde sahte bir dünya cenneti hayaliydi ve insanlar bu devrimle gelecek dünya cenneti veya dinlerin öte alemindeki cenneti yerine kapitalizmin vadettiği 'hemen şimdi'yi tercih etti. 'Perseus, avladığı canavarlar kendisini görmesin diye sihirli bir miğfer giyerdi. Biz ise, canavarların varlığını görmemek için, sihirli miğferi gözlerimize ve kulaklarımıza kadar indiriyoruz.' (K. Marx)

Yeniden ve sahici öze dönüş

Şimdi, bu yeni sistematik düzeneği çözümlenmek için bütüncül bir teorik bakış gerekiyor. Dünyanın her yerinde genç kuşakların aynı tip yaşam tarzı, tipoloji, kıyafet ve hobilere ilgi duyarak her şeye duyarsızlaşması ile Gazze'de çocuk öldüren katillerin teolojisi arasındaki bağı, Mozambik'te çöp dağlarında yaşayan binlerce insanla Londra borsası arasındaki ilişkiyi, Çin'de çipli düzene geçilmesi ile alkol ve uyuşturucunun yaygınlaştırılması, köylerin boşaltılıp insanların milyonluk şehirlerde istif edilmesiyle cinsel sapkınlıkların, sebepsiz eğlencenin yani Hind dalitlerinin çingene yaşam tarzının özendirilip dayatılması, covid19 virüsünün yayılması ile Aryan politikaları gereği Şii İran'ın önünün açılıp Irak'ı, Suriye'yi, Yemen'i, Lübnan'ı katletmesine müsaade edilmesi, Rio karnavalı ile Hindistan'ın özenle gizlenip büyütülmesi, narko terör, sanal kumar ve finans oyunları ile asimetrik savaş çeteleri, ABD'nin başkanlığı için bir pedofil bunakla bir delinin yarışması ile Vatikan'da papazların çocuklara tecavüz etmesi arasında; tıpkı ekmeğin fiyatı ile emeğin değeri arasında kurulan bağ gibi bağ kurabilen yeni bir teori gerekiyor. Şimdi bu yeni çağın dijital illüzyonu diyalektik kavrayışla yeniden yorumlanmalı, sistematik analiz yöntemi güncellenerek yeni çağ ve gelecek kurguları analiz edilmeli.

Ama artık Hindo-Aryan kast sisteminden mülhem sınıf savaşına indirgenmiş ekopolitik çelişkileri daha geniş bir bağlamda, bizatihi insan ontolojisi ve haysiyeti temelinde, bizzat bir insan oluş amacı için, yeniden tartışılmalı. Başlangıçta iyi olup sonda bozulmuş olanı gömerek, yeniden doğacak olana dair düşünmek gerekiyor. Marx, insan doğasının yabancılaşmasını Yahudi universalizmi ve Zerdüşt dikotomisine yaslanıp Hristiyan Avrupa'dan intikam alma iç güdüsüyle çözümlenmiş, insan tözüne dair cevheri atlamıştı. Şimdi insan doğasının vahşiliğine karşı insan tözündeki cevheri geri çağırarak, Âfaki ve enfüsi bütünsellikten bakan, hayatın ve ölümün yaratıcı döngüsünü gören, iyinin kötü için istismarını engelleyen, adaletin, aklın ve erdemin hukuk halinde egemenliğini savunan yeni bir universalizm ve yeni bir diyalektik değişim rüzgarı gerekiyor.

“Yasanın egemen olmasını isteyen kişi, başka hiçbir şeyin değil, yalnız Tanrı'nın egemen olmasını istiyor demektir; bir insanın egemenliğini isteyense, bir vahşi hayvanı; çünkü yöneticileri yoldan çıkaran, vahşi hayvandakilerle aynı tutkularındır.” (Aristoteles, Politika,) Artık bu vahşi insanların hayvani tutkularını egemen kılan kötü dünyanın cahiliyye bataklığına damardan neşter atıp, bütün sorunları, bütün sorunların köküyle birlikte düşünüp tartışmanın zamanı gelmiştir. İnsanlık düzeyinde bir tefessüh varsa, insanlık düzeyinde bir çıkış bulunmalıdır. ‘Ey insan, seni savunuyorum sana karşı’ (Nuri Pakdil) Şimdi, iyi insanların yorgun, karamsar, ümitsiz yaşlı duvarları önünde, zamanın perçeminden tutup, eşkiya heybesindeki çizgili kayığa asılma vaktidir.

Devlet'i Beklerken; Devlet Beklerken

CENGİZ SÖZÜBEK

www.kritikbakis.com

Bugün yaşadıklarımız ve dâhi 'yaşayamadıklarımız'ın açıklanabilmesi, en geniş anlamıyla 'ortak kader'i ifâde eden 'millet' in lehine olacak tek bir taşı yerinden oynatabilmek için geçen yüzyılı açan ve kapatan iki milât târih olan 1908 ve 1980'in 'ne olduğu'nun anlaşılması gerekir.

Ahmed Midhat 'Namık Kemal'e cevap' başlık yazısında Avrupa'daki güç dengeleri arasında aranan "istikbal"ın bizi nasıl bir çıkmaza götüreceğini anlattıktan sonra, "Maksâdım Avrupa devletler muvâzenesini muhafaza etmek değildir; Osmanlılık şânını muhafaza etmektir..." der ve ekler "Ya Böyle Olsun, Ya Hiç Olmasın !"

Bugün yaşadıklarımız ve dâhi 'yaşayamadıklarımız'ın açıklanabilmesi, en geniş anlamıyla 'ortak kader'i ifâde eden 'millet' in lehine olacak tek bir taşı yerinden oynatabilmek için geçen yüzyılı açan ve kapatan iki milât târih olan 1908 ve 1980'in 'ne olduğu'nun anlaşılması gerekir. Meşrûiyetini ve muâfiyetini bu zorlu coğrafyanın güvenlik ve "var olma" ihtiyacından peydahlayan "devlet aklı", Ahmet Mithat'ın özetlediği "Avrupa devletler muvazenesi" kurtlar sofrasında düşmemeye çalışarak kendisine hayat alanı sağladı. Atlantik'in iki yakası, kıta Avrupa'sı ve Rusya arasındaki güç mücadelelerinde 'rövanş'lardan öteye gidemeyecek olan askerî müdahaleler de, bir anlamda aslında hiç çıkmadığımız Tanzimat döneminin paşalarının kavgalarının devamıydı. Anadolu'nun son bin yıllık askerî-tarım müesses düzeninin kabaca iki yüz yıl önce çatırdamaya başlayıp son yüzyılın başlarında târifsiz trajedilere dönüşerek 'kayıp kuşaklar'a naîf bir 'kurtarıcılık' rolü biçmesi "1908'i getirmişti. 'Siyâset Nedir?' sorusunun cevabı özellikle son yüz elli yılda 'Devlet Kurtarma'da, "önce devleti kurtaralım da, sonra bakarız" mecburi istikametinde aranmıştı. Üç tarz-ı siyâset de, o ilk 'kurucu ruhu'yla 1908'in onurlu bir müştemilâtı olan "en büyük hürriyet; cumhuriyet" iradesi de yine aynı yerde yapılan mevzilenmelerdi. Türkiye'nin "müesses nizâm"ının üzerinde yükseldiği sütunların yıkılıp bir anlamda sıfırlanarak yeni bir düzenin inşası için milat 12 eylül 1980olacaktı. 12 eylül sabahına kadar "şartların oluşması için" bekleyen devlet, yeni kurulacak düzenin ilk kurbanları olarak da "devleti kurtarmak isteyen" 78 neslini seçmişti.

Küresel ekonomi-politiğin yeni dinamikleri, kapalı/korumacı ve özü itibariyle hantal olan tüm ulus devlet yapılanmalarını son tahlilde bir ayak bağı olarak görüyordu. 12 Eylül düzeni; devletin eteğindeki tüm taşlarını dökeceği, tüm tarz-ı siyasetlerini küresel siyasete entegre edeceği, varlık ve bekanın küreselleşmenin ağırlık merkezine göre tayin edileceği bir "açık"lığı getirmişti. Bir yandan, kendince varlık ve beka refleksiyle "sünni-türk" damarı beslerken diğer yandan iki büyük "kumar"ı da oynayacaktı: kürtçülüğe ve fetullahçılığa yol vermek. Her ikisinin de çeşitli yönleriyle küresel aklın bir projesi olduğunu gören 12 eylül devleti, kendisinin de bu projede ana sahiplerinden olacağını düşünerek tersinden manevralarla bu iki yapıyı büyümesine çanak tuttu.

Üçüncü dünya savaşının "şartlarının oluşturulduğu" bir dönemde, "devlet" tıpkı diğer konvansiyonel devletler gibi beklemede kalmış gibi görünüyor. İnsanların zihninde "devletsizlik" öyle bir noktaya gelecek ki, savaşta sürekli yürüyen bir askerin "artık çatışma çıksa da yürüsem" dediği psikolojiye getirilerek bir "kurtarıcı/devlet" beklenecek. Bu bekleyiş, devletlerin de dayanma gücüne göre devletler tarafından "küresel bir devletsiz devlet"e de bir davetiye olabilecek.

Elbette Anadolu'da bin yıldır "öyle veya böyle" var olmak her devlet aklının harcı değildir. Bin yıl sonra, bu zamana kadar hiç görmediği ve değiştirilemez ilk maddesi "devletsiz devlet" olan bir "küresel devlet"le de hepimiz yüzleşeceğiz.

Devlet sabırlıdır, bekler; Anadolu'nun bozkırında da, İstanbul'un Gayrettepe'sinde de; Tuna ve Meriç'in, Fırat ve Dicle'nin, Ceyhun ve Seyhun'un beslediği ve beslendiği ortak hafızamızda da "derin" bir bekleyiş var..

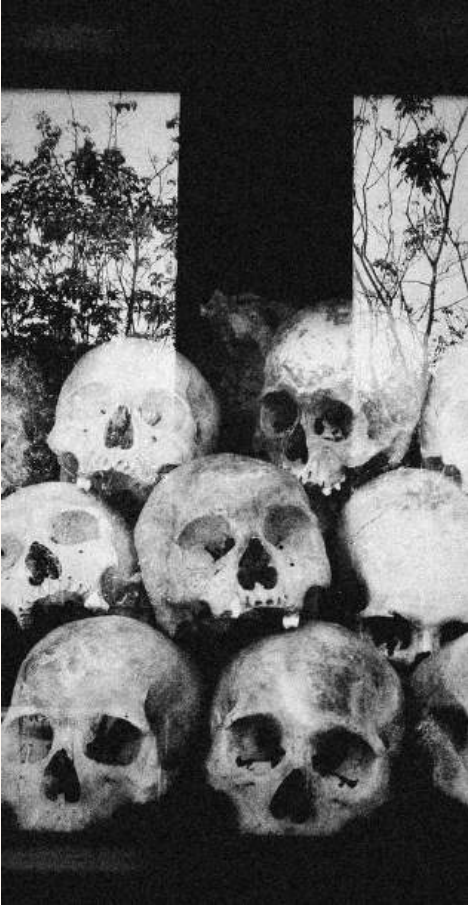
KURBAN, DÜŞMAN VE SOYKIRIM ÜZERİNE

MUSTAFA EKİCİ

www.kritikbakis.com

Gerçekliği oldukça tartışmalı, toplama bir etnik galeriden yeknesak bir ulus yaratma girişimi olarak Siyonizm, tarihe değil mitlere, masallara yaslanmaktadır. Tarih boyunca toprakla bağ kuramamış kaçkınlardan, hiç kimseye komşu olamamış tekinsizlerden toplama bir koloninin sığınağı tarih değil sadece mitlerdir. Üzerinde kök salamayacakları topraklarda taşlamış bir cesede ruh üfleyerek var olmaya çalışmaktadır.

İkinci Geliş

‘Döne döne büyüyen anaforda
Şahin duyamıyor şahincisini;
Her şey yıkılıyor, bel vermiş duvar;
Kargaşa sarmış yeryüzünü,
Yükseliyor kana bulanmış sular
Ve her yerde sulara gömülüyor suçsuzluğun töreni;
İyiler her türlü inançtan yoksun,
Oysa yoğun bir tutkuyla dopdolu kötüler.
Belli ki bir giz açıklanmak üzere;
Belli ki İkinci Geliş kapımızı çalıyor.
İkinci Geliş! Bu sözler çıkar çıkmaz ağzımdan,
Koca bir görüntü tırmalıyor gözümü
Evrensel Ruh içinden: bir çölün kumları üzerinde
Gövdesi aslan, başı insan bir yaratık,
Güneş gibi boş, amansız bir bakışla
Atıyor ağır ağır adımlarını, bir yandan
Sararken çevresini öfkeli çöl kuşlarının gölgeleri.
Karanlık bastırıyor yeniden: ama biliyorum ki
artık,
Yirmi yüzyıl süren ölümsüz uyku
Sallanan bir beşikte karabasana dönmüş.
Şimdi hangi yırtıcı hayvan, saati geldi diye,
Aldırışsız yürüyor Beytüllahm’da doğmaya?’

William Butler Yeats

İnsanlığın şahit olduğu en utanç verici gelişmelerden biri hiç şüphesiz Yahudi Koloni Devleti İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarındaki soykırımdır. Bu soykırım iki temel farkla tarihteki benzerlerinden ayrılmaktadır; soykırımı uygulayan ve Yahudilik dinini referans alan grup, kendini insanlık ve tarih önünde 'kurban' olarak tanımlıyor, buna karşılık tarihte ve yakın zamanda Yahudi'ye soykırım yapmış dünyanın en büyük güçleri tarafından hesapsızca destekleniyor. Böylece tarihi ve insanlığı ilzam eden bu sözde 'kurban' kendini insani hiçbir kayıpla mukayyet olmadan cürüm işlemeye, soykırım yapmaya devam ediyor. Burada çarpıtılmış ve gerçekliği tartışmalı mitlerle, masallarla kurgulanmış bir tarih ve bu tarihe dayandırılan, oldukça obsesif bir dini/siyasi ideoloji ile karşı karşıyayız: Siyonizm. Tarih, organize olmuş ideolojiler arası bir çekişme/savaş olarak okunabilir. Çünkü bireyin tarihte hükmü yoktur. Tarih neredeyse organizasyon halindeki siyasettir. Ancak tarih, içkin olduğu 'geçmiş' kavrayışından dolayı durağan/donuk bir algıya neden olsa da tersine tarih, canlı bir süreçtir. Birey baz alındığında geçip giden şey, kültür gibi devasa olguların içinde geçmişi şimdide, geleceğe bağlayan, bu anlamda geçmişle olduğu kadar gelecekle de etkin bir ilişkisi olan bir olgular bütünüdür tarih. Dinler, diller, devletler, toplumlar hep bu geçmişten geleceğe uzanan canlı ve üretken zemin üzerinde varlık kazanır. Geçen yüzyılda yaşanan iki dünya savaşının yarattığı ağır yıkım sonrası, dünya düşünüyü ve etkisindeki merkez siyaset, bir anlamda iyimser bir pasifizm olarak okunabilecek liberalizm ve türevlerine ciddi bir alan açmıştı. Temelde insan ilerleyişinin kaçınılmazlığına ve insanın/ağlın rasyonelliğine olan inanca dayalı bu pasifist düşün, geçen yüzyıldaki sınıflar arası çatışmalar, devrimler, faşizm, din devrimleri ve benzeri çoğu kanlı, büyük siyasi çalkantıların artık geride kaldığı savına, bu tür kanlı siyasi karşılaşmaların ilkelliğine vurgu yapıyordu. Çekici büyümesine rağmen bu yaklaşım, tarihle miti birbirine karıştırmak gibi bir nakısa ile malul.

Çünkü bu varsayımla, mesela Fransızların Cezayir'de kesik insan kafalarından yaptıkları sergiyi, Belçikalıların Kongo'da günlük kauçuk hasat hedefinin altında kalan köylülerin ellerine tutuşturdukları çocuklarının çaprazlama kesilmiş el ve ayaklarını, ya da daha steril olarak Ruanda'da milyona varan insanın, etnik nefretle ilkel biçimde palalarla doğrandığı ürkünç kareleri geçmişte kalmış mitik/sarsıcı/şiiirsel sahneler olarak anlaşılması salık verilir. Bir daha elinde kanlı kılıcıyla insan kellelerinden kurulmuş bir tepede mağrur ve muzaffer bir komutan, ayakları dibinde çocukların boğazlandığı bir kral olmayacaktı. Artık ağıtlar ve ayinler değil, medeniyet ve ilerlemenin aydınlık şafağındaki özgür, mutlu müreffeh insan toplumu olacaktı.

Ama iki büyük dünya savaşının üzerinden henüz bir asır bile geçmeden yeni ve daha kanlı, daha büyük kıyımlara gebe bir karşılaşmanın eşğine vardık. Sadece Yahudi Koloni Devleti İsrail'in Gazze'de yaptığı soykırımla, çocuk ve kadınların dokunulmazlığı, sivil altyapılara saldırmazlık, çevrenin korunması, uluslararası hukuk ve benzeri devasa birikim üzerine kurulu iyimser pasifizm, bütün müesses kurumları ile birlikte on ayda tuz buz oldu. Aylardır insanlık, hahamların coşkuyla okudukları "Şema Yisrael Adonay eloenu Adonay ehad" duaları ve ayinler eşliğinde, parçalanmış çocuk cesetlerinin üzerinde poz veren krallar ve askerlerin ablak suratlarıyla başlıyor güne. Şiiirsel ve pitoresk bir orta çağ tablosu değil bu, capcanlı tarihle karşı karşıyayız. Bir farkla, artık toplumların sahip olduğu her imkân, savaşın hem hedefi hem de aracıdır. Geçmiş yüzyıllarda ordular belirli bir yerde karşılaşır ve savaş orada biterdi. Çoğu zaman devletlerin taşraları hatta şehirleri savaştan haberdar bile olmazdı. Oysa şimdi gelişkin askeri ve sivil teknolojilerle korunaklı bir tek metrekare bile yoktur. Artık yeni doğan bebek de 6 yaşındaki Hind de savaşın açıkça ve özellikle hedefidir.

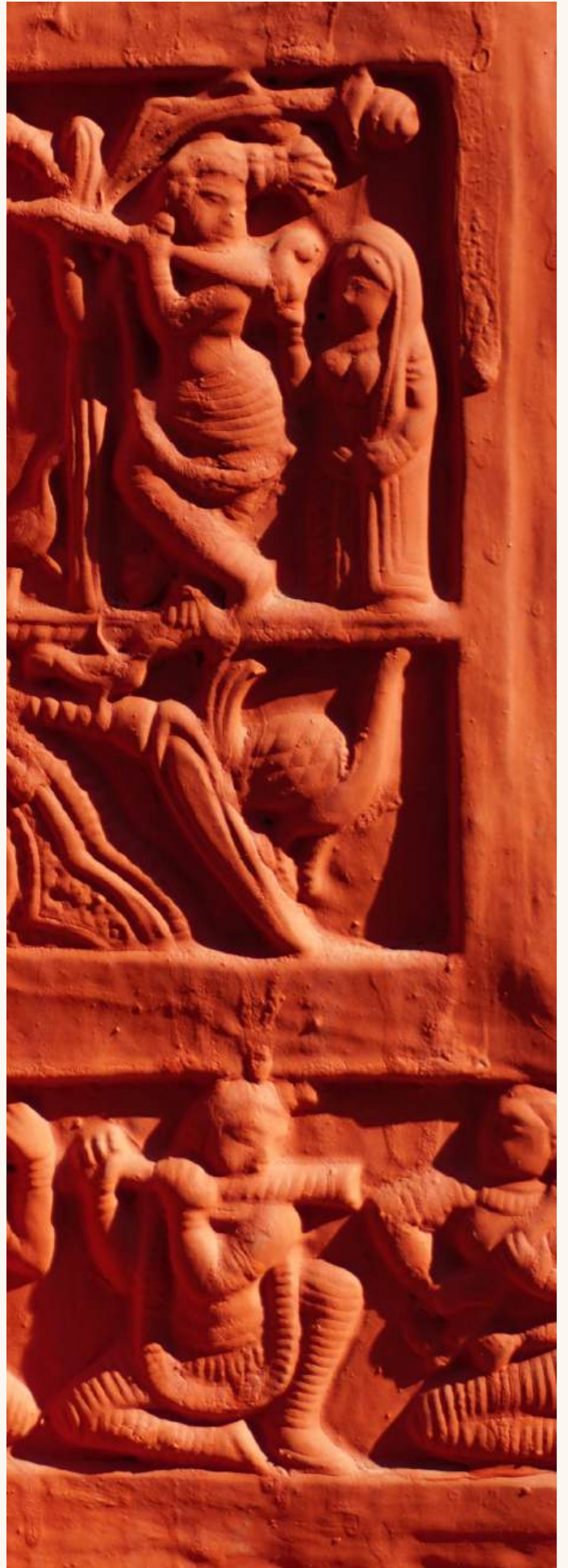

Artık cesaretle gerçekçiliğe dönme vaktidir. Süreğen biçimde çaldırılan Chamberlain çanı artık barış gibi uzak ve gerçekdışı yaklaşımların yarattığı bezginliğin sesinden başka bir şey değil. Önümüzde hemen her kes için utançtan başka bir şeyle açıklanamayacak bir durum var; ideolojiler, dinler, devletler, toplumlar ve bireylerin hissettiği sadece utanç. Bu utançın kaynağı son bir yılda Yahudi Kolonisinin işlediği yüz kızartıcı/iğrenç suçlar değil sadece. Suriye’de mezhepçi azınlığın sağalmasa güç korkularını araçsallaştıran diktatörlüğün suçları, Yemen’de, Afganistan’da, orada burada her gün ayın ve dualar eşliğinde histerik kralların ayakları dibinde kafaları kör kılıçlarla kesilen çocukların, bebeklerin, suçlu ve korkak askerlere sunulan ve sonra doğranan kadınların, kızların ortalığa saçılmış kanlı, çürümüş ceset parçalarına artık sadece derin bir utançla bakılabilir. Gözlerimizi kaçırarak bir yer yok, yatak odalarına kadar sokulan çürümüş et kokuları ve kirli insan kanının yapışkanlığıyla bu utanç artık insan olmanın ayrılmaz parçası. Madamede Staël’in Fransız Devrimi’ne için söylediği gibi, “eğer bu aklı zorlayan vahşetlere ayrıntılı olarak tasvir edebilecek kadar yakın olsaydık, kendimizden utanmamız gerekirdi.” Ve evet artık her insan teki bu utançtan kaçamayacak kadar yakındır bu cürümlere. O halde gerçekle ve utançla yüzleşme vakti.

Bu utançtan kaçmak, görmezden gelmek, tarihten, coğrafyadan ve gerçekten, gittikçe adım adım insan olmaktan, tanrıdan ve değerden kaçmaktır. Mitlere, durağan masallara, insanın içini alık bir itminan ve şiirsel bir coşkuyla dolduran menkıbelere kaçmaktır. Tarih coğrafya ve kültürle iç içe bir gerçeklik, toprağa kök salmış bir insanlık durumu, tersine mitler geçmişte donmuş, topraktan ve coğrafyadan kopuk, biraz muallak hayaller. O nedenle yanlışlanamaz, entegrist ve kesin. O nedenle çocukları öldürmek gibi ağır bir suçtan onur çıkarmaya kalkışacak kadar akıl dışı.

Gerçekliği oldukça tartışmalı, toplama bir etnik galeriden yeknesak bir ulus yaratma girişimi olarak Siyonizm, tarihe değil mitlere, masallara yaslanmaktadır. Tarih boyunca toprakla bağ kuramamış kaçınıklardan, hiç kimseye komşu olamamış tekinsizlerden toplama bir koloninin sığınağı tarih değil sadece mitlerdir. Üzerinde kök salamayacakları topraklarda taşlamış bir cesede ruh üfleyerek var olmaya çalışmaktadır. Oysa tarih ve coğrafya bambaşka bir gerçekle akıyor bu donuk hayalin yanı başında. 400 milyonluk devasa bir ‘düşman’ tarafından kuşatılmış bu ‘kurbanlar’ için yaşam akan bir şey değil, donmuş Masada masallarından ibaret. Tarihte vatani değil çıkını olan kalpazanlar ve tefeciler mitlerin içinde sarhoş olarak bir vatan sahibi olunabileceği zehabına kapılıyor. Oysa vatan toprağa kök salmış insanlık halidir, ayrıksı, yabancı ve donuk mitlerin değil.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİNAMIĞI VE TÜRKİYE

ADNAN BOYNUKARA

www.kritikbakis.com

Dış politikada adım atılmasını, pozisyon alınmasını sınırlayan birçok çevre var. En bariz ve etkili olanları ise bürokrasi, hurafeci din anlayışı, dar görüşlü ulusalcılık, Soğuk Savaş anlayışı esaretinden kurtulamamış kesimler ve Batıcı perspektifleri saymak mümkün. Bahsettiğimiz anlayışların, grupların, çevrelerin her birinin öncelikleri farklı olsa da ortak noktaları ülkenin dış politikada adım atmasını, sorunları çözmesini, yeni ilişkiler ve inisiyatifler geliştirmesini engellemektir.

Gazze'de yaşanan soykırım ve işgale karşı sergilenen tutumlar, uluslararası ilişkiler ve burada belirleyici olan ana dinamikler konusunu yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Pozisyon alamayan ülkeler, söz söylemekten dahi imtina edenler, aidiyetlerini gizlemeye çalışanlar, Müslüman halkların yaşadığı ülkelerin utanılacak yaklaşımları, gürültü yapıp adım atamayanlar, ABD'nin dayattığı pozisyona teslim olanlar, ABD'nin arkasında hizaya girenler gibi oldukça geniş bir tanımlama yapmak mümkün. Halkı Müslüman ülkelerin durumunu, temenniden öteye geçemeyenler, göstermelik diplomatik çabalara odaklananlar, yürütülen toplu faaliyetlerin içine karışanlar, retoriğe sarılanlar, işlevsizleşmiş BM'den medet umanlar şeklinde sınıflandırmak mümkün. Bir yanda bu denli pasif tutum sergileyen ülkeler öte yanda ABD'nin askeri, ekonomik, siyasi, dinsel desteğiyle ilerleyen soykırımcı İsrail.

Kapasite, kaynak, vizyon ve irade

Karşımızdaki tablo analiz edildiğinde, uluslararası ilişkilerde ülkelerin pozisyonlarını kapasite, kaynak, vizyon ve irade kavramları üzerinden değerlendirmek doğru olur. Dört kavramı netleştirmekte yarar var. Kapasite beceriyi, yeteneği, kudreti, mahareti ve deha gibi özellikleri ifade eder. Kaynak, kapasitenin kapsamına giren eylemleri, etkinlikleri yapabilmeye ilişkin imkânları tanımlar. Vizyon geleceğe ilişkin öngörüyü, hedefleri, ileri görüşlülüğü ve sahip olunan ufku vurgular. İrade ise kapasiteye/kaynağa ilişkin ihtiyaçların karşılanması, vizyonun gelişmesi ve hayata geçirilmesi için gerekli kararlılıktır. Bu anlamlar dikkate alındığında asıl belirleyici olan irade ve vizyondur. Ancak irade ve vizyon ise kapasite ile kaynak varsa anlamlı bir hale gelir.

Bu dört özelliğe sahip ülkeler uluslararası ilişkilerde sonuç alan ülkelerdir. Birçok ülke bunların pozisyonlarını izlemeyi tercih eder. Fakat bahsettiğimiz temel özelliklere birden sahip olan ülke sayısı oldukça sınırlı. Hatta bir dönem bu özelliklere sahip olan ülkeler, kısa bir süre sonra bunların bazılarında yoksun duruma düşebiliyorlar. Çünkü ülkeler de insanlar gibidir ve dönemsel değişikliklere açıktırlar. Kapasitesi ve kaynağı olmayan kimi ülkeler vizyon ve irade sahibi olabiliyor. Kaynağı ve kapasitesi olan kimi ülkeler ise vizyondan ve iradeden yoksun olabiliyor. Bu noktada, aynı anda kapasite, kaynak, vizyon ve iradenin olmasını elbette beklemek zor. Ama asgari düzeyde derli toplu bir kapasite, kaynak ve vizyon ile yapılabilecek çok fazla şey var. Asıl olan; siyasal bir perspektif, rasyonel bir jeopolitik projeksiyon ve orta vadeli bir tahayyül var mı yok mu?

Türkiye'nin durumu

Türkiye'nin bu dört temel özelliğe aynı düzeyde sahip olduğunu söyleme imkânımız yok. İlla olması da gerekmiyor. Ancak önemli olan istikametinin doğru, sürdürülebilir ve gerçekçi şekilde belirlenmiş olmasıdır. Dönemsel olarak, vizyon ve irade sorunu yaşadığı, kimi zaman ise vizyon ile hamasetin karıştırıldığı veya vizyonun sloganik ifadeler düzeyine indirildiği de oluyor. Mesela Kurtuluş Savaşı sonrası ülkeyi korumak için ifade edilmiş olan "Yurtta sulh cihanda sulh" ifadesini vizyon olarak değerlendirenler olabiliyor. Hatta bu ifadenin her türden ilişki geliştirme çabalarına karşı çıkmak için kullanıldığı dahi söz konusu olabiliyor. Bir diğer sorunlu yaklaşım ise uluslararası ilişkileri ve Türkiye'nin dış politika perspektifini, Soğuk Savaş dönemi koşullarında kurulmuş ilişkiler, pozisyonlar üzerinden yorumlama yaklaşımı. Aslında bu yaklaşım, uluslararası ilişkileri 'köle-efendi' düzeyine indirgeyen anlayışın sonucu. Ülkenin kat ettiği mesafeyi ve gelişimi yok sayan, görmezden gelen sorunlu bir ruh halidir. Bu tür anlayışların yaşadığımız dönemi okuması ve geleceği kurgulaması mümkün değildir. Aslında Türkiye bazı dönemler, kısa süreli ve işlevsel vizyonlar sergiledi. Bunları Batı ile ittifak, AB üyeliği, Orta Asya açılımı, Türk devletleriyle ilişki kurma gibi vizyonlar şeklinde özetlemek mümkün. Ancak bu vizyonlar ya dönemin liderleri/hükümetleri ile sınırlı kaldı ya da gerekli kaynak ve kapasite eklenemediği için beklenen sonuçlar

alınmadı. AK Parti döneminde, genel olarak yoğunluğu değişse de dış politikada vizyoner bir bakış hâkim oldu. Bazen buna kapasite ve kaynak da tahsis edildi. Fakat, çoğunlukla doğru vizyon yeterli derecede kapasite ve kaynak hasredilemediği ve liderliğin iradesi bürokrasi tarafından blokaja alındığı için beklenen etki oluşturulamadı. Her türlü olumsuz değerlendirmeye ve bahsettiğimiz özelliklere aynı düzeyde sahip olmama durumuna rağmen, Türkiye'nin var olan eksiklikleri aşma imkânı var. Ülkenin sahip olduğu tarihi birikimi, imparatorluk geleneğinden kaynaklı yetenekleri, hareket kabiliyeti, coğrafi konumu ve sahip olduğu ilişki çeşitliliği gibi faktörler, var olan eksikliği kapatacak düzeydedir ve oldukça da kıymetlidir. Bu anlamıyla, Türkiye'nin farklı bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkün. Dolayısıyla asıl tartışılması gereken konu, Türkiye'nin sahip olduğu yeteneklerinden ve var olan imkanlardan yeterince yararlanıp yararlanmadığı meselesidir. Bu ve benzeri tartışmaları, değerlendirmeleri düzenli aralıklarla yapmak kapasitenin, kaynağın, vizyonun gelişmesine katkı sağlar ve iradenin oluşmasına, iradenin hayata geçirilmesine imkân tanır.

Bürokrasi, hurafeci din anlayışı ve ulusalcı kuşatması

Türkiye'nin, bu konudaki temel sorunlarından birisi de sahiciliği olmayan gerekçelerle üretilen kuşatma girişimleridir. Dış politikada adım atılmasını, pozisyon alınmasını sınırlayan birçok çevre var. En bariz ve etkili olanları ise bürokrasi, hurafeci din anlayışı, dar görüşlü ulusalcılık, Soğuk Savaş anlayışı esaretinden kurtulamamış kesimler ve Batıcı perspektifleri saymak mümkün. Bahsettiğimiz anlayışların, grupların, çevrelerin her birinin öncelikleri farklı olsa da ortak noktaları ülkenin dış politikada adım atmasını, sorunları çözmesini, yeni ilişkiler ve inisiyatifler geliştirmesini engellemektir.

En temel tahribatı bürokrasi oluşturur. Hatta tahribatın sonuç vermediğini gördüğü zaman, diğer grupları harekete geçirecek yönlendirmeler dahi yapar. Yakın ve oldukça basit olan kimi sorunların, bunca zamandır çözülmemiş olmasının temel nedeni, bürokrasinin tanımlanmamış blokajıdır. Beğenmediği veya kendi ideolojik öncelikleri üzerinden sorunlu bulunduğu vizyonun uygulanmaması için kapasite ve kaynak üzerinden blokaj geliştirir. Blokaj, bürokrasiyi göreve getiren partilere rağmen dahi yapılabilir. Gerekirse iradeye nüfuz etmeye çalışırlar.

Hurafeci din anlayışı, ulusalcılık, Soğuk Savaş anlayışı temsilcileri ve Batıcılar gibi çevreler ise kendilerini efendi gören bir yaklaşımla millet adına ahkâm keserler. Görünürde birbiriyle çelişen bu gruplar, dış politika kapsamına giren kimi başlıklar söz konusu olduğunda, farklı yerlerde duruyormuş gibi yaparak, aynı sonucu ortaya çıkaracak tutumları sergilerler. Bunun hurafeci din anlayışı, yakın tarihi aşmaktan yoksun ulusalcılık, Batı hayranlığı veya Soğuk Savaş esaretini atamamış unsurlar üzerinden gelmiş olmasının bir farkı yok. Kimileri Batı ile ilişkileri, kimileri ise yakın çevreyle ilişkileri enfekte etmektedir. Doğru bir vizyon ve irade, bunu tespit etmeyi, etkilerini, nüfuzlarını sınırlamak için gerekli tedbirleri almayı gerektirir.

Dört temel konu ve ne yapmak lazım?

Bu anlamda dört temel konuya değinmek doğru olur. İlki; dinamik, çok yönlü ve opsiyonel dış politika için bahsettiğimiz özelliklere sahip bir perspektifin gerekliliği. Burada önemli olan ise vizyon ve irade. Vizyon ve irade idealleri, imkansızlıkları, makul ve mümkün kılmayı hedefler. Unutulmaması gereken nokta, kapasitenin artırılması ve kaynakların çeşitlendirilmesi, ancak dinamik bir dünya okuması vizyonu ve iradeyle mümkün olabilir. Bu yoksa kapasiteyi geliştirmek ve kaynakları çeşitlendirmek anlamlı sonuçlar vermez. Bu başlıkla ilişkili olan diğer konu ise tehditler ile fırsatları birlikte analiz etme ve değerlendirme yeteneği. Çünkü sadece tehditlere odaklanan yaklaşım, fırsatları kaçırmaya neden olur. Rasyonel güç analizi ile makul bir politik rota tutturabilmenin yolu, kendini geliştirmek, çoğaltmak ve fırsatları doğru değerlendirmektir. Yani motivasyonu kaybetmeme hali. Aksi durumda her dış faktör, zamanla yanlış bir güç tüketimine yol açar ve politik kısırlığa yol açar. Gazze işgali ve soykırımını konusunda birçok ülkenin yaşadığı sorun bu.

İkincisi; açıklıkla görülüyor ki yeni bir dünya şekilleniyor. Yeni durumun en temel özelliği, güç rekabetlerinin, savaşların, proxy örgütler aracılığıyla dizayn etme çabalarının küresel sistemi tanımlayacağı bir döneme giriyoruz. Uzun zamandır büyük güçler arası mücadeleler unutulmuştu. Ancak yeni dönem, bu tür mücadelelerin olabilir başlıklara dönüşmeye başladığını gösteriyor. O zaman temel soru, Türkiye'nin bu tür bir olasılığa karşı hazır olması için ne yapılması gerektiği ve böylesi bir dünyada nasıl daha etkili olacağıdır. Sorunun öncelikli cevabı ise Türkiye'nin böyle bir dünyada dış politika başlığında etkin olabilmesinin yolu içeriği tahkim etmesidir. Bundan kasıt ise var olan her türden farklılıklar üzerinden Türkiye'yi ayırtırmaya, iç bünyesini zayıflatmaya ve dış operasyonlara açık hale getirmeye yönelik faaliyetlere, risklere odaklanmak ve mümkün olabilen en kısa sürede bunları çözmektir.

Unutmamamız gereken şey, iç bünye tahkim edilmediğinde, hem var olan toplumsal farklılıklar operasyonlara açık hale gelir hem de büyük kapışmaların yaşandığı dönemde dış dünya karşısında kırılğan bir pozisyon ortaya çıkar. Bu tür pozisyonların yönetilmesi zor olduğu için farklılıkların risk üretecek kırılğanlıklara dönüşmemesi gerekir. Çünkü böyle dönemlerde farklılıklardan kaynaklanan zenginlik ve potansiyel idrak edilemeyeceği gibi tehdit olarak görülür. Dışarıdaki tehditlerle yüzleşmenin tedirginliği, içerideki basit ve tehdit gücü olmayan kırılğanlıklar abartılarak iç tahkimat zorlanır. Bu elbette ülkeyi daha da zafiyete sürükler. Defalarca denenmiş ve her seferinde aynı kısır döngüyle beraber aynı sonucu vermiş bir durumdur. Bu olumsuzluktan çıkmanın yegâne yolu ise kamusal veya özel 'biz' tanımlarının ortadan kaldırılması ve vatandaşlar arasında 'makbul' ve 'gayr-i makbul' türü ayrımlara neden olan her tür yaklaşımdan, tutumdan, davranıştan, uygulamadan acilen vaz geçilmesidir.

Üçüncüsü; eski iki kutuplu dünya değişti ve uzun zamandır baskın olan tek anlayışa, küresel ve bölgesel güçlerden itirazlar yükseliyor. Yani farklı düzeylerde rekabetin, mücadelenin ve çatışmanın olduğu bir dönemine giriyoruz. Bu nedenle de geçmişte dış politikayı tanımlayan iki eksen ve bu eksenlerden biri yanında konumlanmak yerine, bugün farklı eksenlerle dengeli ilişkiler kurmak, bir eksenle özdeşleşmek yerine birçok eksen arasındaki ilişki dinamiğine yaslanmak hâkim bir tutum haline geliyor. Eski iki kutuplu dünyanın öncelikli güç ve değer ilişkileri elbette hemen ortadan kalkmıyor. Bu anlamda Türkiye elbette Batı ittifakı içerisinde. Ancak bunu farklı eksenlerle dengelemek ve bu dengeyi kurgularken hassasiyetle hareket etmesi gerekir. Dış politika alanında son yıllarda ortaya çıkan tablo bunun göstergesi. İlişkileri çeşitlendirme yaklaşımı doğru bir tutum. Dördüncüsü ise Türkiye'nin dış politika eksenini, kendisini ve güç parametrelerini sahici bir bakışla tahlil etmesi ve tanımlamalarını güncellemesi. Çünkü hiçbir ülkenin statik bir güç tanımlaması olamaz. Güç denilen şey zamana ve imkanlara göre sürekli olarak değişen bir şeydir. Güç, var olan güvenlik unsurlarının çok ötesinde bir tanımlamayı gerektiriyor. Bu anlamda güç ekonomiyi, coğrafyayı, demografik yapıyı, farklılıkları bir arada yaşatabilme kapasitesini, tarihi birikimi, farklı toplumsal kesimlere aynı düzeyde ulaşabilme yeteneği gibi faktörlerin tümünü kapsamaktadır. Güç kavramı içine aldığımız başlıkları ayrı ayrı tanımlamak mümkün. Örneğin coğrafya Türkiye'ye aynı anda birçok bölgenin parçası olabilme kapasitesi ve imkânı tanıyor. Mesela Türkiye'yi, Ortadoğulu, Kafkasyalı, Karadenizli, Akdenizli, Avrupalı, Asyalı, Batılı, Doğulu gibi oldukça farklı coğrafyalar üzerinden tanımlamak mümkün. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz somut ve soyut tüm birikimleri değerlendirip dış politika vizyonunu güncellemek önemli. Dış politika vizyonunu güncellerken üzerinde durulması gereken dört faktör var. Vizyonun ilk faktörü gelmekte olan büyük güç mücadelelerinin merkezde olduğu dünyayı yakalayan, ıskalamayan ve buna hazırlıklı olan bir mahiyette olması. İkinci faktörü ilişki çeşitliliğini artırma yaklaşımı. Üçüncü faktör içerideki toplumsal yapının sıkışmayacağı, iç bünyenin sağlamlaşacağı ve farklı kimliklerin kendilerini bulabileceği yeni ve geniş bir kimlik formunun ortaya konulması. Dördüncü faktör ise bütün bunların tahkim edilmesine katkı sağlayacak güçlü bir ekonomik sistem inşasına hizmet eden dış politika.

'Küçük' bir örnek

Kapasite, kaynak, vizyon ve irade arasındaki ilişkinin sağlıklı işlemediği zaman ortaya çıkabilecek sonuçları anlamak için küçük bir örnek vermekte yarar var. Son yıllarda, yabancı düşmanlığı diye adlandırılan, ama özünde Müslüman karşıtlığı olan akımın ekonomiye ve dış politikaya etkisi, üzerinde durulması gereken bir örnek. Suriyelilere karşı ortaya çıkartılan düşmanlık, yönetilemediği ve provokatörler hakkında bir şey yapılmadığı için mesele Araplara, Ortadoğululara ve Afrikalılara yönelen bir linçe dönüştü. Nefret suçu yaygınlaştı, yabancıların malları talan edildi, evleri/işyerleri/araçları ateşe verildi, hiçbir sorumluluğu olmayan insanlar katledildi. Sorumlular hala ülkeye operasyon çekmeye devam ediyor. Kelimenin en hafif anlamıyla görevlerini ihmal eden yöneticiler hesap vermedi ve vazife başında. Bu durumun ekonomiye ve dış politikayı nasıl etkilediği ise hiç konuşulmadı. Yabancı düşmanlığı görünümlü, İslam karşıtlığı ve Müslüman düşmanlığı şeklini alan linç girişimi halklar nezdinde Türkiye'ye duyulan saygının ve ilginin aşınmasına neden oldu.

Bu durumdan ekonomi de yara aldı. Ortaya çıkan tablonun ekonomik kaybının 6 milyar doların üzerinde olduğuna ilişkin değerlendirmeler var. Bu tabloda bürokrasinin bulduğu çözüm ise şikâyet edilen insanların suçlarını araştırmadan ikametlerini, hata kimilerinin vatandaşlıklarını iptal ederek sınır dışı etmek oldu. Buldukları diğer bir çözüm ise Batı dışı ülke vatandaşlarına, genellemeci bir yaklaşımla vize vermemek oldu. Mevcut iktidarın ortaya koyduğu vizyon ve sahip olduğu irade bu değil. Ama var olan kapasite ve kaynağın bulunduğu çözüm bu. Umudunu ihracata bağlayan iş adamları, turizm gelirlerine odaklanan işletmeciler ve bunların çatı örgütleri tek bir söz söylemedi. İş dünyası örgütleri üç maymunu oynadı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı ve parti sözcüsü dışında iktidar partisinden dahi açıklama duyulmadı. Bu konu önemli, çünkü Arap dünyasında karşı çıktığımız bir sorunun muhatabı olan insanlara, kendi ülkemizde ırkçı bir eksende tepki veriliyor. Bu konuyu çok daha detaylı tartışmak ve somut politik öneriler çıkarmak mümkün. Ancak bu kısa ifade dahi, vizyon ve irade duyarlılığının, odaklanmasının önemini anlamak için yeterli.

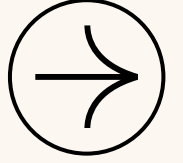

İSMAİL KÜÇÜKKILINÇ

www.kritikbakis.com

Polat Safi'nin Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi** adlı kitabı ilk yayınlandığında bir televizyon programının da katkısıyla sosyal medyada ciddi bir etkileşime konu oldu ve Eşref'in amiyane tabirle hakikatte bir kahraman değil de bir balon olduğu ve Safi'nin bu balonu patlattığı algısına yol açtı. Bir grup nezdinde ise Safi'nin yaptığı niyet açısından değilse bile netice olarak bir itibar suikastı olarak telakki olundu. Çünkü Eşref, tüm hatalarına, kusurlarına, günahlarına, suçlarına rağmen kolay harcanacak biri değildi; Eşref, Osmanlı'nın çöküş sürecinde beka mücadelesinin namdar isimlerinden biriydi.

EŞREF KUŞÇUBAŞI'NIN ALTERNATİF BİYOGRAFİSİ; BİR İTİBAR SUİKASTI MI?

Polat Safi'nin Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi** adlı kitabı ilk yayınlandığında, bir televizyon programının da katkısıyla sosyal medyada ciddi bir etkileşime konu oldu ve Eşref'in amiyane tabirle hakikatte bir kahraman değil de bir balon olduğu ve Safi'nin bu balonu patlattığı algısına yol açtı.

Bir grup nezdinde ise Safi'nin yaptığı niyet açısından değilse bile, netice olarak bir itibar suikastı olarak telakki olundu. Çünkü Eşref, tüm hatalarına, kusurlarına, günahlarına, suçlarına rağmen kolay harcanacak biri değildi; Eşref, Osmanlı'nın çöküş sürecinde beka mücadelesinin namdar isimlerinden biriydi.

Evvela söylemeliyiz ki, Polat Safi'nin kitabı bazı noktalarda Ahmet Efe'nin Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref[İstanbul: Bengi Yayınları, 2010] unvanlı kitabıyla benzerlikler göstermektedir. Her iki kitaptaki bazı başlıklar, anekdotlar ve kaynakların benzerliği dikkat çekiyor. Bu, Safi'nin kitabının Efe'nin kitabından kopya olduğu ya da onu taklit ettiği manasına asla gelmiyor, çünkü daha evvelki tarihli kitapta yer alan unsurların sonraki tarihli kitapta yer almasının her zaman için taklit manasına gelmeyeceği tartışmasızdır. Safi'nin Kuşçubaşı Eşref hakkındaki psikobiyografi denemesi daha evvel pek yapılmış olmadığı için bu yönüyle orijinaldir. Bir de Eşref Bey'in babasının Kuşçubaşı değil de Kuşçubaşı yardımcısı olduğu iddiası orijinaldir ve Efe'nin kitabında yer almamaktadır. Psikobiyografi denemesi ve birkaç başlık hariç, Safi'nin eseri muhtemelen Efe'nin kitabı merkeze değilse bile dikkate alınarak yazılmıştır. Safi, Efe'nin kitabındaki iddiaları kimi zaman tashih, kimi zaman tadil kimi zaman da takviye etmektedir. Safi bunları yaparken bir kısmı daha evvel kullanılmamış vesikalara da müracaat etmektedir. Eşref Kuşçubaşı aleyhinde yazılan Efe ve Safi'nin kitaplarının en büyük açmazı, Kuşçubaşı'ndan sitayişle bahseden iki resmî vasfı ismin yazdığı eserlerle hesaplaşmamış olmalarıdır. Bu iki isim Rahmi Apak ve Tefik Bıyıklıoğlu'dur. Bıyıklıoğlu, İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi Harekât Müdürü, Lozan Konferansı'nda müşavir, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı esnasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (bugünkü Türk Tarih Kurumu) Başkanındır. Rahmi Apak ise Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve 1919-22 arası Millî Mücadele'de mühim hizmetler ifa etmiş, esir düşmüş, Tekirdağ milletvekilliği yapmış bir isimdir. Her iki kurmay subay da okullarını derece ile bitirmiştir. Her iki isim de İstiklal Harbi ile ilgili eserleri Genelkurmay Başkanlığı ve Türk Tarih Kurumu'ndan çıkan yazarlardır.

Ahmet Efe, hiç olmazsa Tefik Bıyıklıoğlu'nun Genelkurmay Başkanlığının çıkardığı Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı ile Türk Tarih Kurumu'ndan çıkan Trakya'da Millî Mücadele [Ankara: TTK, I.Cilt, 1987] unvanlı eserlerden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Bıyıklıoğlu ile hesaplaşmak istemiştir. Çünkü Ahmet Efe, İstiklal Harbi'nde Mustafa Kemal'e şerik istemeyen bir Kemalist portresi çizmektedir. Oysa Bıyıklıoğlu, Trakya'yı merkeze aldığı Millî Mücadele'de

Mustafa Kemal'e pek yer vermemekte, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı unvanlı eserinde de bazı isimlere Kemalist paradigma ve perspektifin kabul edemeyeceği bir kıymet atfetmektedir. Kısaca Bıyıklıoğlu'nun hizmeti mesbuk mühim bir askerî şahsiyet olması, onu Efe'nin taarruzundan masun kılamamaktadır. Efe'nin Bıyıklıoğlu'na itiraz şekli de ilginçtir. İlki, Mustafa Kemal'in Rus karı-kocanın işlettiği Roz- Nuvar gece kulübüne kredi verilmesi için İş Bankası'na tavassut yazısının Bıyıklıoğlu tarafından farklı anlaşılması, Ankara'dan İstanbul'a gelen ve kendisinin garda karşıladığı TBMM reisi Kazım Özalp'ın Mustafa Kemal'in sıhhat ve neşesini sorması üzerine verdiği cevapta "iyidir, geziyor, eğleniyor ve bar kadınlarına para dağıtıyor" demesi ve kredi olayını bunlara 15.000 TL'lik çek verilmiş gibi hikâye etmesidir. Diğeri daha da ilginçtir. İddiaya göre, Bıyıklıoğlu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri iken Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'dan iş takipçiliği için rüşvet istemiş, itiraf etmesi halinde Mustafa Kemal'in kendisinin affını düşünceğini söylemesine rağmen Bıyıklıoğlu inkâr yoluna gitmiştir. Mustafa Kemal'in iddia konusuna dair mektupları göstermesine üzerine de Bıyıklıoğlu, Efe'ye göre "pişkince" bir tavır takınarak "bunların hukukî ve kanunî ne kıymeti var ki?" demiş, Cumhurbaşkanı tarafından görevinden alındığı ve kalkıp gitmesi söylenmiştir. Bu hadise Hasan Rıza Soyak'ın Atatürk'ten Hatıralar [İstanbul: YKY, 2004] unvanlı eserinde nakledilmektedir. Ahmet Efe zannımca şunu söylemek istiyor: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı eserinde her şeyi Mustafa Kemal'e bağlamayan, başka kahramanlara pay biçen, Trakya'da Millî Mücadele unvanlı eserinde de 150'lik olmuş, Mustafa Kemal'e suikast iddiasından dolayı ömür boyu hapse mahkûm olmuş Kuşçubaşı Eşref'i adeta bir efsane olarak anlatan, Balkan Harbi'nde Mustafa Kemal'in rolünü görmezden gelen ve Enver'i öne çıkaran Tefik Bıyıklıoğlu, kitapları her ne kadar Genelkurmay ve TTK'den çıksa da kuyruk acısı ile hareket ediyor ve Mustafa Kemal'den intikam almaya çalışıyor. Efe'nin bu itirazı şekli doğru değildir; vesikalara müstenit eserlerle ve müellifiyle hesaplaşma bu tarzda olmaz. Haliyle Efe, Bıyıklıoğlu ile hesaplaşmamış, o eserlerin ağırlığı altında ezilmenin intikamını da bel altı vuruşla almaya çalışmıştır. Oysa Efe'nin atıfta bulunduğu Hasan Rıza Soyak'ın Atatürk'ten Hatıralar unvanlı eserinin ilerleyen satırlarında Mustafa Kemal'in 30 Ağustos Zaferi'nin ikinci sene-yi devriyesinde, Dumlupınar'da yaptığı konuşmanın metni bulunmakta ve bu metinde Mustafa Kemal hassaten isim zikrederek, Tefik Bıyıklıoğlu'na bu zaferdeki hizmeti sebebiyle teşekkür etmektedir (Soyak, a.g.e., s.137). Kaldı ki rüşvet [muhtemelen o dönem yaygın görülen komisyon olmalı] iddiasına delil olan mektupların hukukî mahiyetini Mustafa Kemal, çağırdığı Refik Saydam'a sormuş, o da yaptığı tetkikte "kanuni takibatta bulunmanın imkân dâhilinde olmadığı" neticesine varmıştır. Soyak'ın anlattığına göre Bıyıklıoğlu

hakkındaki bu iddia ondan hazzetmeyen Salih Bozok tarafından ileri sürülmüştür.

Safi ise Apak ve Bıyıklıoğlu aleyhinde menfi bir Şey söylememekle birlikte her iki ismin ve eserlerinin bilhassa da Apak'ın EŞref lehine olan ifadelerini görememiŐ ya da görmezden gelmiştir. Bu eserlerden ilerleyen sayfalarda da bahsedilecektir.

Polat Safi, Ahmet Efe'nin kitabına da temas etmiş, Efe'nin eserinin ideolojik rengi öne çıksa da, anlatılan EŞref ile gerçek EŞref arasındaki mesafeyi ortaya koyması bakımından öncü rol oynadığını, ancak Efe'nin yaptığı tarih okumasında griye yer vermediği için EŞref'in vatan hainliğine odaklandığını ve bu reaksiyoner tavrından dolayı yer yer zorlama iddialar ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Aslında biz de Safi'nin kitabına başlarken bilhassa da onun Efe'nin kitabı ve tavrı hakkında yaptığı bu tenkide kıymet verdik ve hakikaten gri rengi olan bir kitap okuyacağımızı zannettik. Kitabı bitirdiğimizde, Efe'nin hepten siyahının Polat'ın grisinden daha insaflı olduğuna hükmettik. EŞref KuŐçubaŐ'nın bilindik biyografisinde sıkıntılar olduğunu, bunun büyük oranda Cemal Kutay'dan, bir kısmının da EŞref'in bizzat kendisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. EŞrefi aşırı derecede yücelten esas Şey ise, kanaatimizce biraz da okuyucunun efsane arayıŐındaki tahayyüldür. Fakat istisnalar hariç, EŞref'in anlattığı dâhil ve fail olduğu hadiselerin vüs'atinde değilse bile vukuunda Şüphe yoktur.

EŞref'in biyografisindeki bir takım yanlışlıkları tashih, onu kaf dağından indirmek, makul bir tarih Şahsiyet halinde yerli yerine oturtmak elbette ki lazımdı ve buna hiç kimsenin hiçbir itirazı olamazdı.

Polat Safi, ciddi bir emek ürünü olan ve bazı hataları da tashih ettiği bu çalışmasında, EŞrefi psikolojik ve psikiyatrik tahlile tabi tutmuş, neticede EŞref'in narsist kişilik bozukluğu ile malul biri olduğuna hükmetmiŐ ancak, tüm argümanlarını, anekdotlarını, kaynaklarını maalesef bu neticeyi doğrulamak ve teyit için istimal, daha doğrusu tercih etmiştir. Safi, maalesef birçok yerde EŞref'in lehine olan hususları görmemiŐ, böylece kendi iddiasını doğrulamak adına Efe'yi eleŐtirdiđi duruma düçar olmuş; okuyucunun kitabı bitirdiğinde hasta bir EŞrefle karŐılaŐmasını arzulamıŐtır.

Safi'nin psikobiyografik tahlillerinde çoğu zaman zorlama yorumlara rastlanmakta ve hemen hiç mukayese yapılmamaktadır. Mesela EŞref'in ailesi ile ilgili yazılanlar üzerinden yapılan değerlendirme, Safi'ye yakıŐmayacak kadar zorlamadır. Anne ve üvey annenin aynı evde yaŐaması, 20 yaşına gelmeden beş kardeŐinin ölümlünü görmesi, güya EŞref'te duygusal yoksunluğa yol açmış, o da gerçek manada ilgi ve sevgi görmediği için, kendisini suçlamıŐ, kusurlu olduğunu düşünmüŐ ve bu nedenle sevmeye layık olmadığını varsaymıŐtır. Narsistik kişilik bozukluğunu izah sadedinde serdedilen bu görüş makul değerdir. Çünkü Osmanlı'nın 19.yüzyılı bir felaketler çağıdır. İsyanlar, savaŐlar, hastalıklar, göçler sayısız haneye ölüm yađdırmıŐtır. 93 Harbi ve Balkan Harbi'nde yaşanan hadiseler, tecavüzler, hicret

esnasında yaŐananlar benzerine az rastlanıŐ travmalardandır. Ayrıca üvey anne ve kardeŐ olgusu da çok yaygın olmasa da yine de o dönemde çoğu yerde rastlanmayacak Şey değerdir. Safi, Şayet bu noktalar üzerinden bir kıyaslamaya gitseydi o zaman toplumun çoğunu narsist kişilik bozukluğu ile değerlendirmek mecburiyetinde kalırdı.

Safi, EŞref'in babasının Saray'da görevli olması sebebiyle, kendisini ayrıcalıklı gördüğünü, bu benlik ilgisini arkadaşlarına dayattığını, fiziksel gücünü de adeta bir gösteri unsuruna dönüŐtürdüđünü ve bunlara dayanarak zorbalığu kendisine bir hak gördüğünü açıkça ortaya koyduğunu yazıyor. Narsisizm ve saldırganlık arasında kurduğu bağa verdiği delil, EŞref'in okuldaki hareketleri ve tavırlarıdır. EŞref bu meyanda kimi zaman kavga da etmektedir. Ancak Safi, yine mukayese olgusunu atladığı için, maalesef zayıf bile denilemeyecek bir hükümden bulunmaktadır. Hasan Amca ve diğer bir çok Harbiyelinin hatıratında belirtildiği üzere, talebeler arası kimi acımasız toplu kavgalar olmakta, özellikle zadegân sınıfındaki talebelerin tavırlarının daha acımasız ve kırıcı olduğu vurgulanmaktadır. Safi, sürgünlükle narsizm arasında da bağlantı kurmakta, EŞref'in ve kardeşi Selim Sami'nin babaları Mustafa Efendi yüzünden sürgüne gönderildiğini yazmaktadır. Zannımızca Safi'nin çıkış noktası hatalıdır. Abdülhamid, babası yüzünden oğulları cezalandıracak biri değerdir. Hatta babasını cezalandırdığı birçok ismi korumuŐ, kollamıŐ, onlara yardım etmiştir. Bu durumda EŞref ve Selim Sami'nin de o günün Őartlarına göre sürgünü gerektirir işlerle iŐtigal etmiş olmaları gerekir. Kanaatimizce sürgün noktasında da Safi, bir kıyasa müracaat etmeyerek yanlış bir neticeye varmaktadır. Trablusgarb, bilhassa da Fizan sürgünlerinin bir kısmının hayat hikâyeleri hakikaten dayanılır gibi değerdir. Birçok sürgünün geride yaşlı annesi, genç kız kardeşi kalmış, onlar bir menfi/sürgünün ailesi olduğu için yalnız bırakılmış, akrabaları tarafından bile yardım görememiŐ, hayatın tüm acımasızlığına maruz kalmıŐlardır. AŞağıda müstakil olarak ele alacağımız bir konu da Safi'nin EŞref'e yakıŐtırdıđı ahlaki nakiselerdir. Mesela Safi, EŞref'in önüne bir fırsat çıktığında bu fırsatın ahlaki olup olmadığına bakmadığını yazar. Safi'ye göre bu fırsatçı insanlar lükse düşkündür ve EŞref'in Salihli'deki evi de buna delildir. EŞref'in Balkan Harbi'nden döndüğünde beraberinde Őabeli bir Şekilde 15-16 bin büyükbaŐ ve küçükbaŐ getirmesi, Malta'da Osmanlı esirlerine gönderilen parayı suiistimal etmekle suçlanması, Milli Mücadele esnasında haraç ve yağma işlerine karıŐması onun yasadışı yollardan para kazandığının göstergeleridir. Safi, bu satırlarda sadece haksızlık yapmamakta, ayıp da etmektedir. Trakya'dan Ege'ye 16 bin hayvanın götürölmesi sessiz-sedasız yapılacak bir iş değerdir. Hiç kimsenin bunu görmemesi, o esnada müdahalede bulunmaması, hesabını sormaması düşünölemeyeceğine göre Safi'nin iddiası tartışmaya bile değer olmamalıdır. Kaldı ki Enver Paşa'nın ŐahŐi menfaatine mağlup olanlara müsamahasının pek olmadığı da bilindiğine göre EŞref'in yüklü bir miktar ile Yemen'e gönderilmesi mezkûr hadisenin başka bir izahının

olduğunu gösterir. Ayrıca Malta'da esirlere gönderilen paraları suiistimal etmek ile suçlanması da ya gareze ya da başka bir gayeye müstenittir. Çünkü Eşref, Malta'da kendisiyle bulunup da hatıra yazanların çoğunun ifade ettiği üzere Malta'daki camiye ve şehitlikte medfun Türk evlatlarının mezarlarını tamir ettirmiş, onlara isim yazdırmıştır. Polat Safi nedendir bilinmez, maalesef hemen her şeyde Eşref'in aleyhine şahitlikleri muteber görmektedir. Çünkü buna mecburdur. Kendisi bir tez, bir hüküm sahibidir. Buna göre Eşref narsist kişilik bozukluğuna sahip biridir ve her şey bunu ispata yöneliktir. Eşref'in lehine olan şeyler bu teze, bu hükme zarar vereceği için Safi onları ya görmezden gelir, ya da küçük görür. Safi, esas olarak Eşref'in hiçbir şekilde suçlanamayacağı hadiselerde onun aleyhindeki iddialara itibar etmez, ancak bu bir lütf değil, bizce çaresizliktir. Safi'nin bazı hükümleri ise insanı tebessüm ettirecek cinstendir. Mesela Eşref, aynı seviyede olmadığı insanların nezdinde kendisini ayrıcalıklı göstermek istemektedir. Eşref'in anlatısına göre Enver, kendisine itibar eden, onun tavsiyelerini dinleyen biridir. Oysa bu, Safi'ye göre pek de mümkün değildir. Fakat Safi, kaynakların çoğunda Enver'in Türkistan mücadelesinde Eşref'in kardeşi Selim Sami'nin tesirinde kaldığının yazıldığını görmezden geliyor. Şayet Enver, Selim Sami'nin tesirinde kalıyorsa herhalde âlicenaplık yapıp Eşref'in tavsiyelerine filan da kulak vermiştir. Enver, Hürriyet Kahramanı, Trablusgarb Mücahidi ve Edirne Fatihisi olarak Harbiye Nazırlığını hak etmiş biridir ancak unutulmamalıdır ki onun yanındaki fedailerin tazyiki olmasa, kendisinin bu makama gelmesi kolay hatta mümkün de olmazdı. Safi'nin iddiasının aksine Eşref, Enver'e karşı hem hürmetkâr hem de dikkatlidir. Onun kendisine hemen her görev verişinde, Enver hakkında kullandığı ifadeler şöyledir: "Temiz yüzüyle gülümseyerek haksızlığa karşı bükülmek bilmeyen nazik elleriyle elimi kabul buyurdu ve muvaffakiyet duasını ederken mübarek gözleri yaşarmıştı. Vatan duygusuyla sulanan bu gözleri selâmladım". Safi, narsist kişilik bozukluğunun bir gereği olarak, Eşref'in Süleyman Askerî'yi kışkırdığını da yazmaktadır. Safi, Eşref'in Harbiye mezunu olmayışı, Askerî'nin kurmay subay oluşu, Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nde Askerî'nin makamının kendisinden üste oluşu gibi şeylerin, Eşref'in kıskançlığına yol açtığını iddia ediyor. Eşref, bu kıskançlığı da ilk olarak Trablusgarb'da hissetmiştir ki Eşref, orada Askerî'yi başarısız bulmuştur. Safi'nin en büyük hatası, bir Gayri Nizami Harp çalışanı ve mütehassısı olarak Teşkilat-ı Mahsusa'yı ve Batı Trakya'nın istirdadı mücadelesini muvazzaf subayların, askerî nizamî-hiyerarşik bir işleyiş olarak ele alır gibi ifadelerle iltifat hatta iltica etmesidir. Bu sebeple Eşref'in bir an için dahi olsa Askerî'nin önünde olmasını bir türlü kabul edememektedir. Oysa İTC'de, örgütün hiyerarşik yapılanması yüksek mektep mezuniyetine veya resmî vazifeye göre değildir. İTC'nin merkez teşkilatının iki mühim ismi Talat ve Kara Kemal, yüksek okul mezunu olmayan, posta-telgraf memurlarıdır.

Ancak bu iki isim kadar cemiyetin örgüt yapısına damga vurmuş başkaca bir isim de yoktur. Haliyle İTC ile ilişkili, hele de gizli örgüt vasfını haiz yapılanmalarda, hiyerarşik bir kadro ve idare aramak makul değildir. Unutulmamalıdır ki, Milli Mücadele'nin 1919-1922 aralığında Yahya Kaptan, Demirci Mehmed Efe ve Çerkes Ethem gibi isimler, muvazzaf subaylardan daha yetkili görülmüş, son ikisinin maiyetine kurmay subaylar bile verilmiştir. Eşref'in de maiyetinde subaylar olduğu malumdur.

Bu siyapta şunu bilmekte fayda bulunmaktadır. Osmanlı Devleti, Edirne'yi istirdat ederken/geri alırken Meriç'in batısına geçmeyeceğini taahhüt etmiştir. Ancak gelişen şartlar Batı Trakya topraklarına geçmeyi gerektirmiştir. Bu durumda bu topraklara esasen muvazzaf olmayan birliklerin girmesi mantıklıydı. Çünkü bu durumun devletin önüne bir şikâyet olarak getirilmesi halinde bunun bir emir-komuta zinciri dâhilinde nizamî bir hareket olmadığı söylenebilecekti.

Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele unvanlı eserinde şunları yazmaktadır: "Batı Trakya'dan, Bulgar çetelerinin Türklere zulüm ve tecavüz yapmakta olduklarına dair huduttan raporlar alınınca, Edirne'de bulunan ve Edirne'nin kurtarılmasından sonra Bulgar topraklarına girmiş olan Hurşit Paşa kolordusu emrindeki akıncı müfrezesinden 116 kişilik bir çete, kolordu kurmay başkanı Enver Bey'in emir ve talimatıyla, Edirne'den Ortaköy üzerine gönderildi. Batı Trakya'ya 15 Ağustos 1913'te giren bu akıncı müfrezesi, Umum Çeteler Kumandanı Eşref Kuşçubaşı'nın emrinde idi" (Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.74). Ayrıca bu çete içinde Eşref'in kardeşi Selim Sami [Hacı Sami] de vardı. Dahası da Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali kazaları da "yalnız 'Umum Çeteler Kumandanı' sıfatıyla Eşref müfrezesi tarafından işgal ve idare altına alınmıştı" (Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.74). İşte bu işler/istirdatlardan sonra Enver Bey'le Ortaköy'de yapılan 22 Ağustos tarihli görüşmede alınan karar neticesi Süleyman Askerî gibi kurmay subayların Batı Trakya'ya geçişine izin verilmiştir. Kısaca Eşref, kısa bir süre için Batı Trakya'daki en yetkili isim olmuş ve sonra da Süleyman Askerî'nin bölgeye gelmesiyle emir- komutayı ona terk etmiş olabilir. Safi, bunun ihtimalini bile varit görmez gibidir. Gariptir, Safi, narsist kişilik bozukluğunu izah ederken bunların intihara meyilli olduklarını ve Eşref'in de bir dönem intiharı düşündüğünü yazar. Ancak Eşref'in intihar düşüncesine kapıldığı anlar hakikaten bir efsanenin yazıldığı, Hayber'den sonra İngilizlere esir edilmesi ve Mısır'da çok zor şartlar arasında hapiste bulunması zamanına denk gelir. Buna rağmen Eşref yaşamayı tercih etmiştir. Hatta onun Milli Mücadele esnasında Yunan işgal bölgesine geçmesi de bu yaşama arzusuyla ilgili olabilir. Mısır'daki esir kamplarında tutulan Osmanlı askerlerinin yaşadıkları katlanılır şeyler değildi ve onların bir kısmının intiharı düşündüğü ve hatta intihar ettiği de vakidir. Ancak Süleyman Askerî ne yapmıştır? Kanaatimizce makul, mantıklı hiçbir izahı olmayan şekilde intiharı tercih etmiştir.

I. Dünya Harbi'nde Irak ve Havalisi Umum Kumandanı olduğu esnada vuku bulan Şuaybiye taarruzunun başarısız olması ve askerlerin Bercesiy'e'nin batı hududuna çekilmesini gururuna yediremeyen Askerî 14 Nisan 1915'te intihar etmiştir. Askerî'nin bu intiharı sadece kendi hayatını sonlandırmakla kalmamış, ordunun da moralini bozmuştur. Askerî erken pes etmiş, maiyetini de müşkül duruma düşürmüştür. Askerî'nin intiharından sonra da savaş 3,5 sene devam etmiş hatta Osmanlı ordusu Irak'ta muhteşem bir zafere de imza atmıştır. Kanaatimce bu intihar şehadet olarak telakki olunamaz ama yine de devlet kendisini şehit addetmiş, annesine maaş bağlamıştır (Nurettin Şimsek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey-Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.180-181). Asla ve kat'a Süleyman Askerî'yi kötülemek manasına gelmemekle ve onun hakkında "vatanı için vatanından başka her şeyini isteyerek ve gülerek feda etmiş bir Türk'tü" [Hamza Osman Erkan, Bir Avuç Kahraman, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1946, s.27] diyen Süleyman Nazif gibi düşünmekle birlikte, Eşref ile Askerî kıyaslandığında, Eşref mücadeleye devam etmiş, Askerî intihar etmiştir. Askerî'nin intiharı gerçekleşmediği takdirde orduya, vatana ve millete zarar verecek bir mahiyette de değildir. Safi'nin narsizm ve intihar bağlantısı bu kıyasta kanaatimce ağır bir yara almaktadır. Safi, Eşref'in Enver Paşa'nın yaveri İzmitli Mümtaz'ı da küçümsediğini iddia eder. Ancak Safi burada yine seçmeci davranmakta, Eşref'in başka sözlerine ve sair kaynaklara hiç iltifat etmemektedir. Eşref'in onun hakkında söylediği "memleketi için koç gibi döğüşen hamiyetli bir arkadaşımıdır. Bu sevilmez de kim sevilir" sözüne atıfta bulunulsa, bu durumda da Safi iddiasını ileri sürmekte zorlanacaktı. Ayrıca Mümtaz'ın İzmit'li arkadaşı Rifat Yüce, Malta'da Eşref ve Mümtaz'ın karşılaşmalarını, birbirlerine olan muhabbetlerini, Eşref'in Mümtaz'a yardımlarını net şekilde yazmakta, ayrıca Mümtaz'ın da çok böbürlenerek konuştuğunu ilave etmektedir. İttihadçı, Teşkilat-ı Mahsusacı, fedai olup da yaptıklarını biraz da abartmadan anlatan pek kimse de bulunamaz galiba! Safi'nin Kuşçubaşı Eşref'in Hayber'deki mücadelesini Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin 1300 sene evvel Hayber'deki mücadelesine benzetir bir üslup kullanması bağlamında söyledikleri de makul değildir. Her ne kadar Hayber'deki mücadele ile Çanakkale kıyas bile edilmez ve orada kendini değil askerleri kast etse de Mehmed Âkif de Çanakkale kahramanlarını Bedr'in arslanlarına benzetmiştir. Bu da bazı çevreler nezdinde Akif'in kötülenmesine yol açmıştır. Eşref'te de görülen edebî ve sanat merkezli ifadeler, teşbihler, istiareler, mübalağalar bir kişinin narsist kişilik bozukluğu ile malûl olduğunu göstermez. Eşref'in İstiklal Harbi esnasında Yunan bölgesine geçişi ve geçtikten sonra Anadolu topraklarında ne yaptığı henüz netleşmemiştir. Ancak bilinen bir şey vardır ki bugüne kadar hiç kimse Eşref'in Yunan'la bir olup Türk ordusuna kurşun sıktığını iddia etmemiştir. Yunan tarafına geçişin isterse de Eşref ölüm tehdit ve tehlikesi

altında olsun, bir mazereti olmamakla birlikte Çerkes Ethem'in Yunan tarafına geçmeye zorlandığı ve bunun temini için bazı ayak oyunlarına müracaat edildiği iddia edilmektedir. Mesela Eşref hakkında "Eşref, vatansever ve iyi bir adam idi. Komitacılık zihniyeti ile yoğrulduğundan lüzumsuz yere kendisini şüphe içinde görerek Yunanlılara sığınmıştır. Allah kimseyi şaşırtmasın" diyen ve nispeten insafli bir hüküm veren Rahmi Apak, Çerkes Ethem'e yönelik ayak oyunu ile ilgili bir şahitliğini nakletmektedir.

Çerkes Ethem meselesinin kızıştığı ve bir hal çaresi arandığı günlerde Mustafa Kemal, Kazım Özalp, Çerkes Ethem ve ağabeyi Reşid Ankara'dan trenle Eskişehir'e gelirler. Eskişehir'deki Garp Cephesi karargâhını korumak için de 24. Tümenin hücum taburu getirilmiştir. Bu taburun kumandanı Sapançalı Yüzbaşı Nurettin'tir. Bu yüzbaşı bir toplantıda çeteciliğe karşı hareketin aleyhinde konuşmuş.

Ethem, Eskişehir’de trenden inince bu [metinde bir ifadesi var] yüzbaşı hemen onun evine gitmiş ve derhal kaçmazsa kendisinin tevkif edileceğini haber vermiş. Bunun üzerine Ethem de derhal arabasına atlayarak elli altmış kadar maiyetiyle Kütahya’ya savuşmuş ve bu suretle ipler kopmuş ve Ethem hiçbir uzlaşma teklifini kabul etmemiştir. İşin ilginç bu Nurettin daha sonra askerlikten çekilmiş, iktidardan hayli iltifat görmüş ve hatta Kocaeli milletvekili seçilmiştir [Apak, Yetmişlik bir Subayın Hatıraları, s.214]. Burada da görüldüğü üzere Çerkes Ethem bir kurmay subay olmamanın ve siyasî inceliklerden mahrum olmanın acısını çekmiş, kendi hatalarının da tesiriyle asla kabul edilemeyecek bir iş yapmış ve Yunan tarafına geçmiştir. Bir askerinin ve siyasetçinin komitacılığı bilmesi kendisi için tartışmasız bir avantajdır ancak bir komitacı, ne kadar sahada başarılı olursa olsun kurmay zekâsından ve siyasetin inceliğinden mahrumsa bir çatışma halinde ya ölüme, ya tasfiyeye ya itaate ya da firara mahkûmdur. Burada biz Kuşçubaşı’nın da bu gibi bir ayak oyunuyla ve başına

daha ağır bir şey geleceği haberiyle kasten Yunan tarafına geçmeye zorlandığı kanaatindeyiz. Ancak bu husus henüz tam olarak netleştirilmiş değildir. Benjamin Fortna ise bu hususta “Eşref, fedaî zabitanın en adanmış rolünü ve Enver’e olan sadakatini Türkiye Cumhuriyeti’ndeki istikbalini tehlikeye atacak raddede özümsemiş ve bundan gurur duymuş” demektedir [Benjamin Fortna, Kuşçubaşı Eşref Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s.41]. Fortna başka bir yerde de “Kendisinin bağımsız hareketlerinden ve muhtemelen Enver’le olan kalıcı bağlardan usanan Ankara’daki liderlikle köprüleri atar” der (Fortna, a.g.e., s.49). Eşref’le ilgili sonraki istihbarat raporlarının çoğunun tartışmalı olduğunu zannediyoruz. Çünkü bu gibi raporların her zaman hakikati ifade etmediğinin başka hadiselerdeki neticelerle de teyidinin mümkün olduğunu zannediyoruz. Polat Safi’nin birçok iddiasına, hatta Eşref Bey’in babasının Kuşçubaşı olmadığı iddiasına da cevap vermek mümkün.

Pratik hayatta kimi dernek ve vakıflarda ikinci adam, hatta bazı yönetim kurulu üyelerinin, başkandan daha ağırlıklı bir konumda olduğu tartışmasızdır. Kimi şirketlerde patronlar ilk kuruluş yıllarından itibaren kendileriyle birlikte olan kimi müdürleri, bazen geçmiş hizmetlerine hürmeten görevden almamakta, onların yerine ikinci müdürlerle iş tutmaktadır. Ancak personel ikinci müdüre de “müdürüm” diye hitap etmektedirler. Ayrıca bazen makamlar, temsil ağırlığı noktasında tayin edici olmamaktadır. Mesela Rusya Devlet Başkanı Putin’in görev süresi dolduğunda bir Anayasa değişikliğine gitmek yerine kendisi başbakan, Medvedev de devlet başkanı olmuştu. Medvedev’in görev süresi dolduğunda Putin tekrar devlet başkanı olmuştu. Zannımca Rusya devlet hiyerarşisi Putin’e başbakanken bile devlet başkanı muamelesi yapıyordu. Tarihimizde buna benzer misallere rastlamak mümkündür. Süleyman Demirel, Adalet Parti genel başkanlığına seçildiğinde milletvekili olmadığı için 1965 seçimlerine gidilirken Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı idi. Ancak başbakan gibi bir ağırlığa sahipti. Bu bakımdan Kuşçubaşı olmakla Kuşçubaşı yardımcısı olmak her zaman için temsil noktasından tayin edici olamayabilir ve buradan yola çıkılarak iddialı tezlerle giriş yapılamaz. Herkes gibi Eşref de hakkaniyete riayet şartıyla tenkid edilmelidir. Şayet Osmanlı’nın çöküş tarihi ve milletin beka mücadelesi layıkıyla anlaşılmazsa birçok kahraman harcanmaktan masun kalmaz. Bu sebeple kısa bir arka plan okuması yapılmadığı takdirde Eşref tartışması boşlukta salınır. Malumdur ki, Osmanlı, çöküş döneminde devamlı toprak kaybeden, kaybettiği toprağı bir daha geri alamayan, geri almasına izin verilmeyen, galip geldiğinde dahi toprak kaybeden, toprak kaybıyla birlikte nüfus da kaybeden ve nihaî raddede sıkışıp kaldığı Anadolu topraklarını ve bu topraklar üzerinde meskûn Müslüman ahaliyi de yok olma tehdit ve tehlikesinden salim kılamayan bir devletti. Devlete ait ya da onunla alakalı topraklar olan Kırım, Kafkasya, Mora, Tuna, Makedonya, Batı Trakya kaybedilmiş, buradaki Müslüman nüfus her kayıpta elde kalan son topraklara sığınmıştı. Bu sebeple beka tehdidinin son bulunduğu 1913-1918 arası Millî Mücadele’de hangi etnik kökene mensup olurlarsa olsunlar muhacirler mühim bir rol ifa etmişlerdir. Bilhassa Balkan Harbi’nde Osmanlı Devleti’nin merkezi sayılması gerekli Makedonya toprakları çok kısa bir süre içinde kaybedilmiş, çok sayıda Müslüman vahşice katledilmiş, yazmaya ar ettiğimiz sayısız tecavüz vakası vuku bulmuş, kılıç artıkları da can havliyle Ege bölgesine hicret etmiştir. 5 asırlık vatan topraklarının, Osmanlı’nın rengini ve şeklini aldığı Rumeli’nin hepten kaybı aslında Anadolu’nun ve üzerinde meskûn Müslüman ahalinin de yakında benzer korkunç bir felakete maruz kalacağını gösterdi. Artık bundan sonra her ne yapılacaksa sıkışıp kaldığımız bir avuç toprağın ve üzerindeki milletin bekasını temin gayesine matuf olacaktır. Bu sebeplerdir ki, yaralı muhacirlerin de yer aldığı, Kırcaalili Talat

Paşa’nın talimatı ve 93 Tuna muhaciri Filibeli Celal Bayar’ın icraatı ile hatırı sayılır bir Rum burunları kanamadan göçürtüldü. Çünkü son dönemde toprak kaybettiğimiz esas unsur yabancı büyük bir devlet değil, bize bağlı olan gayrimüslim etnik topluluklardı. Mora’da Yunanistan, Tuna’da da Bulgaristan kuruldu. Makedonya da yine daha evvel bize bağılyken bağımsız olan devletlerce paylaşıldı. Şayet İttihadçı refleks devreye girip Ege’de ve Doğu bölgelerinde bekaya yönelik nüfus hareketleri gerçekleştirilmeseydi Kastamonu ve Konya’da meskûn bir nüfusun bile varlığı meşkûk hale gelecekti. Biz her ne kadar büyük bir devletle savaşım yenilsek de onlara değil onların kolladığı içimizdeki bir unsura karşı toprak kaybediyorduk. Kısaca Osmanlı’nın hem hükmen hem de fiilen var olduğu toprakların kaderi böyleydi. Biz buraları nüfusun çok azını teşkil ettiğimiz için kaybediyor değildik; namuslu kaynakların da kabul ettiği veçhile bugün Bulgaristan devletinin var olduğu Tuna’nın birçok yerinde Müslümanlar hatta etnik Türkler ya çoğunluk ya da hatırı sayılır bir nüfusu haizdi. Üsküp, Manastır, Selanik de öyleydi. Batı Trakya ise Anadolu’daki herhangi bir Türk şehirden oran olarak daha fazla etnik Türk’ü ihtiva ediyordu. Demek ki, Balkanlı gayrimüslimlerin bağımsızlık uğrunda mücadele ettikleri nüfus homojenliği şayet biz onu temin edersek bekamız, etmezsek zevalimiz olacaktı.

Kafkasya muhaciri Çerkes Eşref’in Ege’deki mücadelede cismi değil ismi bile kâfi idi. Bu sebeplerdir ki çoğu insan Eşref’e haksızlık yaparken Ege’nin Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesinin icracısı Celal Bayar, sonradan sekter bir Kemalist de olmasına rağmen hatırı gözetiyor, Eşref hakkında mutedil bir üslup kullanıyor hatta hatıratında onu kaynak olarak kullanıyordu. Eşref beka mücadelesinin bir ferdidir ancak o, iki hareket, mücadele ve politikanın da namdar bir üyesidir.

İşgal Edilmiş Topraklarda Mukavemet/Direnış Politikası ve Kaybedilmiş Toprakların İstirdadı/Geri Alınması Politikası.

1911’de İtalya’nın Trablusgarb’ı işgali, Osmanlı’nın çaresizliğinin de eseri idi. İki devlet arasında bir savaş değil, bir devletin diğeri bir devletin topraklarını hayâsızca işgali vardı. Bu işgale, dava önce Doğu Rumeli Vilayeti’nin kaybında olduğu gibi sessiz kalmak, hem yarın sıranın Antalya’ya gelmesine yol açabilir hem de İslam âlemi nezdinde devletin ve hilafetin hiçbir hükmü kalmazdı. Kaldı ki burası devletin elindeki son Afrika toprağıydı ve nüfusunun mühim bir kısmı da Türk kökenliydi. Eşref, mukavemet/direnış politikasının gönüllü bir neferidir ve bugün kimin bu bölgede ne kadar kaldığı, ne kadar savaştığı tespit edilebilecek durumdadır. Trablusgarb’daki Direniş Hareketi, Ömer Muhtar’a devredilmiş ve bugünkü Türkiye-Libya münasebetinin de temeli olmuştur.

Eşref’in esas ismini tarihe kazıttığı politika yukarıda biraz bilgi verdiğimiz Edirne ve Batı Trakya bağlamında somutlaşan Kaybedilmiş Toprakların İstirdadı/Geri Alımı idi. İTC ve İttihadçıların iktidarda olmadığı bir devrede

vuku bulan ve fena idare edilen Balkan Harbi neticesinde mübarek Edirne şehri ile Batı Trakya da kaybedilmişti. Kısaca bu topraklar imza attığımız bir uluslararası anlaşma ile elimizden çıkmıştı ve hukuken yapacak hiçbir şey kalmamıştı. Kamil Paşa gibi isimlerin hükümette olsa asla yapamayacakları bir şey oldu. Edirne aşığı ve mebusu Talat ile ona eşlik eden Enver'in direktmesiyle devlet, Balkanlı devletlerin anlaşmazlığı sebebiyle çıkan II. Balkan Harbi'nin yol açtığı karışıklıktan istifade ile anlaşmayı ihlale karar verdi ve Edirne şehrini istirdat ettik. Bugün Edirne'nin istirdadının ne manaya geldiğini maalesef gençlerimiz hatta muhacirlerimiz bile bihakkın takdir edememektedir. Şayet Edirne istirdat edilmeseydi bugün Selanik, Manastır, Üsküp, Batum ve Halep hükmünde olacak, belki tarih kitaplarında okuyacak, biraz hamiyetliyse "vay be, bir zamanlar bizimmiş" diye iç çekecektik. Acıdır ki Kemalist Tek Parti devrinin eğitim sistemi, kaybedilmiş toprakların öğrencilerin hafızasında ve gönlünde yer edinmesini engelleyecek bir özellik kazanmıştı. Devletin yapması gerekli işi tek başına yapmış, bunun için devlete harcayacağı mesaiden bir dakika çalmamış, tüm masrafları da cebinden karşılamış ve neticede Rumeli'den Türk Göçleri gibi muhallem [kalıcı] bir esere imza atmış emekli diplomat Bilal Şimşir, Şumnu'dan Çanakkale'ye hicret ettiklerinde kaydolduğu lisede hazin bir manzarayla karşılaşır.

Gerisini kendisinden okuyalım: "Gelibolu'dan kalkıp Çanakkale lisesi müdür yardımcısına çıktım. Son sınıfa kaydım yapıldı. Ucu ucuna yetişmişim. Ders başlamış. Müdür yardımcısı beni sınıfına götürdü ve ders yapmakta olan Fransızca hocamız Ruhi Bey'e teslim etti. Sınıfa dönerek 'Bu göçmen arkadaşınız sizinle, bu sınıfta okuyacak' deyip çıktı... Zil çalınca bahçeye fırladık. Sınıf arkadaşlarım etrafımı çevirdi. Beni soru yağmuruna tutuyorlar. Biraz ileride, yine bizim sınıftan, üç kız durmuş, uzaktan beni seyrediyorlar. Sonra biri yanıma yaklaştı ve aklı sıra bana iltifatta bulundu: 'Dilimizi güzel konuşuyorsunuz, Türkçeyi ne çabuk öğrendiniz?'. Şiddetle sarsıldım. Sanki bir kazan kaynar su, başımdan aşağı döküldü. Kendimi salsam oracıkta çökeceğim. Toparlandım: '-Türkçeyi siz de fena konuşmuyorsunuz?' dedim. Kız bir an şaşırды, etrafına bir göz attı ve biraz övünerek bana cevabını verdi: '-Ama biz Türk'üz'. Buyurun cenaze namazına! Lise son sınıfa gelmiş bu kızcağız, Edirne'nin ötesinde de tıpkı kendisi gibi Türkler olabileceğini bilmiyor, düşünemiyordu". 1950'de durum böyleyse günümüzde nasıldır, hüküm vermek belki doğru olmayacaktır ancak istirdat politikasını anlamak için elzem olan şuur ciddî bir arka plana ihtiyaç gösterir. İşte bu sebeple bu satırların yazarı -kendi çapsizliğini da kabul ederek- bazı meseleleri konuşurken zorlanıyor ve meramı ifadede de başarılı olamıyor.

Eşref, Edirne'nin istirdadında Talat ve Enver'den sonra öne çıkan isimlerin başındadır. Tefvik Bıyıklıoğlu Trakya'da Millî Mücadele unvanlı eserinde "Edirne'nin kurtuluşu, Türk Milletine, sırf kendi kuvvetine dayanarak, büyük devletlerin karar ve muhalefetlerine

rağmen, büyük millî davaların başarıyla neticelenebileceğini göstermiş olması bakımından da hiçbir vakit unutulmaması gereken bir hadisedir" (Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 72) demektedir.

Hiç unutulmamalıdır ki Edirne'nin bizde kalmasını sağlayan en mühim amillerden biri de, Eşref gibi komitacıların devletin Meriç Nehri'ni geçmeyeceğiz taahhüdüne rağmen Batı Trakya topraklarını ele geçirmesiydi. Buraya geçmekle evvela vahşi Bulgar komitacılarının mühim bir kısmı temizlenmiş, Hıristiyanlaştırılan Pomak Türkleri gözyaşlarıyla kelime-i şehadetlerle "resmen" Müslümanlığa avdet etmişlerdir. İskeçe'de bir cami çıkışında bize Teşkilat-ı Mahsusa propagandası yapan yaşlı amca, Rodoplarda rastladığımız ve yaşlı gözlerle "biz burada tutulduk kaldık" diyen ve bizleri de ağlatan Şahinköylü Pomak Türk'ü istirdat politikasının mücessem timsaliydiler. Bu sebeple Eşref, yarım ağız "Balkan Harplerinde, Edirne'nin İstirdadında ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda hizmeti geçmiş biri" denilip geçirilecek adam değildir. Beka Mücadelesi, Mukavemet/Direniş Hareketi ve İstirdat Politikasında hakkıyla isim yapmış birini "ahlaksız", "yalancı", "korkak", "savaş meydanından habire kaçan", "çapulcu", "şahsi menfaati için el-âlemin parasına çöken", "mal-davar hırsızı" olarak nitelemek ve bunları da vehmedilen bir narsistik kişilik bozukluğu tezi için tedarik etmek itibar suikastçılığıdır.

Şayet namuslu birini bitirmek istiyorsanız ona namussuz, bir kahramanı bitirmek için de ona korkak/firarî demeniz yetecektir. Bu yazıda Safi'nin Eşrefi bitirmek için bulduğu en kullanışlı argüman olan "korkak/firarî" ve "çapulcu" iddialarına biraz daha detaya girerek temas etmek istiyoruz. Çünkü Safi'ye göre narsistik kişiler gerçekte korkaktırlar ve onlar bununla yüzleşmek yerine hem kahramanlık hikâyeleri uydururlar hem de kendi yüzleşemedikleri korkaklıklarını başkalarına yansıtırlar. Polat Safi'nin bu siyapta en güçlü aslında yegâne kaynağı Çolak İbrahim'in hatıratıdır. Bir akademisyen tarihçinin tarihin kaynağının belgeler olduğunu güçlü şekilde vurguladıktan sonra iddialı bir tezi için hatıratı müracaat etmesi hazindir. Polat Safi, ilmî-akademik usule tamamen muhalif ve mugayir bir şekilde Çolak İbrahim'in [İbrahim Çolak, Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım, İstanbul: Emre Yayınları, 1996] yazdıklarının "muteber kabul edilebileceğini" söylüyor. Safi'nin psikolojik ve psikiyatrik tahlillerine göre "narsistik kişilik bozukluğu" ile malül ve dahası "psikopat" olarak kabul edilmesi gereken kişi gerçekte Çolak İbrahim'dir. Çolak İbrahim güya Geyve'de Kuşçubaşı Eşref'in 30 neferle birlikte kaçmaya hazırlandığını, bunun için istasyondaki bir drezini harekete hazır hale getirdiklerini görmüş ve onlara engel olmuştur. Çolak İbrahim'e göre Eşref, Göynük'te de "müsademe mahallinden tabana kuvvet kaçmaya teşebbüs" etmiş, kaçarken de neferlerden birini ayağından vurarak ölümüne sebep olmuş, üstelik

kendi ayıbını örtmek saikiyle neferi kaçtığı için vurduğunu söylemiştir. Yine Eşref'in ayıpları bunlarla sınırlı değilmiş; o, kaçan asilere ait ne kadar para ve taşınması mümkün eşya varsa hepsini de kendi hesabına gasp etmiştir; ayrıca devletin tütününe, afyonuna da göz dikmiştir. Yani Çolak İbrahim'e göre Eşref, savaş ortamında nemalanan bir çapulcudur.

Peki, Safi'ye göre "muteber" olan Çolak İbrahim nasıl biri?

Başkaca hiçbir kaynağa müracaat etmeksizin evvela kendi hatıratında yazdıklarına bakalım: Eşref, Saray'dan nemalanan "soylu" sınıfından ve zengin Çerkeslerden para toplarken, Eşref'i çapulculukla suçlayan Çolak İbrahim meğerse Ziraat Bankası'nın parasına el koyuyormuş. Bir mühür uydurup Kandıra Ziraat Bankası'ndan 2 bin lira almış ve çetesinin ilk masraflarını böyle karşılamış. Bolu-Adapazarı-İzmit-Kartal Kuvay-ı Milliye Kumandanı Eşref, Çolak İbrahim'in yaptığı şeyi rahatlıkla ve basitçe yapacakken kendisini köle sınıfından gördüğü için küçümseyen Abaza ve Çerkeslerden zorla para toplamaktadır. Sabahattin Özel ilmî-akademik tarafsızlığın bir tezahürü olarak Eşref Bey'in para toplamasının sebebinin "adamlarının ihtiyaçlarını karşılamak" için olduğunu yazar ki burada şahsî menfaat iddiası mevcut değildir. (Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, İstanbul: Derin Yayınları, 2009, s.136).

Çolak İbrahim, kendi anlatısına göre Mudurnu'da 28 neferle bin kişiye karşı, birkaç gün sonra da yine çok az bir kuvvetle sayıları bir ara 7 bine varan asilere karşı kahramanca mücadele etmiş. Çolak İbrahim, Ayıcı Arif'in de Bolu-Düzce hattında rejnin tütününe el koyduğunu ve kendi hesabına satmak için Eskişehir'e gönderdiğini yazıyor.

İlginçtir, İsmet [Paşa] Yozgat İsyanı'nı bastırmaya giden Çolak İbrahim'i geri çağırılmıştır. Sebebi şaşırtıcıdır: "Çapulculuk ve talan". Eşref'i çapulculukla itham eden şahsın kendisi, üstelik "muteber" ve "yetkili" bir isim olan İsmet [İnönü] tarafından itham ediliyor ve Ankara'ya çağırılıyor. Bunu İsmet Bey'e de Refet Paşa söylemiş. Ankara'ya gelen Çolak İbrahim, Mustafa Kemal'i buluyor, derdini anlatıyor, hesap vermeye hazır olduğunu, topladığı paralarla binlerce telgraf direği diktirdiğini söylüyor. Mustafa Kemal de kendisini İsmet Bey'e gönderiyor. Gerisini Çolak İbrahim'den okuyalım: "Gazi hazretlerine anlattıklarımı İsmet Paşa'ya da tekrar ettim. İzahatımı baştan aşağıya kadar dinledi fakat hiç sesini çıkarmadı".

Çolak İbrahim derdini Mustafa Kemal'e anlattı da kendisinin itham ettiği Eşref, böyle bir imkâna sahip olsaydı neler diyecekti acaba? Çolak İbrahim çok acımasız biri aynı zamanda. Kuvayı Milliye'ye karşı savaşan bazı asileri sakladığı veya onlar kendi mıntıklarında bulunduğu için bakınız Nüfren[Lüfren?] Köyüne ne yapmış: "Asileri dağıttıktan sonra onların cezasını verdim. Bütün Nüfren Köyü'nü baştan aşağı yaktırdım. Hatta köyün bir daha kurulmasına mani olmak için cami ve mektep binalarını da sakınmadım. Hatta Kuvayı Milliye'ye iltihak etmiş olan Nüfrenlilerin evleri bile yakıldı". Çolak İbrahim

müfrezesinde yer alan ve Eşref için "feleğin, son zamanlarda affedilen, yüz ellilikler arasında bulundurmak bahtsızlığı ile karaladığı Eşref" ifadesini kullanarak mertçe bir tavır sergileyen Bulgar Sadık ise üç yüzü geçen binaları yok ettiklerini anlatıyor. Ancak Bulgar Sadık'ın hatıratını kaleme alan M. R. Yalkın, maslahatı gözetiyor ve cami ve mektebi, yaktıkları bina sayısına dahil etmiyor. Bulgar Sadık Hendek'i de yakmak üzere yola çıktıklarını ancak buna Dayı Mesud'un mani olduğunu ifade etmektedir [Bulgar Sadık, Anlatan: M.Sadık Poğda, Yazan: M. R. Yalkın, İstanbul:İnkılap Kitabevi, ty, s.261]. Çerkes Ethem'in adı çıkmış... Çolak İbrahim'in kendi ifadesiyle Yozgatlılara uyguladığı "azami derecede cebir ve şiddet" de pek fena idi. Çolak İbrahim şunları yazıyor: "İsmim her köyde ağızdan ağıza dolaşır, herkes şiddetimden bahsederdi". Çolak İbrahim, Zile'de de o zamanın parasıyla hatırı sayılır bir meblağ topladığını yazıyor ve ama bunu ne şekilde topladığını yazmıyor. Ancak tahmin edebiliriz. Çünkü Sungurlu'da ne yaptığını yazıyor. Halk atlar için eğer vermemiş, Çolak İbrahim de şiddete başvurmuş. Kuşçubaşı Eşref, devletin bankasına, fakir Türkmen halkın malına el koymak yerine Saray'a kız vererek zenginleşmiş "soylu" Çerkes ve Abazalara haraç kesmiştir. Daha da ilginç olan bir bilgi de şudur: 31 Ağustos 1920'de 24. Tümen Komutanlığınca Batı Cephesi Komutanlığına çekilen bir telgrafta Çolak İbrahim'in Kuvayı Seyyaresinin giriştiği yağma ve tecavüzler dolayısıyla hiç olmazsa Adapazarı'na uğratılmadan Eskişehir'e dönmesinin emredilmesi arz edilmiştir (Kazım Aras, İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesinde Harekât, 102 sayılı Askerî Mecmuanın tarih kısmı, İstanbul, 1936, s.27'den naklen Özel, a.g.e., s.117).

Peki, Safi, muteber bulduğu Çolak İbrahim'in kişiliği hakkında iğne ucu kadar olsun, bilgi veriyor mu? Hayır!

Şimdi gelelim Çolak İbrahim'in iddialarının aksine Eşref'in ve Çolak İbrahim'in neler yaptığını...

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere İstiklal Harbi'ne dair eserleri Genelkurmay ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan ve konuya dair çalışmaların hemen hepsinde, Mesrutiyet, Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne dair eserlerin de birçoğunda atfa medar ve mazhar olan Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak, Tekirdağ Mebusu iken yazdığı Garp Cephesi Nasıl Kuruldu unvanlı eserinde "Jandarma Yüzbaşı ve İttihatçıların Milis Yarbayı" olarak tavsif ettiği Kuşçubaşı Eşref'e karşı, kendisini sevmeyen Adapazarlı Çerkes Kanbulat Sait'in teşkilat başlattığını yazıyor. Adapazarı için geçerli olmak kaydıyla Eşref'in teşkilat kurmada pek başarılı olamadığı söylenebilir. Yalnız unutulmamalıdır ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olan Alemdar'ın Adapazarı muhabirinin bildirdiğine göre Eşref'i Adapazarı'nda istemeyip çıkarıcılar ve sonraki olaylarında elebaşlığını yapanlar İstanbul Hükümeti yanlısı olan Beyefendizade Talustan Bey gibi komutanlardır (Özel, a.g.e., s.145). Yine Türk İstiklal Harbi'ne dair eserleri Genelkurmay ve Türk Tarih Kurumu'ndan yayınlanan Tevfik Bıyıklıoğlu gibi Eşref Bey hakkında dikkatli ve hatta çoğu zaman sitayişkâr ifade kullanan Apak, Mudurnu Vak'ası'nı anlatırken ismini vermediği ama hadiselerin tam içinde yer alan birinin tanıklığına müracaat ederek Eşref

Bey'in bölgede teşkilat kurmada gayretini net bir şekilde anlatmaktadır.

Apak'ın ismini vermediği şahıs, jandarma subaylığından ayrılmış Muharrem isimli arkadaşı ile köşelerine çekilmişken kendilerine Binbaşı Şevki ve Yüzbaşı Halil'in de iltihak ettiğini ancak bir gün köye katır üstüne yüklenmiş bir makineli tüfek ile iki silahlı çete beraberinde olduğu halde bir misafir geldiğini, bunun Kuşçubaşı Eşref olduğunu, oturup konuştuklarını ve neticede kendilerini mücadeleye ikna ettiğini, ilk iş olarak kendisinin Eşref Bey'e silahlı ve gönüllü erat toplayıp ona göndermesinin, Yüzbaşı Hilmi ve Muharrem'in de Eşrefle birlikte Mudurnu'ya gitmesinin kararlaştırıldığını ve bunların da kısa sürede gerçekleştirildiğini yazmaktadır.

Hatırat sahibi Milli Mücadele kahramanı bu isimsiz şahıs, vicdan ve insaf sahibi olsa gerek Eşref'in teşkilatçılığını ve kendilerini ikna edişini anlattığı gibi Çolak İbrahim'i de takdir etmeyi unutmamıştır (Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, 1.Baskı, s.123-125; 2.Baskı, s.147-150). Eşref Bey 150'lik hatta Mustafa Kemal'e hemen her hukukçunun hukuk kuralları dâhilinde kaldıkça saçma bulacağı suikast iddiasından dolayı yargılanan üç şahsın idam edildiği davada ömür boyu hapse mahkûm olmuşken Bıyıkkoğlu ve Apak gibi iki kurmay subayın yazdıkları eserlerde Eşref'e sövmeyip, hırsız, çapulcu, hasta demeyip üstelik bir de onu takdir edişleri ders ve ibret alınması lazım gelen birer insaf ve

hakkaniyet numunesi, vesikası ve vefa nişanesi olmalıdır. Çolak İbrahim ise bu kurmay subay gibi davranmamış, iftira mahiyetinde şeyler yazmıştır. Eşref'in lehine daha başka deliller bulmakta da zorlanmayız. Annesi de Berzeglerden olmasına rağmen Abazalar tarafından katledilen 24. Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey'in Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta yer alan Eşref Bey'in İzmit-Sapanca arasındaki bazı köprüleri tahribe çalışacağı bilgisi ise tetkike muhtaçtır (Bkz. Miralay Bekir Sami Günsav'ın Milli Mücadele Anıları, Haz. Muhittin Ünal, TTK, II. Cilt, s.782). Yine bölgedeki isyanların şiddetini arttırdığı tarihte Geyve'de bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa'nın Miralay Bekir Sami Bey'e çektiği telgrafta Eşref Bey'in 150 kişilik müfrezesinin bir kısmı işgal edilmiş Taraklı'da toplanacağı yazılıdır (Ünal, s.923). Hâsılı Çolak İbrahim'in "kaçtı, korktu" gibi iftiralarla karalamaya çalıştığı Eşref, Mudurnu Hadisesi evveli ve esnasında teşkilat yapmakta, savaşıcak adam aramakta ve bizzat savaşmakta, bu vadede azimle mücadele etmektedir.

Genelkurmay Başkanlığının evvelce Rahmi Apak'a yazdırdığı Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İç Ayaklanmalar (1919-1921)[Ankara: Gnkur. Basımevi, 1964] unvanlı eserde Binbaşı Çolak İbrahim'in İstanbul'dan kaçtıktan sonra 13 Nisan 1920'de Kandıra'da maiyetlerinde 60 kişi bulunan Kuşçubaşı Eşref ve Rauf'la birleştiği [doğrusu Çolak İbrahim onlara iltihak etmiştir], Düzce asilerinin Geyve'ye yürüyecekleri haberi üzerine kendilerine Geyve Boğazı'nı tutmalarının emredildiği, giderlerken yanında 32 araba cephane bulunan Bulgar Sadık'ın Çolak İbrahim'e katıldığı, bu cephanenin Maltepe Atış Okulu'ndan alındığı, Çolak İbrahim'in Taraklı'da 29 kişi ile 300 kadar şeriatçıya iyi bir müdafaa yaptığı, Çolak İbrahim müfrezesinin 1 Mayıs 1920'de Taraklı'dan Göynük'e girdiği, 5 Mayıs 1920 gecesini Mudurnu'ya vardığı, müfrezesinin mevcudunu 120'ye çıkardığı, bu arada Pirlepelî Hamdi Bey ve Dava Vekili İsmail Hakkı Bey'in maiyetlerinde bulunan 200 Rumelîli ile Mudurnu'ya gelip Çolak İbrahim müfrezesine katıldığı, Mudurnu'ya saldıran asilerin 3000 civarında olduğu, devam eden günlerde Çolak İbrahim'in yardım telgrafı üzerine 14 Mayıs 1920 günü Nallıhan'dan Binbaşı Nazım komutasında 250 zeybek ile zayıf bir piyade taburunun geldiği, asilerin 16 Mayıs günü çekilmeye başladığı, fırsattan istifade asilerin Göynük'e girip hapishaneyi boşalttığı, 20 Mayıs günü de Albay Refet Bey ile Kurmay Yarbay Arif'in komutayı almak için Mudurnu'ya geldiği ve asilerle müzakerenin başladığı yazılıdır. Çolak İbrahim bu durumda meğerse hep yalan ve yanlış bilgi veriyor, kendisini övüyormuş. Kendisi çok az kişiyle sayıları bir ara 7 bine ulaşan kişiye karşı savaştığını söylüyor, Apak ise tekzip ediyor üstelik Bulgar Sadık da çok sayıda takviye birlik geldiğini yazıyor. Daha da ilginç Eşref Kuşçubaşı'nı firarla itham eden Çolak İbrahim, Bulgar Sadık'ın anlatsına göre Mudurnu'dan kendisi firar edecekmiş. Bulgar Sadık, Ankara'dan gelen asilere karşı dayanma ve ricat emri dolayısıyla Çolak İbrahim'in kendisinin görüşüne müracaat ettiğini anlatıyor ve şöyle devam ediyor: "Asileri durdurduğumuza göre, aradan saatler

geçtiği halde tekrar hücum teşebbüsünde bulduklarına göre vaziyetimizde bir tehlike olmadığını temin ile İbrahim Beyi ricat emri vermekten sarfınazar ettirdim”. Bu anlatıyla göre de Çolak İbrahim, kendisini övdüğü derecede kahramanlık yapmış biri değildir.

Şimdi boşlukları doldurmaya devam edebiliriz. Polat Safi'nin atıfta bulunduğu ancak Eşref Bey'in lehine olan hususları muhtemelen “göremediği” bir hatıratı, bir canlı tarihe bakalım. İzmit'in medreseli ve sarıklı İttihadçısı, Eşref'in de Malta arkadaşı olan Rifat Yüce'nin Kocaeli Tarih ve Rehberi [İstanbul: Demkar Yayınevi, 2007] unvanlı eserinde yer alan hatıratında Niyazi Yelkencioğlu şunları yazıyor: Kuşçubaşı Eşref, Kandıra'ya geldiği ve misafir olduğu Yelkencioğlu'na “Bizim gelmekteki amacımız, Maltepe [Atış] Okulu'nun altına depo edilmiş ve hiç açılmamış cephaneye sandıkları, top, kara torpili vesaire vardır. Bunları gece oradan aşırıdır. Bu konuda Kandiralıların yardımından istifade edeceğiz” demiş. Niyazi Bey de “başüstüne, Kandiralılar hiçbir şeyden kaçmazlar, memnuniyetle sizinle beraber giderler” der.

Niyazi Bey arkadaşlarıyla Eşref Bey'i görüştürür; ertesi gün de araba ve beygirlerle hareket ederler. Niyazi Bey sonra şunları yazar: “Samandıra'daki teşkilat mensuplarıyla beraber gece okuldan cephaneye vesaireyi alıp salimen Kandıra'ya geldiler”. Polat Safi'nin Kuşçubaşı Eşref'in eşi Pervin Hanım'a değil de Eşref'e ait olduğunu iddia ettiği hatıratında “İşgalcilerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgallerini, Eşref Bey ve arkadaşlarının 14 Mart'ta Maltepe'deki depoya baskın yapıp zengin cephanenin kaçırılmasına” bağlaması

bu cephanenin Maltepe Atış Okulu'ndan alındığı, Çolak İbrahim'in Taraklı'da 29 kişi ile 300 kadar şeriatçıya iyi bir müdafaa yaptığı, Çolak İbrahim müfrezesinin 1 Mayıs 1920'de Taraklı'dan Göynük'e girdiği, 5 Mayıs 1920 gecesi Mudurnu'ya vardığı, müfrezenin mevcudunu 120'ye çıkardığı, bu arada Pirlepeli Hamdi Bey ve Dava Vekili İsmail Hakkı Bey'in maiyetlerinde bulunan 200 Rumelili ile Mudurnu'ya gelip Çolak İbrahim müfrezesine katıldığı, Mudurnu'ya saldıran asilerin 3000 civarında olduğu, devam eden günlerde Çolak İbrahim'in yardım telgrafı üzerine 14 Mayıs 1920 günü Nallıhan'dan Binbaşı Nazım komutasında 250 zeybek ile zayıf bir piyade taburunun geldiği, asilerin 16 Mayıs günü çekilmeye başladığı, fırsattan istifade asilerin Göynük'e girip hapishaneyi boşalttığı, 20 Mayıs günü de Albay Refet Bey ile Kurmay Yarbay Arif'in komutayı almak için Mudurnu'ya geldiği ve asilerle müzakerenin başladığı yazılıdır. Çolak İbrahim bu durumda meğserse hep yalan ve yanlış bilgi veriyor, kendisini övüyormuş. Kendisi çok az kişiyle sayıları bir ara 7 bine ulaşan kişiye karşı savaştığını söylüyor, Apak ise tekzip ediyor üstelik Bulgar Sadık da çok sayıda takviye birlik geldiğini yazıyor. Daha da ilginç Eşref Kuşçubaşı'nı firarla itham eden Çolak İbrahim, Bulgar Sadık'ın anlatısına göre Mudurnu'dan kendisi firar edecekmiş. Bulgar Sadık, Ankara'dan gelen asilere karşı dayanma ve ricat emri dolayısıyla Çolak İbrahim'in kendisinin görüşüne müracaat ettiğini anlatıyor ve şöyle devam ediyor: “Asileri durdurduğumuza göre, aradan saatler geçtiği halde tekrar hücum teşebbüsünde bulduklarına göre vaziyetimizde bir tehlike olmadığını temin ile İbrahim Beyi ricat emri vermekten sarfınazar ettirdim”. Bu anlatıyla göre de Çolak İbrahim, kendisini övdüğü derecede kahramanlık yapmış biri değildir.

Şimdi boşlukları doldurmaya devam edebiliriz. Polat Safi'nin atıfta bulunduğu ancak Eşref Bey'in lehine olan hususları muhtemelen “göremediği” bir hatıratı, bir canlı tarihe bakalım. İzmit'in medreseli ve sarıklı İttihadçısı, Eşref'in de Malta arkadaşı olan Rifat Yüce'nin Kocaeli Tarih ve Rehberi [İstanbul: Demkar Yayınevi, 2007] unvanlı eserinde yer alan hatıratında Niyazi Yelkencioğlu şunları yazıyor: Kuşçubaşı Eşref, Kandıra'ya geldiği ve misafir olduğu Yelkencioğlu'na “Bizim gelmekteki amacımız, Maltepe [Atış] Okulu'nun altına depo edilmiş ve hiç açılmamış cephaneye sandıkları, top, kara torpili vesaire vardır. Bunları gece oradan aşırıdır. Bu konuda Kandiralıların yardımından istifade edeceğiz” demiş. Niyazi Bey de “başüstüne, Kandiralılar hiçbir şeyden kaçmazlar, memnuniyetle sizinle beraber giderler” der.

Niyazi Bey arkadaşlarıyla Eşref Bey'i görüştürür; ertesi gün de araba ve beygirlerle hareket ederler. Niyazi Bey sonra şunları yazar: “Samandıra'daki teşkilat mensuplarıyla beraber gece okuldan cephaneye vesaireyi alıp salimen Kandıra'ya geldiler”. Polat Safi'nin Kuşçubaşı Eşref'in eşi Pervin Hanım'a değil de Eşref'e ait olduğunu iddia ettiği hatıratında “İşgalcilerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgallerini, Eşref Bey ve arkadaşlarının 14 Mart'ta Maltepe'deki depoya baskın yapıp zengin cephanenin kaçırılmasına” bağlaması

mübalağa hatta yanlış da olsa, başka bir neticeye yol açsa da esas kast ettiği şeyle ilgili iddia pek de yabana atılacak cinsten değilmiş.

Bu cephanenin kaçırılmasının Mondros Mütarekesi'nin ihlali olarak kabul edilmesi de tetkike değer. Tarihlerde, rakamlarda, sayılarda gel-gitler, takdim-tehirler elbette var; mübalağalar, hadiselerle neticelerin her zaman tetabuk edememesi de normaldir çünkü hafıza-ı beşer nisyan ile malüldür ancak inkâr edilemeyecek bir şey varsa Eşref korkak biri değildir, can pazarında arkadaşlarını, maiyetini terk edip kaçacak biri değildir. Eşref'e, korkak demek, savaş hattından kaçtı demek onun mücerreb [tecrübe edilmiş] olan hayat hikâyesine aykırıdır.

Polat Safi, Eşref'i Adapazarı'nda şahsî menfaat için para toplamakla itham ettikten sonra biraz ilginç şekilde Mustafa Kemal'e atıfta bulunuyor onun Heyet-i Temsiliye adına 1919 Ekim ayında İzmit, Adapazarı, Bursa, Konya ve Balıkesir Heyet-i merkeziyelerine gönderdiği genelgede "Eşref'in giriştiği türden kişisel çıkar sağlamaya yönelik faaliyetlerine müsamaha etmeye niyetinin olmadığını açıkça göster"diğini yazıyor (Safi, a.g.e., s.209). Fakat Safi, gördüğü ve atıfta bulunduğu Apak'ın Garp Cephesi Nasıl Kuruldu adlı eserinde Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından Ayıcı Arif'in tümen komutanı olmasına rağmen emrinde bir de çete teşkilatı bulundurduğunu ve bu sayede emrinde daima kontrole tabi olmayan 30-40 bin lira bulundurduğunu, aslında Ayıcı Arif'in İstiklal Mücadelesi'nde çok hizmeti görüldüğünü, şayet "Atatürk'e suikast macerasına katılmamış olsaydı" Kuvay-ı Milliyecilik cephesinin belki de hiç tartışılmayacağını yazmasını görmezden geliyor (Apak, a.g.e., 1.Baskı, s.111; 2.Baskı, s.132-133). Apak, Yetmişlik bir Subayın Hatıraları unvanlı eserinde de Ayıcı Arif hakkında acı ve ağır şeyler söylemektedir (bkz. Apak, a.g.e., s.203-204). Kanaatimiz odur ki Ayıcı Arif ve birçok isme ses çıkarılmamıştır çünkü çok acil para ihtiyacı olduğunda, hayatî bir mesele zuhur ettiğinde hemen herkes aynı usule müracaat etmiştir. Bu sebeple Safi, Eşref'i şahsî çıkar sağlamakla itham ederken çok da hoş olmayan atf şekillerine iltifat ediyor; Eşref'ten çoğu zaman bir kanlısı hakkında konuşur gibi bir tavra sahip olduğu intibamı veriyor.

Polat Safi, sıkıştığı zaman Mustafa Kemal'e iltica ederek kendini haklı çıkarmak isteyenlerden değil elbet ancak üzücü olan o dönem ki hadiselerin nasıl cereyan ettiğini biliyorken sırf Eşref'i harcamak ve onda narsist kişilik bozukluğu bulmak adına onu şeytanlaştırmaya çalışmasıdır.

Acaba Safi'nin atıfta bulunduğu ve Mustafa Kemal'in gönderdiği telgraf işe yaramış mıdır veya arkası sıkıca takip edilmiş midir? Mesela Mehmet Temel'in Milli Mücadelenin 100.Yılında Kuva-yı Milliye Şehri Balıkesir Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı [Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Yayınları, 2020] içinde yer alan "Kuva-yı Milliye Zulmü Gerekçesiyle Balıkesir'den Göçler" tebliğinde zulüm, itisaf ve taaddi ile itham olunan Kuvay-ı Milliye reisleri üstelik Çerkes değil etnik Türk'tür. Bunlar yüzünden Balıkesir ve bilhassa Edremit'te pek çok insan civar bölgelere veya İstanbul'a kaçmış, geçimleri için kendilerine hükümetçe

yardım edilmiştir. Demirci Mehmed Efe ise Sökeli Ali Efe uğruna sayısız masum insanın kanına girmiş, Denizli yakılmaktan son anda kurtulmuştur. Bunlar hem mal-mülk gashında hem de tavuk keser gibi adam doğramakta mahir âdemlerdir. Eşref, bu gibilerin yanında "evliya" hükmündedir.

Kabul ederiz ki bazen el koymanın mazur görüleceği anlar olabilmektedir. Çerkes Ethem'in anlattığı bir hikâye ibret-amızdır. Balıkesir Heyet-i Merkeziye azası Vehbi [Bolak] Bey Karacabeyli zenginlerden Milli Mücadele için yardım toplar. Çerkes Ethem, neticeyi sorar.

Vehbi Bey listeyi uzatır ve Arnavut Galip Paşa'nın isminin karşısında 150 kağıt lira yazılı olduğunu görür. Çerkes Ethem, Galip Paşa'ya bu paranın bir birahanedede harcadığı para olduğunu, gerektiğinde işini halletmek için onbinlerce lira rüşvet verdiğini, böyle bir zamanda vatanın kurtuluşu için herkesin canını feda etmesi gerektiğini, bu cimriliğin nefrete şayan bir şey olduğunu söyler. Galip Paşa kızar, kızarır ve "beyim bu bir ianedir (yardım) ve iane de arzuya bağlıdır. Ben fazlasını veremem" der. Çerkes Ethem yanındaki adamlara Galip Paşa'yı tutuklatır ve paşa bir gece hapiste kalır. Ertesi gün paşanın işlerine bakan adamı 5 bin lirayı getirip Çerkes Ethem'e teslim eder ve paşa da serbest kalır.

Yayınından 82 sene sonra Türkçeye çevrilen ve yakında yayınlanacak olan Arap Uyanışı adlı ve Arap isyan ve istiklalini en iyi ihtisar eden, aslî faillere istinaden yazdığı ve henüz aşılamamış eserinde George Antonius, "Emir Abdullah'ın Yemen'e giderken karşılaştığı Eşref Bey komutasındaki Türk birliği kararlı bir çaresizlik içinde kaplanlar gibi savaştılar" der.

Eşref'e korkak demek, eşyanın tabiatına aykırıdır. Eşref'e hırsız demek ise biraz da Enver'e hırsız demektir. Eşref'e mal-davar hırsız demek, Türk tarihinde altın harflerle yazılmış Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'ni, Türk'ün istirdat mücadelesini aşagılamak demektir. Bu bölgeden hayvanların ne şekilde ve hangi hizmet yolunda toplandığını öğrenmek çok basittir. Enver, binlerce hayvanın Trakya'dan Anadolu'ya niçin geçirildiğini herkesten daha iyi biliyordu. Enver bir adamı Makedonya'da deneyememişse, Trablusgarb'da denemiştir; Trablusgarb'da deneyememişse I.Balkan Harbi'nde denemiştir; I.Balkan Harbi'nde deneyememişse II. Balkan Harbi'nde, Batı Trakya'da denemiştir; Balkanlarda deneyememişse Sina Cephesi'nde, orada değilse Necid Çöllerinde, orada da değilse Hayber'de denemiştir. Hiç kimse Enver'e de haksızlık yapmamalıdır.

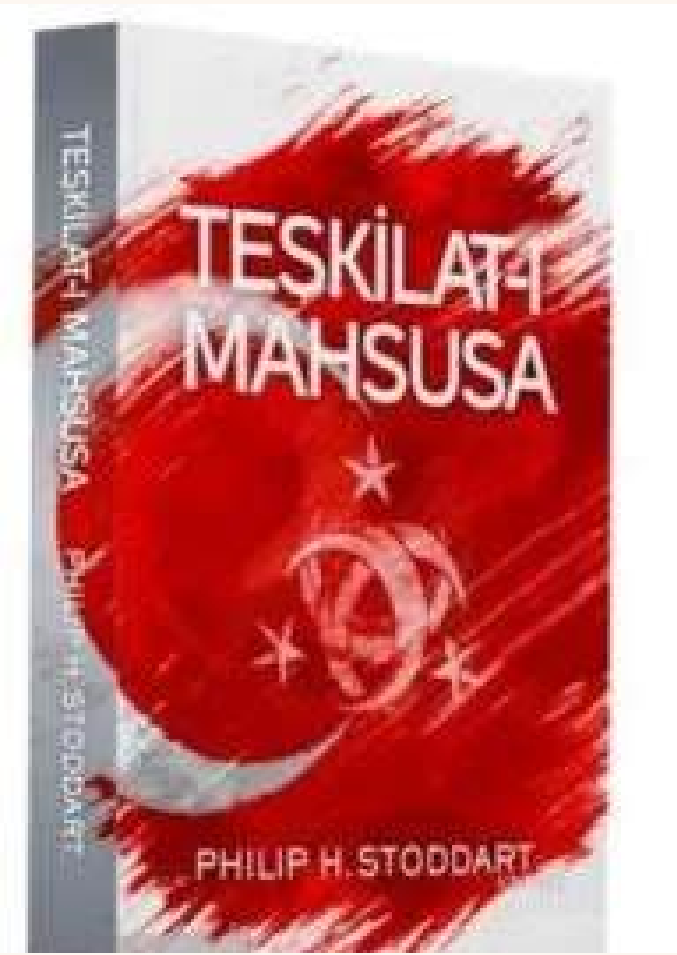
Hiç kimse hangi kusurları, zihin karışıklığı olursa olsun bir kahramana korkak, bir namus timsaline hırsız muamelesi yapmamalıdır. Eşref'in hikâyesinin geçtiği yerler bizim topraklarımızdı. Oraların çoğunu kaybettik ancak o yerler bugün de bizim gönül coğrafyamızdır. Hayatı sıcak dösekte değil, çölde, dağda, harp meydanlarında geçen insanların tümünün hatıratında yer yer mübalağalar, aşırılıklar, yanlışlıklar ve hatta daha başka kusurlar vardır. Şayet bu insanların hepsini narsist kişilik bozukluğu ile itham edersek elimizde adam kalmaz. O zaman Enver'e Napolyon diyenlere de diyecek sözümüz olmaz.

Her ne kadar müstakil bir yazıda ele alınması daha doğru olsa da kısaca Safi'nin 1927'deki Mustafa Kemal'e suikast iddiasına dair yaklaşımı ile ilgili de bir şeyler söylemek faydadan hâli olmayacaktır. Safi şunları yazıyor: "Bilindiği üzere Eşref, Milli Mücadele sırasında Yunan saflarına geçerek Kuvay-ı Milliye güçlerine karşı savaşır. Milli Mücadele sonrasında ise Cumhuriyet rejiminin yıkmaya yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunur. Nitekim, 1927'deki Atatürk'e yönelik suikast girişiminin merkezinde yer alır. Eşref vatan haini olarak görülmesine sebep olacak bu konulara girmediği gibi..." Safi, a.g.e., s.270). Safi, bir hata yapmayı bilinçli olarak "Düzenli Ordu" yerine "Kuvay-ı Milliye" yazmışsa bu hususu izah etmesi iktiza eder. Çünkü Eşref'in Çerkes Ethem ile birlikte Yunan tarafına geçtiği kabul ediliyorsa bu durumda Kuvay-ı Milliye'nin vasfı da değişecektir. 1927 Suikast iddiası ile 1935'deki suikast iddiası aşağı yukarı aynı kıymeti haizken 1927'deki yargılamada sanıklar idama mahkûm edilmiş ancak 1935'deki yargılamada tüm sanıklar beraat etmiştir. 1927'deki suikast iddiasında Söke'deki çatışmada sadece Kuşçubaşı Eşref'in kardeşleri Hacı Sami ve Ahmet'in öldürülmüş olması, diğer şahısların canlı ele geçirilmesi dikkat çekicidir. Söke'de öldürülen Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi Hacı/Selim Sami, aslında ağabeyi gibi şeytanlaştırılan isimlerden biridir ve bunda en büyük hisselerden biri de Ankara Hükümeti adına Batum'da İttihadçılarını takip ve onlar hakkında istihbarat toplamakla görevli olan Feridun Kandemir'e aittir. Kandemir, Hacı Sami'yi, Enver'in Anadolu'ya geçmek üzere bulunduğu Batum'da onun peşinde gördüğünü, Ankara Hükümetinin İstihbarat Müdürü olduğu için kendisinden temastan kaçındığını, hatta Enver'in üzerinde müessir olduğunu öğrendikten sonra mutlaka görüşmek için teşebbüs ve ısrarlarına rağmen bir defa dahi görüşmek istemediğini ve üstelik tehdit edildiğini yazar. Kandemir, Enver'i Anadolu'ya geçmek için Hacı Sami'nin teşvik ettiğini bunda muvaffak olamayınca onu Türkistan macerasına soktuğunu iddia eder. Kandemir'in yazdığına göre [Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955] Hacı Sami ve arkadaşları Salihli-Kütahya arasındaki Nallıhan boğazında tren geçerken evvelce yerleştirdikleri bombaları ateşleyecekler ve Mustafa Kemal'e suikast yapacaklar, bundan sonra da Yunanistan'daki arkadaşları Türkiye'ye geçecek ve bir ihtilal çıkaracaklardır. Ancak başka yerde de Nallıhan-Ayaş arasında bomba koyulacağı yazılıdır. Belli ki Kandemir sehivde bulunmuş. Bu trende Mustafa Kemal, vekiller ve mebuslar bulunacakmış. Güya Hacı Samiler dinamit koyacak ancak bu kâfi gelmeyeceği için Eşref Bey de dinamit getirecekmiş. Ağır Ceza Mahkemesindeki yargılamada Abaza Hakkı, tecrübeli Ceza Hukukçularının vasıf ve mahiyetini hemen anlayacakları ifadesinde Hacı Sami ve Kuşçubaşı Eşref gibi komitacıları ders verecek bir profesyonellikte şeyler söylemiştir. Güya Hacı Sami ile kendileri yurda girince 3-4 gün sonra da Eşref içeriye girecektir. Parola şudur: Kendileri Kuşadası'ndan ateş yakacak, Eşref de Sisam'dan ateş yakacaktır. Ancak ilginçtir, hükümet kuvvetleri sanki Hacı Sami bu ateş

yakıyormuş gibi bu parolayı kullanmış ancak Eşref yurda girmemiştir. Abaza Hakkı'nın muhtemelen öğretilmiş ve üzerinde çalışılmış cevabı da şudur: "Eşref herhalde gazetelerde Hacı Beyin vurulduğunu okumuştur. Bunu öğrendikten sonra artık gelir mi?"

Mahkeme hâkimi, Abaza Hakkı'ya "suikast ve ihtilalden sonra Abdülmecid'i mi getirecektiniz?" diye sorar. Abaza Hakkı da "kimbilir, belki, padişah namına beyanname yazıp millete dağıtacaklardı; her yerde ihtilal çıkacak hatta Trabzon'da; sonra padişah ve İttihadçılar gelecekti" demektedir.

Sökeli Mecit mahkeme ifadesinde Yunanlıların giderlerken yanlarında götürdükleri Türk esirlerinden olduğunu, memleketine gitmek için Hacı Sami ile birlikte hareket ettiğini söylemiş, Mahkeme hâkimi sorgudaki ifadesinde Anadolu'ya başka maksatla geldiğini söylediğini hatırlatmış, bunun üzerine Sökeli Mecit "zorla söylettiler, dayak attılar" demiştir.

Düzceli Mecit de Yunanistan'a esir olarak götürülenlerden biri olduğunu söylüyor. Abaza Hakkı müdafaa da aslında Hacı Sami'nin, Eşref kendisine iltihak etmedikçe hiçbir şey yapamayacağını, bu sebeple kendisinin ihbarda bulunmadığını söylemiştir.

Kanaatimiz odur ki Polat Safi tarihçilik yanında ilgi sahasına psikoloji ve psikiyatri yanında biraz da hukuku bahusus ceza hukukunu ilave etseymiş mahkeme dosyasının kayıp olduğu bu yargılamanın mahiyeti hakkında az çok bir kanaat sahibi olurdu.1935'te yapılan "Atatürk'e Suikast İddiası"nın yapılan yargılamasında birkaç sene evvel Şark İstiklal Mahkemesi reisliği de yapan

Ali Saip Ursavaş'ın da sanık olduğu yargılamada bazı sanıklar işkence iddiasında bulunmuşlardır. 1927'deki davada olduğu gibi bu davada da iddia makamında CHP genel sekreterliği de yapan Maarif vekillerinden Saffet Arıkan'ın kardeşi Baha Arıkan bulunmuştur. Baha Arıkan, Sava Paşa'nın İslam Hukuku unvanlı kaliteli eserinin de mütercimidir ancak hukukçuluğu tartışmalıdır. Arıkan mahkemede okuduğu ve tam altı saat süren iddianamesinde "Atatürk, bence 17 milyon Türk'ün maddi ve manevi varlıklarının süzölmüş benliğinden başka bir şey değildir; Atatürk, Türkiye ve Türk'ün bizzat kendisidir, maddi ve manevi bütün vatan mefhumuyle Türkiye'dir" gibi devrin hâkim telakki ve jargonuna ait ifadeler kullanmış, sanık avukatı Hamit Şevket İnce de "Atatürk'e taptıklarını" söyleyerek Arıkan'dan geri kalmamış ancak ortada bir fiil bulunmadığını müdafaa zımında söylemiştir.

Neticede mahkeme şu gerekçelerle beraat kararı vermiştir.

1-İkrar, maddi delillerle tevsik edilmedikçe bir kanaat veremez.

2-Hâlbuki bu hadisede sanıkların ikrarları maddi delillerle tevsik edilememiştir.

3-Sanıklar zaruri haller altında itiraflarda bulduklarını söylemişlerdir ve bunun aksi sabit olmamıştır.

4-Bundan başka mantiki seyir de sanıkların itiraflarının doğru olmadığını göstermiştir.

5-İfadeler arasındaki birbirini tutmazlık, mahkemede vicdani bir kanaat husulünü sağlamamıştır.

Mahkeme yargılama esnasında işi sıkı tutmuş, ceza yargılamasında nadir görülecek ara kararları vermiş, sanıkların sorgusunu yapan hâkimler, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensür dahil pek çok ismi şahit olarak dinlemiştir.

Şayet 1927 suikast davasında da buna benzer bir hukukî yaklaşım sergilense her üç sanık da idama mahkûm edilmez, muhtemelen beraat kararı verilir.

Tarihçiler netameli dönemlerdeki siyasî hadiselerle alakalı verilen mahkeme hükümlerinin en azından bir kısmının tartışılabilir olduğunu bir ihtimal olarak dikkate almak mecburiyetindedirler. Polat Safi'nin 1927 suikast iddiasını gerçek ve Eşref Kuşçubaşı'nı da suçlu telakki eden yaklaşımını ilmî bulmak mümkün değildir. Nasıl ki 1935'de aslen Kadırlılı olup Andırın'a göçmüş olan Çerkesler Ankara'da veya Adana'da böyle bir suikastı gerçekleştiremezlerse-ki hepsi beraat etmiştir- ne kadar pervasız olursa olsun Hacı Sami'nin de yanındakilerle ülkeye giriş yaptığı Kuşadası-Söke hattından hiç kimseye görünmeden, hiçbir müşkül ve mâniyaya maruz kalmadan Ayaş-Nallıhan hattına kadar gelebilip orada suikast gerçekleştirmesi de mümkün değildir. Hacı Sami'nin Türkistan'da Sovyet Ruslara karşı Basmacılarla birlikte verdiği mücadele kimi eserlerde müthiş bir taktik mücadele olarak anlatıldığına göre Hacı Sami'nin suikast niyetiyle ülkeye giriş yaptığına hükmetmek pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır kanaatindeyiz. Bu durumda Safi'nin Eşref için ileri sürdüğü "Atatürk'e suikast" ve "Cumhuriyet rejimini yıkmaya yönelik mücadele" iddiası zayıf bir iddia olmaktan öte bir kıymet ifade etmiyor.

Toparlarsak...

Şayet bir ismin "hırsız", "firari", "gaspçı" olduğu algısı verilmeye çalışılır, bu iddialar merkeze alınırsa o isimle ilgili ne kadar müspet şey söylenirse söylensin bunun hiçbir faydası olmaz.

Mesela başka biri de Eşref Bey'in beka mücadelesi, mukavemet ve istirdat politikasındaki rolünü merkeze alır ve sonra menfi yönlerini sıralarsa o zaman daha farklı bir manzara ile karşılaşmak mümkün olabilir.

Polat Safi de Ahmet Efe gibi olmamakla birlikte Eşref ile ilgili bir meselede hadisenin fail ve şahitlerinden hep Eşref aleyhinde olanların ifade ve iddialarına hak verir gibi bir tavra sahip olduğunu izhar etmektedir. Bu siyapta Safi bazı istihbarat raporlarına da aşırı bir kıymet atfeder gibidir ki bu çok da doğru değildir. İstihbarat tarihi, bazı istihbarat raporlarına temkinli yaklaşmayı da gerektirir. Safi kimi zaman da tek bir kişiden sadır olan bir iddiayı çürütmek için yine mukabil tek bir kişinin iddiasına istinat etmektedir ki cerh için bu yeterli değildir. Yakın tarihimize ait netameli pek çok hadisenin vesikası olmadığı gibi şahidi de yoktur. Bu sebeple tek kişinin iddiasının doğruluğuna da onun tek kişi tarafından yanlışlanmasına da ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Safi bazen de en uç ifadeyi ölçü almaktadır. Mesela Eşref, birliğinin Hayber'de kimi zaman 10 bin, kimi zaman 15 bin, kimi zaman da 25 bin kişiye mücadele verdiğini iddia etmiş, Polat ise 25 bin rakamını ölçü almıştır. Burada açıkça bir mübalağa olduğu ancak örneklerde de görüldüğü gibi rakamlar arasındaki makasın da hayli açık olduğu bellidir. Bu mübalağalar makul ve mazur görülmezse de üzerine büyük tezler de inşa edilmez. Safi kimi zaman maddi bilgi ile netice arasında kurabileceği bağlarda da ihmalde bulunmaktadır. Mesela Eşref'ten rahatsız olup da İstanbul'a göçenler Rumlar ve Ermeniler ise burada başka çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Yine Adapazarı civarında halkın bir kısmı ondan memnunsu burada da farklı çıkarımlar yapma imkânı mevcuttur. Safi, kimi yerde de çifte standart uyguluyor. Midilli gibi yerlerde Türkiye'yi hedef alan örgütlerin liderliğine Eşref "layık" bulunuyor ama kitap boyunca birçok Osmanlı yanlısı örgüt ve hareket söz konusu olduğunda Safi, Eşref'e muvakkat da olsa liderliği çok buluyor.

Polat kitabındaki kimi doğru tespitlerinde de sert hükümlerde bulunmaktadır; bu, tarihçilik açısından tehlikelidir.

Bu satırların yazarı hiç kimsenin ayağını yıkamak derdinde, niyetinde değildir çünkü tıyneti buna müsait değildir ancak hiç kimse de hak ettiğinden daha ağır ve haksız bir şekilde tenkid edilmemeli hele de şeytanlaştırılmamalıdır.

* Bu yazının kısa formu 27 Aralık 2020 günü Star Açık Görüş'te yayınlanmış, Kritik Bakış için üslubu değiştirilerek genişletilmiştir.

**Polat Safi- Kronik Kitap, 2020

DEİZM GERÇEKTEN BİR TEHLİKE Mİ?

MEHMET FATİH ARSLAN

www.kritikbakis.com

Bireylerin doğal yasalardan hareket ederek ve doğal yapıyı taklit ederek adil bir düzen kurabilecekleri iddiası, erken modern dönemde bilime ve teknolojik gelişime olan inancı ve ütopyik bir dünya hayaliyle yakından ilişkilidir. Buna göre insanlık teknik olarak ilerlediği ölçüde Tanrı'nın "muradına" uygun bir biçimde kendisi için en uygun ölçüler üzerinde fikir birliği edecektir.

Son yıllarda genel olarak gençler, özel olarak da mütedeyyin ailelerden gelen gençler arasında yayıldığı varsayılan deizm belli açılardan ele alınmayı hak ediyor. Deizm en genel anlamıyla tek bir yaratıcının varlığına inanmakla beraber mevcut hiçbir dinin bu yaratıcı hakkında doğru bilgi vermediğini ve hiçbir insanın Tanrı'dan vahiy aldığı iddiasının doğru olmadığını kabul etmektir. Bir olan, tabiattan aşkın bir yaratıcı öngörmekle deizm kendisini panteizm ve ateizmden ayırırken dinleri ve peygamberlik kavramını kabul etmemekle de İslamiyet başta olmak üzere Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlere mesafeli durmaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında 16. asırda kıta Avrupası'nda 'sapkın bir vakıa' olarak teşhis edilmiş olsa da deizmin dünyada yaygın olarak tanınması ve literatüre geçmesi 17. asrın ortalarından sonradır. Bunun temel sebebi özellikle İngiltere'de son 'sapkın yakma' vakiasının bu tarihlere rastlamasıdır. Deizmin tarihsel gelişimine bakıldığında özellikle Katolik kilisesinin baskıcı tavrına karşılık dini özgürlükleri savunma ve sosyal alanda kilisenin hükümlerini kırma çabaları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda deist literatürün en temel özelliklerinden biri, kilise doktrinlerindeki ve Kutsal Kitap içerisindeki mantık dışı anlatılara yoğunlaşarak dini hakikatin ve dini doğruluğun kilise tekelinde olmayacağını, dinin mistik ve anlaşılmaz olarak öne sürülen yönünün insan fitratına aykırı olduğunu vurgulamaktır.

Öte yandan Rönesans ve Reform hareketleri sonrası oluşan toplum yapısının ve mekanik doğa anlayışının da deizmin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Bu açıdan bakıldığında deizmin belirgin iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi evren ile Tanrı arasında kurduğu ilişkidir: Tanrı tamamen kararlı bir evren yaratmış ve onu kendi haline bırakmıştır. Ahlaki ve sosyal açıdan bakıldığında ise deistler Tanrı'nın peygamber göndermediğini, peygamberlik iddiasındakilerin şarlatan veya psikolojik açıdan sorunlu kişiliklere sahip olduğunu iddia ederler. Peygamberlerin Tanrı'dan aldıklarını söyledikleri hukuki, ahlaki ve siyasi ilkeler temelsiz ve gereksizdir. Tanrı kelamı olarak kabul edilebilecek tek şey doğa kanunları ve evrenin kendisidir. İnsanın doğru ahlaki ilkeleri tespit etmek için akli ve doğa kanunları dışında bir şeye ihtiyacı yoktur.

Deistler Tanrı'nın evreni mükemmel şekilde işleyen bir saat gibi tasarladığını ve sonrasında büyük ölçüde mekanik bir biçimde işleyen evrenin herhangi bir müdahaleye ihtiyaç duyurmayacak şekilde kendi kendisini devam ettirdiğini kabul ederler. Bu tabiat tasavvurlarında dönemin determinist ve mekanik bilim anlayışı etkilidir. Kozmolojik sabit gibi bazı yanlış varsayımlar ve erken dönemde keşfedilen bazı sabit parametrelerin yanlış yorumlanması da bu yaklaşımı berkitmiştir. Dolayısıyla deistlere göre Tanrı'nın sürekli evrene müdahale ettiği, peygamberler aracılığıyla mucizeler yarattığı anlayışı saçmadır.

Elbette deizmin doğa anlayışının birçok tutarsız yanı var. Evrende ölçülebilirlik açısından belli parametrelerin kararlılık arz ettiği doğrudur. Hubble sabiti, zayıf ve güçlü nükleer kuvvet, kütle çekim kuvveti bunlardan bazıları. Ancak bunların kendi başına işleyen ve herhangi bir değişim göstermeden döngüsel bir yapıyla tekrarlanan evren fikrini temellendirmek için yeterli olmadığı söylenebilir.

Dünyamız örneğinde görüldüğü üzere kendi haline bırakıldığında enerji içeren yapıların kararlılığını kaybettiğini gözlemlemek mümkündür. Üstelik deizmin en popüler olduğu dönemde radyoaktif bozunma özelinde kararsız çekirdeklerin ışın yayarak parçalandığı, entropi özelinde enerjinin kararsız yönde ve tek taraflı olarak değiştiği bilinmemekteydi. Yine, evrenin belirsiz bir yönde genişlediğinin, galaksilerin birbirinden uzaklaştığının ve tam olarak miktarı ölçülemeyen ve gizemini koruyan karanlık maddenin keşfedilmesiyle beraber artık deizmin hiçbir şekilde kararsızlık ve bozulma arz etmeyen, kapalı döngü benzeri bir sistemle işleyen evren anlayışının temellendirilmesinin zor olduğu ortadadır. Haddi zatında bu tür bir anlayışın evrene ilişkin bilimsel verilerin oldukça sınırlı olduğu bir dönemde kaldığı ve bu açıdan desteklenmesinin zor olduğu söylenebilir. Dolayısıyla evrenin hiçbir değişikliğe uğramadan saat gibi çalıştığı ve Tanrı'nın adeta emekliye ayrıldığını kabul etmek rasyonel açıdan mümkün değildir.

Burada akıllara gelebilecek soru, deistlerin iddia ettiği şekilde bir evren yaratmaya gücü yettiği halde Allah'ın neden böyle bir evren yaratmadığıdır. Her şeyden önce bunu Allah'ın bir rahmeti olarak okumak mümkün. Zira evrenin bozulmaya uğramayan ve kendi kendine işleyen halinin, yanlış zihinsel çıkarımlar sonucu deizme götürmeye müsait olduğu ortadadır. Yine, mükemmel derecede hassas dengeler üzerinde duran, kendi başına işleyen ve dış bir gücün müdahalesine ihtiyaç duymayan bir evrenin ateizme de kapı açabileceği ortadadır. Zira böylesi bir evrenin neden bir faile, yaratıcı sebebe ihtiyaç duyduğunu anlamak böyle olmayan bir evrene göre daha zor ve karmaşıktır. Diğer bir deyişle Allah, evreni karmaşık ve çok hassas dengelerde yaratarak onun bir sebebi olduğunu anlamamızı sağlamıştır.

Ancak yine aynı sebeple, sadece yaratılması için değil; yaratılıştan sonra varlığını devam ettirebilmesi için de Allah'a muhtaç olduğunu aklen bilebilmemiz için kusurlu ve bozulmaya uğrayan bir âlem yaratmıştır. Dolayısıyla evren, hassas bir tasarımın ürünü olduğunu bilmemize yetecek kadar karmaşık dengeler üzerinde dururken, varlığını kendi başına devam ettirmeye müsait olmadığını da anlamamıza yetecek kadar kararsızlık ve bozulmaya uygun yapıdadır.

Kozmolojik açıdan temellendirilmesi zor olan deizmin bu yönüyle rasyonel bir seçim olmadığı açıktır. Ancak ülkemizde de daha çok ahlaki ve sosyal gerekçelerle yayıldığı varsayılan deizmin bu bakımdan da ele alınması gerekmektedir.

Deizmin toplumsal hayat ve din konusundaki temel iddiası, Tanrı'nın yaratmasının bir sonucu olan insan aklının doğa yasaları ve vicdanı esas alarak adil ve ahlaki açıdan mükemmel bir hukuk düzeni kurabileceğidir. Bu noktada temel dayanak, Tanrı'nın insanlara kendilerini yönetebilecekleri bir akıl bahşettiği ve bundan fazlasının gerekmediğidir. Bunun dışındaki her şey (peygamber, dini kurum ve sistemler) istismara açık olduğu ve insan ile Tanrı arasında gereksiz bir engel teşkil ettiği için sakıncalıdır. Elbette bu iddia gizli bir kibri ve üstü örük biçimde toplumun geri kalanından kendisini üstün görme iddiasını barındırmaktadır. Zira deist bireyler sıradan insanların ancak vahiy ürünü olan kanunlar ve dini emirler sayesinde ahlaki fiiller yapabilir ve ahlaki olanı ancak bu yolla kavrayabilirler. Oysa zeki insanların bu tür yönlendirmelere ihtiyaçları yoktur. Onlar ilahi olarak kendilerine bahşedilmiş akılları sayesinde hiçbir dinin yönlendirmesine ihtiyaç duymaksızın her durumda ahlaki olanı tanıyıp fiilde bulunabilirler.

Bireylerin doğal yasalardan hareket ederek ve doğal yapıyı taklit ederek adil bir düzen kurabilecekleri iddiası, erken modern dönemde bilime ve teknolojik gelişime olan inancı ve ütöpik bir dünya hayaliyle yakından ilişkilidir. Buna göre insanlık teknik olarak ilerlediği ölçüde Tanrı'nın "muradına" uygun bir biçimde kendisi için en uygun ölçüler üzerinde fikir birliği edecektir. Sosyal evrimci yaklaşımlardan ve ilerlemeci tarih anlayışından beslenen bu yaklaşımın temelinde bazı ön kabul mevcuttur.

Bunlardan biri, tarihin sürekli olarak ilerleyen çizgisel bir anlayışa sahip olduğudur. Tarih bir hedefe doğru ilerlemektedir. Bu hedef kimi zaman Hegel örneğinde olduğu gibi doğrudan bir toplum iken kimi zaman da Fukuyama örneğinde olduğu gibi geniş anlamıyla liberal Batı toplumudur. Tüm insanlığın ve tarihin ilerleyişi esasen bu noktaya ulaşmak içindir. Dolayısıyla insanlığın tüm yapması gereken, modern Batı değerlerini benimsemek ve söz konusu değerlere uygun bir ahlak şemasını hayatına tatbik etmektir. Dinler ise iyi ihtimalle tarihin ilerlemesine katkı sunan ancak miadını doldurmuş ahlaki düzenlemelerdir. Zira tarihin görece daha 'ilkel' bir döneminde vahiy aldığı iddia eden bir beşerin ürettiği değerler, gelişen ve değişen insanlığın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır.

Bu açıdan deizm, doğruluk ve evrensellik kriterlerini aynı anda karşılayan tek ahlaki teorisin aydınlanmış modern toplumun geliştirdiği rasyonalitede bulunabileceğini iddia etmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında deizmin yukarıdaki iddialarının doğrulanması imkansızdır. Her şeyden önce insanlığın (Kant'ın korktuğu ve önlemeye çalıştığı biçimde) teknik olarak ilerlemesinin ahlak ve erdemler düzeyinde de ilerlemeye tekabül ettiğini söylemek mümkün değil. Aksine, insanlığın teknik ilerlemesinin ahlaki zaafı arttırdığını görmek zor değil. Örneğin teknik ilerleme yoluyla toplumların birbiri üzerinde kurdukları tahakkümü görünür ve görünmez araçlarla arttırarak devam ettirdiklerini söylemek mümkün. Yine dinin toplumsal alandan çekildiği ve giderek vicdanlara hapsediği en belirgin dönem olan 19.-20. asırlar arasında yaşanan iki dünya savaşı, günümüze kadar uzanan kolonyalizm ve paylaşım savaşları 'seküler ve aydınlanmış aklın' ahlakiliğini sorgulamaya yetmektedir. Yine, dinin toplumsal ve bireysel tüm tezahürlerine savaş açılan çeşitli ideolojilerin tahakkümü altında insanlık onurunu yaralayıcı uygulamaların neredeyse rutin hale gelmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla modern toplumların daha ahlaklı ve erdemli bireyler yetiştirdiğini iddia etmek zordur. Öte yandan dinin ahlakilik iddialarının yerine geçirebilecek her türlü referans sisteminin nihai kertede güçlü toplumların güçsüz toplumlar üzerindeki dayatmaları pekiştirdiğini görmek zor değil. Küresel ölçekte bir savaş tekrar yaşanmasını engellemek ve devletler arasında ortaya çıkacak sorunları savaş yerine diplomatik yollarla çözmek üzere kurulan Cemiyet-i Akvam ve BM'nin küresel adaletsizlikleri meşrulaştırıcı işleyişi bu durumun en belirgin örnekleri. Üstelik bu kurumlar eliyle ortaya konan çeşitli hukuki ve bürokratik düzenlemelerin hin-i hacette bizzat bu kurumlar eliyle sayısız defa ihlal edildiği tarihsel olarak sabit. Filistin direnişine karşı takınılan tavır bu durumun en güncel ve en kanlı örneği ancak ne ilk ne de son örnek.

Peki tüm bu gerçekler bize Türkiye ve İslam dünyası özelinde ne söylüyor?

Bahusus yeni nesil hakkında sıkça dillendirilen deizme kayma iddiasına nasıl yaklaşmak gerekir? Söz konusu iddianın arkasında ne tür bir gerçeklik yatıyor?

Önümüzdeki yazıda bu husus ele alınacaktır.

AHMET DEMİRHAN: ŞAMAN VE TENGİRİ, BATININ TÜRK TARİHİ KURGUSUDUR

söyleşi

KritikBakış

-Yakınlarda çıkan Şaman ve Tengri: Bir “Bozkır Tarihyazımı” Eleştirisi adlı kitabının ana temalarına dönmeden önce herhalde önce Türkiyatı konuşmak gerekecek. Çünkü bu kitap bir bakıma Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiyatın Seyri, Şarkiyatçılığın Menzili’nin de bir devamı. Nedir Türkiyat ve Şarkiyatçılıkla ilişkisini nasıl anlamak gerek?

Türkiyatın tarihi aslında çok da çalışılmamış bir tarih. Ne zaman başladı, nasıl başladı, niye başladı? Hangi ihtiyaca binaen ortaya çıktı? Bazı istisnai eserler dışında çok çalışılmamasının arkasında ise basit bir denklem var: Türkiyat sanki modern milliyetçiliğin kendiliğinden bir uzantısı olarak görülüyor. Yani, milliyetçilik işte Osmanlı’ya son dönemlerinde ister Avrupa’daki hareketlerin bir yansıması, ister Osmanlı’nın parçalanma döneminde değişik “millet”lerin, en son da Müslümanların kendi etnik kabiliyetlerini keşfetmesi, isterse de özellikle Rusya’dan göçen münevverlerin etkisi ile girmiş olsun, bir biçimde zaten işin doğasında olan bir gelişmenin bilimsel bir saha olarak da inkişaf etmesi olarak görülüyor. Türk milliyetçiliği gelişmişse, Türkiyat da mecburen olacak. Ama bu sorunlu bir denklem. Öncelikle Türkiyatı Türklükle eşitler. Oysa Türklük Türkiyatın kalıplarına her zaman uymaz; Türklüğün tarihi Türkiyatın birkaç asırlık tarihinden çok daha zengin, çok daha geniş ve çok daha eskidir. Bu anlamda Türkiyata Türkiye’de Türkiyat camiasında “Türklük bilimi” de denir ki hayli galat bir kullanımdır bu. Nasıl ki Türkiyatla birlikte bir saha olarak ortaya çıkmış Sinolojiye “Çinlik bilimi”, Hindolojiye “Hintlik bilimi”, ne bileyim bu sahalardan biraz daha eski olan Helenistik çalışmalara “Helenlik (ya da Yunanlık) bilimi” denemezse, Türkiyata da “Türklük bilimi” denemez. Aslında bu galat kullanımın başka bir vechesi de burada ortaya çıkar: Türkiyatın etkisiyle veya Türkiyatı da etkileyen mesela filolojik çalışmaların yayılmasıyla başlayan bir takım uygulamalara milliyetçilik denemez. Elbette bunlarda milliyetçi bir duygu veya hissiyat bulunabilir; ancak mesela Türk Tarih Tezi veya Güneş-Dil Teorisi temelde milliyetçi bir tez değildir. Aksine, milliyetçiliği filolojinin ortaya çıktığı dönemlerde Avrupa düşüncesinde hakimiyet kazanan bir düşünce çerçevesine sıkıştırdığı için önce filolojinin Avrupa’daki gelişiminin nasıl seyrettiğini incelemeyi gerektirir.

Elbette mesela “neden tarihimizde Cengiz Han’ı olumsuz değerlendiriyoruz, oysa o da bizim geçmişimizin bir parçası” türü iddialar çerçevesinde Osmanlı’daki mevcut tarihyazımını neredeyse kökten değiştirmeye matuf tartışmalar da var; ancak meseleyi önce başka yerde, filolojide aramak gerek: Bizde nedense İslam ve bilim tartışmalarına sıkıştırıldığından Hristiyanlığa ve bu çerçevede de Avrupa’da Hristiyanlığın hangi çerçevede kalması gerektiğine sınırlar çizen Ernest Renan çerçevesinde belirtmek gerekirse; filoloji, kabaca ifade etmek gerekirse, Kant’ın aklın eleştirisiyle yapmaya çalıştığını dillere ya da gramere yapmaya çalışır. Nasıl ki aklın eleştirisi, akla nesnel düzeyde bir sınır çizmek ve akıl vasıtasıyla neyin bilinebileceğini incelemekten oluşuyorsa, filolojide de bir gramere sınır çekilerek nihayet neyi ifade edebileceğini incelenir. Ancak filolojide sorun şudur: Kant’ın akıl eleştirisinde Mars’ta yaşayan bir uzaylı bile eğer rasyonel bir varlıksa aklın sınırlarına uyar; oysa filolojide eleştirel sınır, Aryanlık çerçevesinde çizilir, sonra Aryanlığın sınırında Samilik, Turanilik gibi başka hatlar oluşturulur. Bunun bir arkaplanı da vardır elbette: İşte Cennet’in dili neydi, doğal dil (varsa böyle bir şey elbette) nedir, dilin kökeninde ne vardır filan gibi sorular. Ancak asıl itki, Protestanlığın yükselişiyle birlikte gelir. Protestanlık, şimdilerde hermenötik denilen birtakım metotlarla sadece Kitab-ı Mukaddes’in değil, genel anlamıyla dünyayı yorumlamanın da avantajını ele geçince, Katolikler buna Protestanlaşmadan Protestanlığın yaptığını yapma gayretiyle cevap verdiler. Renan aslında filolojide bunun bir parçası ve Hristiyanlığı sözde Sami kökeninden kurtarıp Aryanileştirmek konusunda önemli adımlar atmış birisi. Hz. İsa’nın hayatına dair yazdıklarına bakın, sanki Hz. İsa bir Grek heykeli gibi yükselir ve sözde Sami kökeninden koparılmıştır. İşte Türkiyatın arkasında da bu filolojik çabalarla sadece kendilerine ait olanı değil, kendi dışında olanı da tasnif etmeye dönük bir filoloji ve ona bağlı olarak gelişen bir Şarkiyatçılık sahası vardır ve Türkiyatın evveliyatını bu çerçeve belirler, milliyetçilik veya Türklük değil. Kabaca bir tarihlendirme yapılırsa Osmanlı öncesiyle Türkiye’de Türkiyat belli başlı aşamalardan geçmiştir: Ziya Gökalp gibi isimlerin elinde (akademik olarak kullandığımı özenle belirttiğim) acemi bir safhası vardır ve daha çok Fransızlar üzerinden eski Türklere dair üretilen malumatı hem yeniden üretme ve hem de kontrol etme gayreti içindedir. Cumhuriyetin ilk yıllarda Türkiyat çok yoktur, bunun yerine Avrupa’da Aryanlık çerçevesinde kurulan ve dünya milletlerini hiyerarşik bir tasnife tabi tutan filolojik çerçeveyi hem taklit eden ve hem de ona rakip olarak çıkarılan Türk Tarih Tezi veya Güneş-Dil Teorisi gibi uğraşlar vardır. 1930’lardan sonra ise Türkiyat giderek kurumsallaşmaya başlayacak ve özellikle DTCF’nin kurulmasıyla kendine bir yol bulmaya çalışacaktır. Ancak Türkiyatın aralarındaki farklılıklara rağmen Zeki Velidi Togan, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan gibi isimler eliyle Şarkiyatçılıktan özerkleşmeye

başladığı bir dönem de vardır ve bu eğilim 1960 darbesiyle kesilecek; Türkiyat da ideolojik bir çerçeveye indirgenerek Türklükle eşitlenmeye başlayacaktır. Bugün ise Türkiyat filolojik değil, etimolojik bir çerçeveye sıkışmış kalmış, edebiyat fakültelerinin edebi çalışmalarla uğraşan bir dalı haline indirgenmiş durumda. Ancak onun çerçevesinde üretilen bir tarihyazımı ciddi bir ivme de kazanmış durumda. Oysa Türkiyat ortaya çıkışı itibarıyla seyri Şarkiyatçılığın menziline gelişmiş bir sahadır ve bu sahanın ürettiği malzemeye bu nedenle her zaman eleştirel bakmakta, ihtiyatlı davranmakta fayda vardır. Ancak Türkiyattan buna şöyle bir cevap geliyor genelde: İşte Şarkiyatçıların çalışmaları olmasaydı bugün Orhun Kitabeleri'ni bile hala okuyamıyor olacaktık. Oysa Orhun Kitabeleri'nin okunabilmesi teknik bir meseledir. Bugün diyelim ki Türkiye'nin ve Türkistan'ın herhangi bir bölgesinde bir kazıda şimdiye kadar bilinmedik bir hurufatla bir belge ortaya çıkarsa, onun okunması için Şarkiyatçılara mı başvuracağız, yoksa işin tekniğini, diyelim ki bilinmeyen bir yazının nasıl okunabileceğini, işin matematiğiyle, deşifresi sistemleriyle vesaire çalışıp kendimiz mi okumaya gayret edeceğiz? Orhun Kitabeleri'nin okunması veya eski belgelerin veya bilgilerin bulunması Şarkiyatçılara bir üstünlük kazandırmaz; ama genel olarak dilin ne olduğunu merak etmezsen, Orhun Kitabeleri'ni de okuyamazsın.

-Bu durumda Türkiyatın ürettiği malzemeleri nasıl tasnif edeceğiz? Hint-Avrupalı ve Aryan merkezli bir yerden üretilmiş malzemeler olarak mı?

Bu konuda bazı başka tasnifler yapmak bana zorunlu görünüyor. Örneğin Türk mitolojisi dendüğince ne anlamamız gerekiyor? Modernlik öncesinde efsaneler vardı, masallar vardı, meseller vardı, hatta destanlar vardı; ama mitoloji diye bir saha ve onun kendine özgü analitik araç-gereci yoktu. Mitolojik bir din algısına, hatta felsefe algısına sahip olsa da Batı'da da öyleydi aslında. Dolayısıyla bugün Türk mitolojisi diye ortalıkta var olan birçok mesel, aslında mitolojik değil. Mitolojik olması için bugün başka alanlarda da geçerli olan bir araştırma yönteminin o mesellere de uygulanması gerekir. Örneğin antropolojide akrabalık ilişkilerinin nasıl teşkil olduğunu araştıran bir sisteminiz yoksa, ne kadar kadim olursa olsun bir meselinizi mitoloji diye

sunamazsınız. Ya da diyelim ki yapısalcılık gibi dilbilime özgü olan ve bugün de sadece dilin değil, dildeki anlamın, işaretin, harfin, sesin, göstergenin vesaire ne anlama geldiğini araştıran kendine özgü olan ve başka alanları da, mesela yapısalcılıktan bahsettik madem, psikanalizi de etkileyen bir yönteminiz yoksa, ne kadar uğraşırsanız uğraşın, mitolojiniz olamaz. Ancak Türkiyat varmış gibi göstererek bize oyun oynuyor aslında. Oysa bugün sadece Türkçe, Almanca, İngilizce, Farsça, Arapça gibi konuşulan bir dili değil, genel anlamıyla dili kastettiğimizde Türkiyat ne anlıyor, ben anlamıyorum. Türkçe bir dildir, ama dilin kendisi Türkçe değildir. Çeşitli lehçeleriyle ya da ağızlarıyla da olsa Türkçeyi çalışmak, sadece Türkçeyi çalışmakla sınırlı kalırsa, bu Türkçeyi de daraltır. Maalesef böyle bir daralma bugün mevcut. Oysa Türkçe üzerinden genel anlamıyla dili çalışmak, Türkçeyi de genişletir ve kendisi gibi başka dillerle onun kendine uygun yapısıyla kıyaslanmasının yolunu açar. Ama bunu sadece Türkiyatın Şarkiyatçı bir menzildeki seyrine atfedemeyiz. Şunu demek istemiyorum: Yapısalcılar nasıl yapmışsa biz de onların yaptığının benzerini Türkçeye yapalım. Bu bir defa Türkçenin yapısına aykırı bir yöntemi Türkçeye uygulamak veya başka bir dile özgü yöntemi Türkçede taklit etmek; Türkiye'de yapısalcılığın ajanslığını yapmak anlamına gelir. Türkçeye özgü, onun sarfına, nahvine, gramerine, hatta büsbütün bir kabiliyetine uygun bir yönteminiz olacak ki mesela mitoloji de o yöntem içinde şeffaf olarak görülecek; yapıştırma gibi durmayacak. Maalesef bizde daha çok bu yapıştırma mantığı revaçta ve bu aslında Türkiyatın malzemesini konumlandırmayı da güçleştiriyor. Ben bu nedenle biraz kolaycı bir yol seçtim ve tarihyazımı üzerinde odaklandım. Tarihyazımı en azından hatları belli bir çerçeve çizmemi kolaylaştırdı. Tarihyazımı vasıtasıyla da Türkiyatın ürettiği malzemeyi tasnif etmem kolaylaştı. Kısacası, belki en önemsemediğimiz bir yerde bile Avrupa-merkezci bir yön olabilir; ama bunun için önce Avrupa-merkezilik eleştirisine yönelmek gerekir. Geçmiş masalları mitoloji diye meydana sürmek değil; belki ondan sonra olursa tabii mitolojiden filan bahsedebilir hale geliriz.

-O zaman biraz daha özelleşelim: Şaman, Tengri, bozkır, göçebelik, Orta Asya,... Tarihyazımı üzerinden, işin içine antropolojiyi ve etnografyayı, hatta dinyazımını da içerecek şekilde bu kavramların nereye oturduğunu araştırıyorsunuz. Bu kavramlar ne ifade ediyor? Bir tür barbarlık tarihini mi?

Barbarlık demek bile iyimserlik olur aslında. Şaman ve Tengri'nin birkaç traji-komik sahnesi var. İşte aslında erkek adı olması gerekirken Çin hanedan yıllıklarından ilgili masalı Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi diye Ziya Gökalp'in özellikle çevrilmesi konusunda ısrar ettiği bir eserinde aktaran Fransız Joseph de Guignes'in yanlışlığına kurban gidilerek dişil bir ad zannedilen

Asena örneği veya Alman-Rus Şarkiyatçı Radloff'un bugün kadim bir mit zannedilen, oysa çağdaş bir masal olan Ülgen ve Erlik'e ilişkin bütün bilgisini bir şamandan aldığını iddia ederken, aslında bir Rus misyonerden yürütmesi, o Rus misyonerin de masalı yerel bir misyonerlik dergisinden alması gibi. Bu traji-komik sahnelerden birisi de Dostoyevski'nin sürgün edildiği Sibirya'da Hegel'in Tarih Felsefesi'ni okurken birden hüngür hüngür ağlamaya başlamasıyla ilgili. Macar düşünür László F. Földényi'nin kurguladığı bir sahne bu. Niye ağlıyor peki Dostoyevski Sibirya'da? Çektiği ve şahit olduğu onca acıya ve eziyete rağmen Hegel Sibirya'yı tarihin kıyasına bile değil, tarihin dışına attığı, acılarına ve eziyetlerine bir milim bile duyarlılık göstermediği için. Sibirya Batı tarihyazımında tarihsizdir ve Şaman ve Tengri'nin aslında bana ait olmayan, mesela Togan'da da, en son Osman Karatay'da da bulunabilen, benim sadece bağlamına uygun olarak yeniden ürettiğim bir cümleyle, Türklerin tarihini Batılı bir tarihyazımına dahil etmek için paradoksal olarak en Doğu'da bir başlangıç aranır mealinde ifade ettiğim bir cümleyle, Türkiyatta Türk tarihi en Doğu'dan, Sibirya dolaylarından başlatılır. Bu kendini kendi eliyle tarihsizleştirmek demektir. Bozkır ne kadar tarihi yazılmaya çalışılırsa çalışılsın, tarihsizdir ve ancak tarihin kıyasında veya içinde olan alanlara sirayet ettikçe tarihe girer. Antropoloji bunun zeminini hazırlar, etnografya nedenini sunar, dinyazımı da ona kendine özgü bir kozmografya örer. İlki kendi hikayesinin dışında tutar, ikincisi neden bu hikayenin dışında olduğuna gerekçe sunar ve sonuncusu da zoomorfik bir evren kavrayışıyla en genel anlamıyla heterodokslastırır.

-Bu durumda etnik teşekkül ile siyasi teşekkül, etnonim ile politonim ilişkisi bağlamında göçebe-bozkır temelli Türk tarih inşasının dönüm noktaları nelerdir?

Bugün bozkır diye adlandırılan coğrafyanın tarihsizleştirilmesi, aslında o coğrafya üzerinde kurgulanan teşekküllerin mevcudiyetini de etkiliyor. Şöyle demek belki de daha doğru: Tarihsizlikten tarihe geçiş noktaları icat ediliyor önce. İşte Orta Asya'dan Avrasya'ya doğru veya Hazar'ın altından Fars-Bizans uygarlığına doğru geçildikçe dönüm noktaları oluşmaya başlıyor. Öte yanda Çin zaten bir medeniyeti olsa da herşeyiyle soyut, somuta dönüştürülmemiş bir cephe. Dolayısıyla oradan gelecek bir etki de olsa olsa aynı soyutluğun bozkıra uygulanmasıyla oluşabilir kabul ediliyor. Böylece bozkır, kendi başına herhangi bir teşekküle, hatta kabileye bile sahip olmayan; bu nedenle antropolojinin klasik tanımıyla, herhangi bir çekirdeğin büyüye büyüye geliştiği ve gürbüzleştiği veya Greklerden Roma'ya geçiş gibi aynı çekirdeğin yeni bir yerde yeniden, ama farklı türden filizlendiği bir yer gibi değil, her an dağılabilir ve her an toparlanabilir bir yer olarak tasavvur ediliyor. Tabii burada en önemli mesele, etnonimlerin ve politonimlerin genelde bozkır

belirleyen harici sınırları çizen alanlarla ilişkili olarak teşekkül ettirilmesi. Yani, kendi başına bir çekirdek veya nüve olmayınca, etnonimler ve politonimler etki ve tepkilerle şekillenince, ortada aktör olarak sadece coğrafya kalıyor. Bugün sıkça dillendirilen, İbn Haldun'a da, Tanpınar'a da atfedildiğine şahit olduğumuz "coğrafya kaderdir" sözünün belki de ilk çıkış noktası, tarihsel olarak en gerideki noktası bu bu haliyle bozkır oluyor. Bozkır herşeyi belirliyor; ama kendisine özgü bir şekilde. Dolayısıyla bu kendine özgü yerde en başta etnik bir unsur yok; dağmık ve oradan oraya gezip duran, Freud'un da psikanalize dayalı antropolojisinin o has kavramı "sürü"den başka bir şey yok. Ta ki bir babayığit ortaya çıkana kadar. O babayığit etrafında sürü halinde dolaşan kalabalıkları belli bir amaç etrafında topladıkça önce ortaya siyasi bir teşekkül çıkıyor. Yani Hint-Avrupalı veya Aryan tarihyazımının tam tersi bir süreç var burada. Aryanlarda yerleşik oldukları ve habitatları zaten mevcut olduğu için kabile var; ama bozkırda yok. Siyasi teşekkül Aryanlarda kabileden, yani etnik oluşumdan sonra geliyor. Oysa bozkırda önce bir liderin etrafında şekillenen siyasi bir teşekkül var. Kurgu böyle yani. Sonra bu siyasi teşekkül dağılınca yeni bir babayığit, yeni lider çıkıp ortalığa dağılmış "sürü"yü toplayana kadar, yine dağmık bir sürü hali sürüyor. Ancak siyasi teşekküller bir nevi hiyerarşi oluşturduklarından, o hiyerarşide yer alanlar, hiyerarşideki yerlerine göre aldıkları adlarla etnonimleri oluşturmaya başlıyor. Yani kökten, nüveden gelen bir etnonim yok varsayılıyor bozkırda. Bu da zaten hayat biçimi göçebelik olmadan, politonimlerin ve etnonimlerin oradan oraya dolaştıkları bir göçebeliliği zaten kavramsal olarak içinde barındırıyor. Bozkır, önce kavram olarak göçebedir; hayat tarzı olarak değil. Ancak medeni alanlara, diyelim ki Avrasya boylarına ya da Anadolu'ya doğru geçildikçe etnonimler de sabitlenmeye başlıyor. İşte Peçenekler, Kumanlar, Bulgarlar ya da aşağıda Oğuzlar filan gibi. Ondan önce bunlar sadece değişik yerlerde değişik biçimleri görülebilen ve bir soyu içermeyen değişken ve yüzergezer, göçebe isimler. Oğuzluk mesela hem Hazar boylarında tasarlanabiliyor, hem de en Doğu'da, neredeyse Pasifik sınırlarında, Sibirya boylarında. Kısaca ifade etmek gerekirse, bozkır Batılı bir antropolojinin has kavramı olan bir "kabile" biriminin arandığı ama hiç bulunamadığı; bulunamadığı için de kendine özgü etnografya örgüsü içinde yüzer gezer bir biçimde tasarlandığı bir jeo-politik tasarım. Bozkır, Türkleri tarihdışılaştırmak ve tarihin içinde değil, kıyasında bile değil, dışında tasarlamak için icat edilmiş bir kurgu kavram. Bu kurguda tarihi yapanlar ise Aryanlar. Dolayısıyla bu kurgu yerinden edilmeden artık kadim Türk tarihi yazılamaz.

“*-Türkçeye özgü, onun sarfına, nahvine, gramerine, hatta büsbütün bir kabiliyetine uygun bir yönteminiz olacak ki mesela mitoloji de o yöntem içinde şeffaf olarak görülecek; yapıştırma gibi durmayacak. Maalesef bizde daha çok bu yapıştırma mantığı revaçta ve bu aslında Türkiyatın malzemesini konumlandırmayı da güçleştiriyor. Ben bu nedenle biraz kolaycı bir yol seçtim ve tarihyazımı üzerinde odaklandım.*

-Şamanizm nedir? Teoloji-antropoloji ilişkisi bağlamında Batı tasavvurundaki Orta Asya Sibirya/Altay-Moğol-Türk tarih yazımı, Hint-Avrupa uygarlığına dayalı olarak üretilmiş muhayyel bir etnografik yakıştırma mıdır? Şamanlık, Şamanizm, animizm, Tengri, asena gibi isimler bu bağlamda nasıl içeriklendirildi?

Türkiye’de tuhaf bir biçimde tıpkı dilin genel tanımına ve tarihine ilgi gösterilmemesine, sanki dilin kendisi Türkçeyle başlayıp Türkçeyle bitiyormuş gibi değerlendirilmesine benzer şekilde, şamanlık da sanki Türk tarihinin en sahil parçasıymış gibi bir algı geldi yerleşti. Bunda elbette yine bozkır tarihyazımının etkisi var. Bu da şu şekilde tecelli ediyor: Bir kültürü en sahil olarak yaşayanların, en kuytu ve etkileşimi en az diyarlarda yaşayanlar oldukları varsayıldığından, tarih öncesi devirlere kadar uzanan bir kadim Türk kültürünü halen ayakta tutanların da işte Sibirya’nın kıyılarında, Altay eteklerinde vesaire yaşayan Yakutlar gibi gruplar olduğu düşünülüyor. Türkiyatın ilk dönemlerinde bunlardan sadece akrabalık terimleri değil, en kadim hayat tarzı da çıkarılmaya çalışıldı. Şamanlığın bu kültürün sahil bir parçası olduğu da buradan ortaya çıktı. Ama hikayenin daha başlangıcı. Sonrasında buna başka deliller bulunmaya çalışıldı. Kaşgarlı’daki “kam” maddesi veya Buruni’deki “Samaniye” adlı bir gruba dair söylenenler. Sonra buradan gerçekten birbiriyle telif edilmesi mümkün olmayan bir lüteratür yığını aldı başını gitti.

Şimdi analitik olarak neyin ne olduğunu anlamak için bile bu yığının içinden geçip hayli bir emek harcamak gerek. Hatta bunu yaptığımızda dahi işin içinden çıkamıyorsun. Oysa masayı ters çevirip şamanlık da nedir, ne zaman ortaya çıkmıştır, niye öyle bir kategoriye ihtiyaç duyulmuştur gibi sorularla şamanlığın Avrupa zihin dünyasında nasıl şekillendiğine baktığımızda hikayenin niteliği değişiyor. Eliade gibi konu hakkında yığınla söz söyleyip içinden analitik olarak alabileceğin işte şamanlık bir vecd tekniğidir gibi kısa bir cümle haricinde çok da bir şey bulunamayan yazarların şamanlık pazarlamacılığını bir yana bıraktığımızda, yeni hikaye şöyle özetlenebilir: Birincisi şamanlığın antropolojik bir kurgusu var. Bu kurguda şamanlık başka birçok benzeri kategori yanında sadece bir kategori. Yani kendisine mahsus bir özelliği yok; başka benzerleriyle, mesela cadılarla veya kurt adama dönüşüp kötü “ruhlar”la mücadele ettiğine inananlarla aynı yapıya sahip. Nedir bu yapının ana özelliği? Kültürün cismaniliğinin “öte”sine dair bir arayış var. Antropoloji bunu önce beşeriyetin ilk atalarının yaşadıkları tek bir düzlemi, yani cismani düzlemi, çeşitli katmanlara ilk bölme hamlesi olarak değerlendirir. Yani beşeriyetin ilk atalarının zihinsel yapısında öyle bir değişiklik olmuştur ki bu değişiklikle cismani düzlemden farklı düzlemler, mesela yerüstü ve yeraltı alemleri kurgulanmaya başlanmıştır diye bir hüküm verir. Mağara resimlerine dayalı bütün şamanlık anlatılarının

hikayesi budur aslında. Beşeriyetin ilk ataları mağaralara çizdikleri resimlerle cismani bir düzlem olan yeri, yeraltı ve yerüstü diye ayırmayı becermişler ve bunu yaparken de bu ayrı alemlere farklı farklı varlık alanları atfetmişler denir. Ancak antropolojinin hikayesi burada bitmez. Belirli coğrafyalar, tabii ki en başta da Avrupa’nın kadim coğrafyası, bu ayrımı zihinsel bir gelişme çizgisi içinde yaşarken ve normal olan ile olmayan, zihinsel olan ile hayali olan, rasyonel olan ile rasyonel olmayan arasındaki dengeyi tuttururken, başka diyarlardaki beşeriyetin ilk ataları yeraltı ve yerüstü alemlerini tamamıyla garip ve ucube varlıklarla, dahası “ruhlar”la doldurmuşlardır. İşte şamanlık normal olanın normal olmayandan, doğal olanı doğaüstü olandan, zihni olanı hayali olandan, rasyonel olanı rasyonel olmayandan, hatta sanatsal olanı şarlatanlıktan filan ayıran çizgide, çizginin öte tarafında kalan şeylerden sadece birisidir. Kendi başına bir değerlendirme biçimi kazanması ise öncelikle Rusların kendilerini Aydınlanmacı bir ulus olarak gösterme çabasında, kendi hakimiyetleri altındaki çeşitli halkları ıslah etme çabası sırasında görülür. Böylece artık antropolojinin şamanlığı icadından etnografik keşfine doğru bir seyir izlenmeye başlar. Şaman kelimesinin kökenine dair bir sürü teori vardır ve kimi zaman komik etimolojik çıkarsamalara bile rastlanır. Ancak kelimenin biçimlenmesi Rusça üzerinden Almancaya geçen “şaman” kelimesinin giderek yaygınlık kazanmasıyla başlar. Böylece öncelikle kendi milli gururlarını ayakta tutmak isteyen Ruslar ve Rus Şarkiyatçılığının temelinde yatan Alman Şarkiyatçılığı eliyle etnografik bir şaman figürü doğar. Üstelik Asya’da Çinlilerle hakimiyet mücadelesi içine giren Rusların Çin kültürüne mahsus Budacı ve Konfüçyüscü eğilimlere karşı yerel halkı kendisine tabi tutmak için beslediği bir kadim kültür kalıntısı olarak da değerlendirilmeye başlanır. Yani Rus Şarkiyatçılığı Batı Avrupa’ya karşı kendisini şamanlıktan veya benzeri şarlatanlıklardan azade gösterirken, Çin’in zihniyetine karşı da şamanlığı besleyen çifte bir eğilim içine girer. Aslında bu milliyetçi gurur meselesi, örneğin Orta Avrupa’da Rumenler ile Macarların kendilerini Avrupalı bir tarihyazımına dahil etmek için uyguladıkları stratejilerde de görülür.

Rumenler kendilerine Akdeniz uygarlığına bağlı bir bir tarihyazımı çerçevesinde şamanlığı kendi kadim kültürlerinden uzak tutarken, Macarlar ise tam aksine aynı gerekçeyle, Avrupalı bir tarihyazımına dahil olmak, ama milliyetçi bir geçmişten de kopmamak için şamanlığı kendi kültürel geçmişlerine bağlamaya çalışırlar. Bizde de şamanlığın Türkiyatta ilk belirlemeye başladığı dönemde onun kadim milli kültürün bir uzantısı olduğu anlayışının arkasında bu milliyetçi tarihyazımı sevdası yatar. Toparlamak gerekirse, şamanlığın antropolojik hattının hikayesi ayrı ve köken itibarıyla Batılı bir şekillenmeyi Batılı olmayandan ayırma gayretiyle oluşur; etnografik keşfinin hikayesi ise aynı Batılı tarihyazımına dahil olmak adına kendi kültürünü kendine özgülemekten oluşur. Sorun şu ki bu iki hattın buluşma noktası olan cismanilik ve ötesi meselesinde işler karışır. Şamanlığı mağara çizimlerinden başlatan antropolojik hat normal olanı kendine ayırırken örneğin “ruh” konusundaki görüşlerinin de normal olanı biçimlendirdiğini iddia eder. Oysa etnografik hatta “ruh” denilenlerin ne olduğu anlamak güçtür. Animizm bu anlamda anahtar kavram gibi görülebilir; ama animizmin cansız olana canlılık atfetme anlamı ikincil literatür üzerinden üretilmiş bir safsatadan ibarettir ve “ruhçuluk” diye acayip bir adlandırmaya da sahiptir. Oysa Batı’da “ruhçuluk”un asıl adı “spiritüalizm”dir ve bu konuda yığınla kamusal olsun, aleni olsun, kapalı ve ezoterik olsun akım vardır. İlk İngiliz antropolog E. B. Tylor’un icat ettiği, sonradan Freud’la filan bazı dönüşümler geçiren animizm teriminin arkasında bir psukhe anlayışı yatar. Psukhe bizde “nefs”e karşılık gelir; yani cismaniliğin ötesi olarak kavranabilecek bir nefis anlayışı. Bu nedenle zaten şamanlığın hem icadı ve hem de etnografik keşfinin asıl tetikleyici unsuru da “ruh” ile karıştırılan bu “nefs”le ilgilidir ve Batılı bunu kendi Grek ve Latin dünyasına “zihin” olarak tercüme etmekte, zihniyet olarak çok zorluk yaşamazken, Batılı olmayanlar için animizmin saftatacı karşılığının yaygınlaşmaya başlamasıyla, sanki cadılardan tutun da bir takım kılık değiştirmelere uğrayarak, en çok da hayvanbiçimine bürünerek birtakım yolculuklara çıktığı iddia edenlerde “nefs” acayip bir biçimde zoomorfik bir biçim alır. Bu hususun Türkiye’de şamanlı literatürü çalışanlar tarafından anlaşılabilmesi, mesela Ahmet Yaşar Ocak gibi şamanlığın ne olduğunu analitik olarak anlamamış olanlar tarafından kavranabilmesi, tuhaf iddiaların ortaya atılmasına yol açmıştır. Eskilerden mesela Abdülkadir İnan şamanlık konusunda bütün söylediklerini Rus Şarkiyatçılardan aldığı; bunu yaparken yanlış yaptığını sonradan itiraf etmiş iken, hala şamanlığı birtakım “ruhlar” vasıtasıyla birtakım “ruhlar” diyarına yolculuk olarak tarif edenlerin bilim adına hurafe etmekten başka yaptıkları bir şey yoktur. Çünkü bu durumda ilk sorulması gereken soru “ruh” ya da onunla karıştırılan psukhe veya nefis nedir sorudur? Eminim ki eskiler bu konuda şamanlıktak “ruhlar”dan bahsedenlerden daha sarif bir kavrayışa sahiptir.

-Şu mealde bir tespitin var: “Hint-Avrupa varsayımı-Aryan uygarlığı- köken gibi işler. Altay kuramına ise aranan ama bulunamayan bir başlangıç gerekmektedir. Köken, Tevrat’a yeryüzüne düşüşten öncedir. Kökenin yeri tanrıların tarafındadır. Kökeni anlatmak bir tanrıdoğum (teogeni) ezgisi söylemektir. Fakat tarihsel başlangıç düşüşten sonradır, bayağıdır. Ve barbardır”. Bu tespit, Hint-Avrupalı veya Aryan temelli Batı sömürgeciliğinin ırkçı üstünlükçü ideolojisinin teolojik tanımını gibi. Türklere atfedilen bozkır-göçebe tarih ve dinyazımı, kendileri kökensel olan karşısında tarihe tarihdışından başlayan gruplara bir başlangıç hikayesi inşa etmek gibi duruyor. İslam öncesi Türk kimliğinin inşasının bu bağlamda algılanıp eleştirilmesi kitabımızın en çarpıcı vurgusu. Cumhuriyetin kurucu ideolojisi makamına yerleştirilmeye çalışılan Kemalizmin Türklüğü yeniden kurgulama çabası, bu çerçevede nasıl yorumlanabilir? Özellikle Ziya Gökalp’le başlayıp Mahmut Esat Bozkurt’la ilerleyen Kemalist Türk(çü)lüğün, Avrupa merkezli başlangıç hikayeleri içerisindeki yeri nedir? Self kolonizasyon ‘Türklüğü’ hangi tarif ve misyonla merkeze koymuştur?

Tanzimat aydınlarının da, ilk dönem Cumhuriyet aydınlarının da Batı’nın kendisini pazarladığı hikayeye belli açılardan duyarlı olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle bizim modernleşme, Batılılaşma, sekülerleşme gibi anlatılarla anlatılan, artık kabak tadı verecek derecede tekrarı üretilmeye başlanan, hatta Türk’e Tapmak veya Türklük Sözleşmesi gibi adlar altında, Kemalizmi sivil din gibi kodlayan çabaların altında farklıymış gibi görünen versiyonlarında bile aynı şeyi anlatan son bir kaç asırlık tarihimiz yeniden anlatılmaya muhtaç. Ben bir parça Şarkiyatçılıkla Türkiyat arasındaki ilişkiyi incelerken son dönem tarihimizi yeniden anlatmaya çabaladım ve farklı kriterleri ele aldım, mesela müzecilikte ya da fotoğrafçılıkta yaşanan gelişmeleri, arkeolojik bulgulara dair tavırları inceleyerek bir tarih yazmaya çalıştım. Bizde bir de gelenek oluşmuş durumda, Batılılaşmayı roman ya da şiir üzerinden anlatan bir gelenek. Oysa benim Türkiyat üzerinden yaptığımı tiyatro ya da müzik üzerinden yapan çalışmalar modernleşme tarihini incelerken çok daha başarılı. Çok daha dikkat çekici tezler ileri sürebiliyorlar. Niye? Çok daha eskiye gidebiliyorlar ve kıyaslama yapabilecek farklı kilit noktaları bulabiliyorlar. Tiyatro minyatür sanatıyla, müzik de klasik musikiyle rahatça kıyaslanabiliyor. Bu bakımdan şuna dikkat etmek gerekiyor: Tanzimat aydınının da, Cumhuriyetin ilk dönem aydınlarının da Batı’nın kendi üstünlüğünü nasıl pazarladığına karşı olmasının görülebileceği alanları bulmamız gerekiyor. Bu anlamda milliyetçiliği de dönemleştirmeliyiz. Örneğin Osmanlı’nın son döneminde başlayan milliyetçilik ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında öngörülen milliyetçilik, Kemalist milliyetçilikten çok farklı. Bir defa Kemalizm’in ne olduğunu iyi tarif etmemiz gerekiyor. Bana göre

Kemalizm, hemen Cumhuriyet'in başlarında, hatta 1930'lu yıllarda başlamış bir ideoloji değil. Ziya Gökalp Kemalist değil, ancak Niyazi Berkes'in Ziya Gökalp'i Kemalist. Ama Berkes'in Gökalp'i de tam da Kemalizm'in bir ideoloji olarak kendisine bir taban bulduğu bir dönemi ürünü. Bence asıl Kemalizm 1960 darbesinden sonra ideolojik formasyonuna kavuşuyor. Biraz Baasçılık, biraz üçüncü dünyacılık, simgelerin aşırı anlam taşımaya başlaması filan. Ondan önce Kemalizm yok muydu diyeceksiniz; özellikle çeşitli inkılapların sunum biçimlerinden milleti boğacak derecede sert bir şekilde uygulanan uygulamalara, işte Türklük ululamalarına kadar birçok şeyi ne yapacağız diyeceksiniz. Elbette Kemalizmin ideolojik çekirdeğini oluşturan gelişmeler o dönemlerde yaşandı; ama o çekirdeğin filizlenmesi ve zemin bulması 60 darbesi sonrasındadır. Türkiyatın kendini özerkleştirme çabalarının da sekteye uğradığı bir tarih olduğunu hatırlatırım 60 darbesinin. Türkiye, kendisini 1960 darbesine kadar üçüncü dünya ülkesi olarak tanımlamıyor. Darbeden sonra bırakınız toplumsal, ekonomik ya da siyasal alandaki üçüncü dünyacılaşmayı, şiirde bile üçüncü dünyacılık ortaya çıkıyor, Cemal Süreya "üçüncü dünya ülkelerinde şiir" diye bir yazı yazabiliyor, Ondan önce zaten İstiklal Savaşı'nı kazandıran hissiyat ile muasırlaşma çabaları birlikte seyrediyor. Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarının aydınları, daha çok Batı'nın medeniyeti kendi uhdesine geçirme hamlelerini, dünyanın genelinde de gözlenebilecek bir eğilimle, medeniyetin Batı'yla eşitlenmesine karşı çıkararak boşa çıkarmaya çalışıyor. Her zaman başarılı olduğu söylenemez, ama böyle bir temayül var. Bu hissiyat ve muasırlaşma çabaları, giderek Türk Tarih Tezi veya Güneş-Dil Teorisi gibi Aryanlığa öykünen ve ona rakip olarak öne sürülen bir takım tez veya teorilerle hem dürdürülüyor ve hem de ınkıtaya uğrattılıyor. Sürdürülüyor, çünkü Avrupa veya genel anlamda Batı'nın da maddi gücü dışındaki zihniyeti bizim tarih veya dil tezindeki içerik kadar berbat; kafatası ölçümleri filan çok yaygın, sadece Naziliğin iktidara gelmesini sağlayan bir ırkçılık da yok Batı'da. Amerika'da "bir damla yasası" diye bir yasa olduğunu; bunun kanında tek bir damla dahi yerli veya siyah kanı bulunanların yerli veya siyah diye kategorileştirilmesini sağladığını; bu yasanın da Clinton dönemine kadar yürürlükte olduğunu duymak bizi şaşırtıyor. Niye? Çünkü medeniyeti ortaklaştırma çabaları akamete uğrayıp özellikle üçüncü dünyalılaştıkça Batı artık soyut bir kozmopolitizm olarak görülüyor. "Orası ilkelerin, mevzuatın, hukukun diyarı. Orada yanlış olmaz" tuhaf bir algı var. Oysa yeni sağın yükselişi ile Batı'daki kökten ırkçılıım arasında her zaman sağlam bir ilişki var. Bu açıdan bakıldığında üçüncü dünyacılaşma ile birlikte artık geride olduğunu, erişmen gereken şeyin sadece muasırlaşmayla değil, soyut kozmopolitizmin ilkeleriyle gerçekleşebileceğini kabul etmeye başlıyorsun. Aslında Türklük işte burada daha ciddi bir kırılmaya uğruyor, yoksa Osmanlı nson

dönem aydınlarının veya Cumhuriyet'in ilk yıllarının milliyetçiliği, elbette "millet" tanımında bir dönüşüm yaşansa da, hala varlığını sürdürüyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki karikatür iddialara veya Mahmut Esad Bozkurt gibi karikatür tiplere çok fazla takılmamak lazım. Esas dönüşüm diyelim ki Hitit Güneşi heykelinin Sıhhiye Meydanı'na dikilmesiyle veya onun Ankara Üniversitesi'nin amblemi olmasıyla yaşanıyor. Ankara Belediyesi'nin hala camili amblemi tekrar Hitit Güneşi'ne çevirme çabaları bu açıdan okunmalı ve Kemalizm aranacaksa buralarda aranmalı. Öte yandan İslam öncesi Türk tarihinin giderek ehemmiyet kazanması Cumhuriyet'in çokca sözü edilen Türkleştirme çabalarıyla filan başlamıyor. Yukarıda değindiğim Cengiz Han'ın ya da genel olarak Moğolların tarihi anlatıya eklenmesi tartışmalarıyla başlıyor. Özetlemek gerekirse, elbette Osmanlı'nın sön dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Avrupa-merkezci bir anlatının etkisi ağırlığını hissettirmeye başlıyor; ama asıl kırılma 70 darbesinden sonra yaşanıyor. 60 darbesi dönemin Türkiye'de "nizam" tartışmalarının da çokça yapıldığı; feodalizm mi, Asya Üretim Tarzı mı seçeneğinin tarihe uygulanmaya çalışıldığı bir dönem olması çok semptomatik. Bunlar bir anlamda soyut kozmopolitleşmeye ve üçüncü dünyacılaşmaya hem tepki ve hem de Türkiye'ye yeni bir yer arayışının ürünü. Yoksa 60 öncesi Türkiye'nin yeri uluslar ligi ve talep de eşitlik talebi. Alıntı yaptığımız cümleyle bağlayacak olursam, soyut kozmopolitizmin gizlediği bir şey de Batı'nın kendisini kökensel olana en yakın yer addetmesi ve bunun teolojiyle bağı. Avrupa sadece bir birlik olarak değil, Kant'tan Husserl'e, oradan Heidegger'e, şimdilerde Derrida'ya kadar felsefi bir "idea" olarak da ister kurumsal ve hiyerarşik bir yapısıyla Katoliklik ekseninde olsun, isterse de dağıntık ve hiyerarşik olmayan yapısıyla Protestan kiliseleri vasıtasıyla olsun, her daim eklesiyastik olmuştur. Bu da kökene dair bilgiyi elinde tutma iddiası taşır, diğerlerine ise başlangıç kalır; bunun için de zaten sana sürekli mevzuat sunarlar. Şener Aktürk Hoca'nın bir tespiti var: Artık çalışılan ülke değil, çalışan ülke olmalıyız. Çalışılan ülke hep üzerine araştırmaların, incelemelerin yapıldığı, en kılca damarlarına kadar deşildiği ülke iken, çalışan ülke bu çalışmalara merkezlik eden ülke demek. Artık eleştirel bir gözle biz de başka ülkeleri, özellikle Avrupa'yı ve genel olarak Batı'yı çalışabilmeliyiz. Hala harf inkılabına takılı kalmanın bir anlamı yok; çünkü Avrupa-merkezci bir "harf" anlayışınız varsa, yazıyı-çiziği logos-merkezci olarak algılıyorsanız, harfiniz ister elif'le başlasın, isterse de alfa'yla, hiç farketmez. Önce o logos-merkezlik eleştirisi gerekli. Türkiyatın özerkleşmesi bunun için elzemdi; ancak sekteye uğradı. Türkiyat ancak Avrupa-merkezçilik eleştirisine dönüşebilirse hem özerkleşir ve hem de Şarkiyatçılıktan kurtulmuş bir Türklük tanımına kavuştuğu gibi Avrupalı nedir, Batı n'apmıştır, bu gibi konulara daha işe yarar cevaplar bulabilir. Daha fazlasını söyleyeyim: Türkiyatın bu özekleşmesi ve Avrupa-merkezçilik eleştirisine

dönmesi, sadece Türklüğü değil, çevremizdeki etnik isimlerle sınırlı kalırsak, mesela Kürtlüğü de, Ermeniliği de, Yunaniliği de rahatlatır.

-İslam öncesi Türk tarihi bugün nasıl kullanılıyor? Burada sizin dikkat çektiğiniz bozkır tarihyazımının rolü nedir? Bozkır tarihyazımı bir tür self-kolonizasyon aracı olarak mı işliyor?

Öncelikle şunu belirteyim: Self-kolonizasyon ya da onun benzeri olan self-oryantalizm veya “yerinde şarkiyatçılık” gibi ifadeler, aslında niye soyut evrensellelikle alakalı. Batı kendisini kendi tarihinden koparıp, hatta kendi somut tarihinin bırakınız dehlizlerini, kılcal damarlarını, ana arterlerini bile görünmez kılıp kendisini sanki dünya denen, tarih denen, toplum denen, kültür denen şeylerin nihai ilkesi olarak sunduğu için, kendini Batı karşısında her konumlandırma çabasının bir tür self-kolonizasyon veya self-oryantalizm olarak adlandırılması çok doğru değil. Üstelik kolonizasyon veya oryantalizm denilen şeyleri de yerinden eder. Kolonizasyon Batı’nın malıdır, Şarkiyatçılık Batı’ya aittir. Bunların başka biçimleri de yoktur; olsaydı zaten Batı bunu kendi mevzuatına dahil eder, mesela Türkiye çok rahatlıkla Avrupa Birliği’ne üye olabilirdi. Ama -bence iyi ki- olamıyor; ben her türlü koşulda olabileceğini de zannetmiyorum. Zaten artık geleceği kuşkuyla bir birlikten bahsediyoruz. Bu açıdan İslam öncesi Türk tarihinin veya İslami dönem de dahil bozkır tarihyazımının vazettiği şeyleri Şarkiyatçılıkla bağlarını kurmak elzemdir, ama bunun bugünkü tabloda ortaya çıkardığı şeyleri, mesela neo-şamanlığı ayrı değerlendirmek de elzemdir. Bozkır tarihyazımı örneğin Alman Şarkiyatçılığının ve onun bir uzantısı olan Rus Şarkiyatçılığının birçok bilimsel yatırımının meyvelerini taşır. Üstelik Rus kolonizasyonu, akabinde Sovyetler kolonizasyonu bu bilimsel yatırımlara çok şey borçludur. Ancak karşı tarafı her zaman edilgen görmek de çok doğru değil. Örneğin bu anlamda Ceditcilik hareketi iyi incelenmeye muhtaç. Azerbaycan tarihi iyi araştırılmaya muhtaç, bütün bir Türkistan coğrafyasının tarihi hamasetten uzak iyi araştırılmaya muhtaç. Hatta tekrar belirtiyorum: Türkiye’nin son üç asırlık tarihi yeniden yazılmaya muhtaç. Daha da genelleseyim: Eski kalıplardan çıkıp Mısır’ın, Suriye’nin, Irak’ın tarihine yeniden bakmamız gerekiyor. Üstelik ne şarkiyatçılık, ne de kolonizasyon hiçbir zaman sabit kalmamış; dünya siyasetindeki gelişimlere kendisini çok rahat ayarlayabilmiş; çünkü kendisine yeni direnç noktaları çıkabilmiş. Demek ki karşısında edilgen bir yapı yok. Bunun en güzide örneği, Çin’in harf inkılabına yaklaşımı. Çinli bir yazar ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi, alfabe üzerinden yaşanan tartışmaların seyrini “alfabe evrenselciliği” olarak adlandırıyor. Çinliler de ondokuzuncu yüzyıl sonlarında özellikle eski cihanşümül edebi yapıların yıkılmasıyla millî edebiyat akımlarının ortaya çıkması çerçevesinde alfabe

değişikliğini gündeme alıyorlar. Üstelik Osmanlı Türkçesi gibi de değil Çin yazı sistemi. Çin’de hiçbir alfabe yok, hala da yok; sadece kaligrafik figürler var ve onlar yazılıp okunuyor. Bunun yanında konuşma dili açısından diyelim ki kuzey ile güney birbirleriyle oturup konuşup anlaşıyor, ama aynı figürleri yazıp okuyabiliyorlar. Tuhaf bir sistem. Konuşma dili aynı olmayanlar yazıyla rahatlıkla anlaşabiliyor, ama konuştuklarında anlaşıyorlar. İşte böyle bir yapı içinde Çin’de modernleşme döneminde alfabe değişikliği gündeme geliyor ve uzun yıllar gündemde kalıyor. Elbette bu sistemde de modernleşme oluyor, hatta bu modernleşmede misyonerlerin de katkısı var. Şimdi mesela ortak modern bir sistem mevcut, ama hala Çin’de alfabe yok. Kısacası Çinliler de alfabeye geçip geçmemeyi tartışıyorlar uzun yıllar. Ne zamana kadar? Bağlantısızlar Hareketi çıkana kadar. Niye? Çünkü Bağlantısızlar Hareketi içinde yer alan ülkelerin birçoğunda yazı sistemi Batılı yazı sisteminden farklı. Bunlara hitap edebilmek adına Çinliler eski sistemlerini modernize etmelerine rağmen alfabeye geçmeme kararı alıyorlar. Bu öğretici bir deneyim ve “alfabe evrenselliği”ne bir direniş de sunuyor. Burada sadece alfabeye değil, logos-merkezciliğe de bir direniş var. Ancak şunu tekrar belirtiyorum: Logos-merkezciliğe, yani kabaca ifade etmek gerekirse, ağzınızdan çıkan bir “ses”in dışarda bir yerlerde “harf” olarak bir karşılığı olduğuna inanmışsanız, “ses”in ve “harf”in zaten sizin kendinizde değil, dışarda bir işaret olarak -ki bu hayli Hristiyanidir- var olduğunu zaten düşünüyorsanız, yazınızı ister elif’le başlatın, ister alfa’yla, isterse de Çin’deki gibi kaligrafik bir sisteminiz olsun, size geçmiş olsun. Artık o dışarıdaki işarete göre dönüşmeye başlarsınız; oysa “ses” de, “harf” de içinizde. Seslenmeseniz, harf de çıkaramazsınız. Yoksa “alfabe evrenselciği”, harfin de, hatta sesin de dışarda olduğuna inandırır herkesi. Bu hayli Hristiyanidir. Musiki yapış tarzınızı dahi etkileyecek bir değişim yaşanır işareti dışarda ararsanız. Bizde yaşanan biraz bu. Ama buna self-kolonizasyon veya self-Oryantalizm denemez. Belki şu söylenebilir: Hani başta demiştim, Batılı bir tarihyazımına dahil edilmek için kadim Türklerin tarihi paradoksal bir biçimde en Doğu’dan, taa Pasifik-Sibirya uçlarından başlatılıyor ya; onun gibi “bozkır tarihyazımı”nın başlangıcı da, sizi tarihsiz olarak kodladığından, nereye olursanız olun, o ilk başlangıcı, bir göçebe gibi hep yanınızda taşıdığınıza dair bir vaaza sizi tabi kılar. Diyelim ki Müslüman olduğunuzda dahi o başlangıç hep yanınızdaymış ve Müslümanlığınıza da etki etmiş gibi bir vaazı var. Ama sadece Müslüman olmuşsanız; mesela Slavlaşan veya Ruslaşanlarda artık başlangıcı yanınızda taşımanıza gerek yok. Zaten Slavlaşan veya Ruslaşanlarda da pek Türklükten eser yok. Unutmuşlar, hatta hatırlamak bile istemiyorlar çünkü. Bulgarlar en iyi örnek. Dolayısıyla her şey Müslümanlaşmanıza göre ayarlanmış. İkincisi sanki Müslümanlaştıktan sonra Türklük ikinci plana itilmiş gibi bir algı oluşmuş durumda. Ama öyle değil. Şerif

Mardin'in "Adlarla Oyunlar" diye bir makalesi var. Orada şöyle bir ayırım da yapar ve Müslümanlık içinde Türklüğün nasıl işlev gördüğünü değerlendirir. Bir Arap üslubu vardır, bir de Acem. İşte şiirde, musikide, hatta hal ve tavırlarda. Bunun yanında bir Rumi üslup vardır, bu üslup Türkî söyler ve zamanla diğerlerine faik olur. Türkler Türkî söyleyerek güzel bir hal ve tavır geliştirmişlerdir. Bunu İsmet Özel'in Türklük meselesindeki tavrını değerlendiren bir yazıda, Eşrefoğlu Rumi'nin Müzekkin Nüfus'u gibi eserlerdeki "Türkî'ye çevirmek", "Türkî libası giydirmek" (animistik bir biçimde "don değiştirmek" diye anlaşılan ifadenin doğrusu da budur), "Türkî suretinde söylemek", "Türkçe kılmak", "Türkîce dîbâce giydirmek", "dîbâ-yı Rûmî giydirmek" gibi ifadelerin arkasını yoklarken, merhum Mehmet Akif'in söyleyişini de biraz değiştirerek ve aslında ondaki modern tınıyı da kırarak, şöyle ifade etmişim: "Dört kitaptan alır ilhamı / Türkî suretine çevirir canı". Burada "can" yerine "kelam" da diyebiliriz, farketmez. Türkî üslup budur ve Müslümanlaşmadan itibaren modern zamanlara kadar Türklerle birliktedir. Bu üslup zarif, latif, nazik, âgâhtır; cümle aleme bir bakar; ama gerektiğinde heyheleyen de bir üsluptur. "Elsiziz belsiziz dilsiziz ammâ / Gezeriz âlemde erkekcesine" der. Benim anladığım Türklük de budur; yoksa Araplık, Acemlik, Romalılık-Yunanilik, hatta Frenklik karşıtı veya lehtarı olmak bu üslup karşısında gerekmedikçe hiç mesele değil. Maalesef bu üslup kayboluyor, hatta üslupsuz bir aşırı heyheleyenme içine sokulmuş durum, "Ah şu çılgın Türkler" filan ve bunda "bozkır tarihyazımı"nın da payı büyük. Oysa üslubu olmayan Türklük dîbâcesizdir, ne kendi halini ve ne de dünya ahvalini anlayabilir.

-Şaman ve Tengri'de en ilginç bölümlerden birisi Fransız şarkiyatçı Jean-Paul Roux'nun kadim Türkler için yazdığı kozmobiyojoloji ve buna bağlı olarak inşa ettiği bir şamani evren anlayışının eleştirildiği bölüm. Burada aslında neredeyse tarihsel meselede karşımıza çıkarılan Ortodoks-Heterodoks ikiliğinin kadim Türkler üzerinden yeniden üretildiğini görüyoruz? Eski Türk inançlarını ısrarla Ortodoks olana karşı Heterodoks olarak yorumlama çabasının amacı nedir?

Aslında bizde nedense çok sevilen, ama yeterince eleştirel okunmayan Roux amacını bizzat kendisi açıklar. Amacı, kadim Türkleri araştırırken aslında bugünün Türklerinin yapısını çözmektir. Böyle olunca ne kadar eskiye giderse gitsin, söylediği sözler bugünü ilgilendirir. Oysa tuhaf bir tasviri vardır Roux'nun: Öncelikle psukhe'yi, yani nefsi, maalesef bütün Batılılar gibi "ruh" ile karıştırarak, ona hayvan biçini verir. Yani ona göre "ruh" bozkırda zoomorfiktir. Dolayısıyla bütün kainat da zoomorfik olacaktır. Böyle bir tabloda hayvanın insandan üstün tutulduğunu iddia eder. Buna artık animizm bile denemez. Animizmde bir canlılık vardır; oysa Roux'daki tamamıyla kozmoloji'dir; tamamıyla hayvana dayalı bir evrendir. Yani aslında Roux'da

Avrupa'nın kadim coğrafyası, normal olan ile olmayan, zihinsel olan ile hayali olan, rasyonel olan ile rasyonel olmayan arasındaki dengeyi tuttururken, başka diyarlardaki beşeriyetin ilk ataları yeraltı ve yerüstü alemlerini tamamıyla garip ve ucube varlıklarla, dahası "ruhlar"la doldurmuşlardır. İşte şamanlık normal olanın normal olmayandan, doğal olanı doğaüstü olandan, zihni olanı hayali olandan, hatta sanatsal olanı şarlatanlıktan filan ayıran çizgide, çizginin öte tarafında kalan şeylerden sadece birisidir.

mesele artık neredeyse her konuda, örneğin Osmanlı kuruluş tartışmalarında gündeme sokulan veya bugün işte bir kimlik vaaz etme biçiminde tartışılan heterodoksi bağlamını bile çok aşar. Yine de Roux şunu yapar: Tıpkı son zamanlarda Türkiyatçıların çokca tuttuğu Pter Golden'in bozkır için inşa ettiği inanç sisteminin bozkır jeo-politiğinin aşıldığı alanlarda, ama en çok da İslam dairesine girildiğinde "sathi" kaldığını, arkaplanda "bozkır"a ait ne varsa bu "sathi" cilanın altında devam ettiğini iddia etmesi gibi, Roux da bugün heterodoks gruplarla bu hayvanbiçimciliğin sürdüğünü iddia eder. Heterodoks grupları övüyor mu, yoksa onlara hakaret mi ediyor, şaşası geliyor insanın! Ancak asıl şaşılacak konu Roux'nun Moğolların ve Türklerin eski dini diye adlandırdığı, ama herhangi bir din adı da vermediğinden ne olduğunu söylemediği, kendi inşa ettiği bir kozmolojiye dayalı olarak kurguladığı, içinde şamanlıktan acayip acayip "ruh"lara hadar bir dolu şeyin olduğu dinin, geçmişte değil bugün yaşandığını iddia etmesidir. Moğolların ve Türklerin dini geçmişe değil, bugüne aittir ve ortodoks, bağnaz (yani söylenmese de, Sunni) kesimler arasında değil, "heterodoks Şii gruplar" arasında hala mevcudiyetini sürdürmektedir. O zaman bu dinin adı Şiilik mi olacaktır? Roux bu kadar açıkça belirtmez; aslında tasvir etmeye çalıştığı dinin Şiilikle de çok alakası yoktur. Ama uzaktan da olsa, Şiiliği icat eden Fars geleneğinin Hint-Avrupa dil ailesine mesnup olan İraniler arasında neşet etmesinden mütevellit Roux'nun Türklere (Turani değil) İrani bir din mi vaaz etmeye çalıştığı sorusu, açık bir sorudur. Üstelik bu din öyle bir dindir ki bugün asıl yaşansa da taa başlangıca aittir; yani, bozkır tarihyazımında gördüğümüz o tarihsizleştirme burada da iş başındadır: Başlangıç hem buradadır vehem de tarihin en tarihdışı derinliklerinde. Arada ne olmuştur, hiç önemi yoktur. Ben bunun Türkler arasındaki olası heterodoks gruplara karşı sempatiden ziyade her yerde Hint-Avrupalılık ya da Aryanlık arayan bir zihniyetin yansıması olduğunu düşünüyorum. Hatta

o steril, birçok şey olurken hiçbir şeyin de olmadığı o İran sinemasının Batı'da o kadar makes bulmasında da bu uzak akrabalık duygusunun izi var mı araştırılması gereken bir konu olarak karşımız çıkıyor. Yani Jean-Luc Nancy gibi bir Fransız filozof niye İran sineması hakkında yazar ki! Yazmasına bir şey demiyorum, ilginç de bulmuş olabilir İran sinemasını; ama sanki o uzak akrabalık duygusu Roux da da varmış gibi. Yoksa hani Budizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm, hatta Şamanizm ya da son yılların uydurması olan Tengrizm gibi bir ad bile vermeden, Türklerin ve Moğolların Dini gibi muğlak bir adlandırmayla bir dinyazımına girişmenin arkasındaki saik nedir, böyle bir tuhafılık nasıl mümkün olabilmiştir, muhayyileme sığmıyor. Türklere Şii bir heterodoksiyi layık görmek, bence hayli cesurca bir girişim; ama arkasında ne var, jeo-politik mi, Fransız Şarkiyatçılığının konuya özel ilgisi mi, Ortadoğu politikalarında bir tür tavır alma mı, yoklanması lazım. Ama maalesef Türkiye'de Roux, tıpkı başka Şarkiyatçılar gibi, bu gözle okunmuyor; sanki Türk tarihinin saklı kalmış yönlerini açığa çıkararak biz Türklere hizmet eden saygıdeğer ve Türk dostu bir Fransız olarak okunuyor.

Budizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm, hatta Şamanizm ya da son yılların uydurması olan Tengrizm gibi bir ad bile vermeden, Türklerin ve Moğolların Dini gibi muğlak bir adlandırmayla bir dinyazımına girişmenin arkasındaki saik nedir, böyle bir tuhafılık nasıl mümkün olabilmiştir, muhayyileme sığmıyor. Türklere Şii bir heterodoksiyi layık görmek, bence hayli cesurca bir girişim; ama arkasında ne var, jeo-politik mi, Fransız Şarkiyatçılığının konuya özel ilgisi mi, Ortadoğu politikalarında bir tür tavır alma mı, yoklanması lazım.

-Şarkiyatçılığın menziline seyreden Türkiyatta Rus Şarkiyatçıların rolü ve etkisi nedir ve Rusyanın Orta Asya'yı sömürgeleştirme siyasetinde Hindistan ve Çin'e karşı geliştirmeye çalıştığı Orta Asyalı prototipi nedir?

Bunun bir yönüne yukarıda değindik: Şamanlık Avrupa literatüründe, Denis Diderot'un önderliğindeki Fransız salon aydınlanmacılarının çıkardığı Ansiklopedi'de bir madde biçiminde yer alacak denli yaygınlanmaya başladığında, Ruslar Avrupa'ya dönük yüzleriyle, şamanlığı kendi dışlarında tutmaya gayret etmiştir; ancak aynı Ruslar, Çin etkisini kırmak için işgal ettikleri Türkistan ahalisine de Ortodoks misyonerler eliyle Ortodoks Kilisesi'nin öğretilerinden bile önce şamanlığı telkin etmişlerdir. Yani işgal altındaki yerli ahaliye önce "yerli" bir kıyafet bulmaya çalışmışlardır. Ama Rus Şarkiyatçılığının bu eğilimi daha çok Alman Şarkiyatçılığının kültürel çalışmalara ve folklorik öğelere ağırlık veren eğiliminden de destek alır. Onyedinci yüzyılda şamanlık çalışmalarının ana merkezlerinden birisi Göttingen Üniversitesi'dir ve meşhur şaman kıyafeti ilk kez burada görünür kılınır. Muhtemelen burada etnografya tarihinde bolca örneği bulunan, "kaşif"lerin "yerli"lere atfettiği bir takım uygulamaların sonradan "yerli"ler tarafından benimsendiği bir durumla

da karşı karşıyayız. Ancak şunu da belirtmek lazım: Rus Şarkiyatçılığı yeterince çalışılmamıştır, hatta Türkistan'a etkisi kısmi bir takım çalışmalar haricinde yeterince bilinmemektedir. Rus Şarkiyatçılığının Türkiye'ye ise Türkiye'ye yerleşmiş bölge aydınlarının eliyle belli bir etkisi olmuştur. Ancak Sovyetler'in ideolojik kütlesi o kadar gelip oturmuştur ki gündeme, işte emperyalizm, kapitalist sömürü, işçi ve köylü sınıfları, halkların kardeşliği gibi kategoriler altında bir Rus ve Sovyet Şarkiyatçılığı var mıydı sorusu unutulup gitmiştir. Oysa mesela Zeki Velidi Togan, bir müddet beraber mesai yürüttüğü Lenin'e "siz bizi Ruslaştırmaktan asla vazgeçmeyeceksiniz" der. Türkiye'de özellikle sol kültür içindeki Sovyetçi damar da Rus Şarkiyatçılığının uzun süre gündem dışı kalmasına katkıda bulunur. Emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele eden sosyalist bir ülkede Şarkiyatçılık mı olur? Bu konuda Batı'da da bir gönülsüzlük hissedilir. Kendisi Avrupalı olamamış, Batılılaşma serüvenine tabi olmuş yarı Doğulu bir ülkenin Şarkiyatçılığı mı olur anlayışı, orada da Rus Şarkiyatçılığının çalışılmasını engellemiştir. Bence Rus Şarkiyatçılığı Alman damarından başlayarak ciddi anlamda çalışılmalı. Çünkü Türkiye'de aslında "bozkır tarihyazımı"nda ciddi anlamda kullanılan bir Rus külliyatı var ve bunların eleştirel bir okuması maalesef yapılmamış durumda.

Teşekkür ederiz.

Arkeoloji ve Dinler Tarihi Arasında Bir İlişki Kurulabilir mi?

BİLAL TOPRAK

www.kritikbakis.com

Dinler tarihi ile arkeoloji arasında kurulacak olan ilişki, arkeologların maddi kültürü daha geniş bir perspektiften yorumlamasını sağlayacaktır. Söz konusu iki disiplin arasında birçok ortak kavram ve bunların şekillendirdiği konu bulunmaktadır. Dinler tarihi cephesinde büyük ölçüde açıklığa kavuşan ya da sadece tarihsel bir döneme işaret eden kavram ve konular arkeoloji açısından tartışılmaya devam etmektedir. Arkeoloji ve din kelimeleri uzunca bir süre yan yana gelmesi mümkün olmayan kavramlar olarak düşünüldü. Çünkü arkeoloji modern bir bilim olma iddiasıyla daha çok fen bilimleriyle yakın ilişki içerisinde bulundu. Hatta denebilir ki Batılıların antikacılığa ve uygarlığın kökenlerine dair meraklarının sonucu olarak arkeolojinin şekillenmeye başladığı 19. yüzyıldan 1950'li yıllara kadar arkeoloji, geçmiş kalıntıları tasnif ve tasvir eden, bunları prestijli müzelerine kazandırma telaşı içerisinde olan bir alan olarak kalmıştır. Maddi kültür üzerinden uzak geçmişimizi aydınlatmayı vadeden arkeoloji, karmaşık ve çok boyutlu bir görünüm arz eden insan hayatının kimi yönlerini görmezden gelmiştir. Modern insan ile ilkel olarak kodlanan geçmiş dönem insanları arasında duvar ören bu anlayış, evrimci, çizgisel ve ilerlemeci bir tarih anlayışını öngörmüş ve Batılıları insanoğlunun ulaşabileceği zirve olarak ilan etmiştir. Parçacı ve seçmeci bir anlayışla dünya tarihi kurgulanmış böylelikle din sanat gibi hususlar arkeolojinin çalışma alanı dışında bırakılmıştır. Daha çok soyut ve zihinsel bir alana yönelik olduğu düşünülen din, arkeolojik araştırmaların dışında tutulmuştur. Çünkü maddi kültür üzerinden dinin anlaşılacağı, arkeolojinin sadece gündelik hayat ve kısmen aile, toplum ve hiyerarşi gibi meselelerde mâlumat verebileceği düşünülüyordu. Bu dönemdeki arkeolojik çalışmalarda dine ya hiç yer verilmiyordu ya da kısmen yer verildiğinde ise din insanlık tarihindeki bir sapma, evrimini tamamlamayan insanların kuruntuları ya da ilerlemenin önünde bir engel olarak sunuluyordu.

Burada hemen şu husus belirtilmelidir ki Kutsal Toprak Arkeolojisi ya da yaygın ismiyle Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi büyük ölçüde söz konusu tartışmaların dışında kalarak varlığını sürdürmüştür. Aslında arkeolojinin ortaya çıkış hikâyesinin Batının ikiz kökenlerinin keşfiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu kökenlerden ilki dini kökendir ve jeoloji ile ilgili araştırmaların dünyanın yaşı ile ilgili tartışmaları alevlendirmesiyle başlamış ve bu durum Kitab-ı Mukaddes'in verdiği bilgilere kuşku duyulmasına sebep olmuştur. Böylece bir yandan Kitab-ı Mukaddes'teki bilgileri yalanlamak üzere arkeolojiye başvuran araştırmacıların karşısında bir ellerinde mala ve bir ellerinde Kutsal Kitap olan araştırmacılar yer almıştır. Diğer köken ise uygarlığın ortaya çıkışını ve bunun Avrupa'ya ulaşmasının güzergahını tespit etme üzere bir rol üstlenmiştir. Böylelikle, Kitab-ı Mukaddes'te ismi geçen yerleri ve uygarlığın Avrupa'ya aktarımını açığa çıkarmak için Filistin, Suriye, Mısır ve Irak'da çok sayıda kazı gerçekleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar arkeoloji üzerinde de etkili olmuştur. Bunun sonucunda eski anlayış yerini Kuzey Amerika'da ortaya çıkan ve Lewis Binford'un (1931-2011) öncülük ettiği Süreçsel Arkeoloji'ye bırakmıştır. Geçmiş bir sistem olarak gören bu anlayışta din ideoloji ile birlikte geçmişin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1960'lardan itibaren dinin de arkeolojinin çalışma alanına dahil edilebileceği dillendirilmeye başlanmıştır. Ancak hemen belirtilmelidir ki burada da mezarlıklara, tapınak ve mabetlere hapsedilmiş bir din anlayışı araştırmalara konu edilmiştir. Dinin dar bir alana hapsedilmesinin arka planında Greko-Romen ve Hıristiyan dünya görüşünün önemli bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre kutsal ve "din dışı" keskin hatlarla birbirinde ayrılmıştır. Böylece din, normal ve gündelik olandan ayrı tutulmuştur. Batı'nın kendini ve kendi tecrübesini merkeze alarak geçmişi okuma ve inşa etme çabasının ciddi sorunlar doğurduğu söylenebilir.

Postmodern tartışmalar arkeoloji üzerinde de tesirli olmuş ve arkeolojide Ian Hodder gibi düşünürlerin öncülüğünde Post-Süreçsel Arkeoloji akımını başlatmıştır. Bu yaklaşıma göre arkeolojide yorum ön plana çıkmış, maddi kültür, "bağlam" çerçevesinde ve bir kurgu içerisinde sunulmaya başlanmıştır. Bu durum artık her şeyin arkeolojisinin olabileceği düşüncesini öne çıkarmıştır. Böylelikle özellikle 1990'lardan sonra din arkeolojisi kavramı çerçevesinde tartışmalar başlamıştır.

Arkeolojik düşünce tarihinde dinin tarımın keşfinden sonra Neolitik dönemde ortaya çıktığı fikri hâkimdi. Buna göre tarım öncesi dönemde sürekli hareket halinde olan insanlar hayatta kalma mücadelesi verdikleri için din ve inanç gibi alanlarla uğraşmaya vakit bulamamışlardır. Tarım devrimiyle beraber artı ürün ortaya çıkmış böylece toplumun bir kesimi besin ihtiyacını karşılamak üzere çalışırken diğerleri din, sanat ve zanaat gibi alanlarda uzmanlaşmışlar ve böylelikle kurumsal dinler ortaya çıkmıştır. Oysa Göbekli Tepe gibi arkeolojik alanlar bu paradigmaları geçersiz kılmıştır. Tarımın keşfine dair genel kabul gören dönemden öncesine tarihlenen Göbekli Tepe'nin de dâhil olduğu Taş Tepeler, erken dönemlerden itibaren insanın zengin bir anlam dünyasına ve din anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Hatta insanlığın en erken evresi olarak kabul edilen Yontma Taş Çağı'nda Altamira ve Chauvet mağaralarında bulunan resimler, dinin tarihinin çok daha eskilere dayandığını işaret etmektedir. Böylelikle insanın yerleşik hayata geçmek bir yana henüz tarihin çok erken evrelerinden bu yana dinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum aslında dinler tarihi açısından dinin kökenini ya da ilk ortaya çıktığı anı tespit etmenin imkânsızlığını ve anlamsızlığını işaret etmektedir. Çünkü din bilinç sahibi olan insan ile var olmuş ve günümüzde de insan ve toplum üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Nitekim bu hususta dinin insanlığın modern öncesi dönemine ait

bir yanılısına olduğu ve artık son bulacağını öngören sekülerleşme teorileri önemini yitirmiştir.

Ayrıca günümüzde yaygın olan dünya dinlerinin kimi özelliklerinin de geçmiş dönem inançlarını anlama hususunda önemli katkıları olacağı muhakkaktır. Söz gelimi son dönemde İslam arkeolojisi üzerine yapılan çalışmalar sanılanın aksine İslam özelinde dinin belli bir alana hapsedilemeyeceğini ve hayatın birçok alanını etkileyerek inşa ettiğini göstermiştir. Böylece dinin izinin gündelik hayattan savaşa, ticaretten mimariye birçok alanda maddi kültür üzerinden takip edilebileceğini ortaya koymuştur. Bu hususta din arkeolojisi alanında çalışan Timothy Insoll gibi araştırmacıların da belirttiği gibi İslam'ın bu avantajlı durumu göz önünde bulundurularak geçmiş dönem inançları hakkında daha doğru yorumlar geliştirmek mümkündür.

Dinler tarihi ile arkeoloji arasında kurulacak olan ilişki, arkeologların maddi kültürü daha geniş bir perspektiften yorumlamasını sağlayacaktır. Söz konusu iki disiplin arasında birçok ortak kavram ve bunların şekillendirdiği konu bulunmaktadır. Dinler tarihi cephesinde büyük ölçüde açıklığa kavuşan ya da sadece tarihsel bir döneme işaret eden kavram ve konular arkeoloji açısından tartışılmaya devam etmektedir. Bu hususta sözgelimi ilkel, Şamanizm ve ritüel gibi 19. yüzyıldan miras alınan bagajı yüklü birçok kavramın anlaşılması hususunda dinler tarihi önemli bir rol üstlenebilir.

Arkeoloji ile temas kurması Dinler Tarihine yeni bir dünyanın kapısını aralayacaktır. Dinler tarihi disiplini insanlığın din tecrübesini ağırlıklı olarak Mezopotamya dinleri ve Hinduizm ile başlatır. Oysa tarihöncesi dönem olarak adlandırılan dönemde çok sayıda inanç ve uygulama bulunmaktadır. Modern Dinler Tarihinin erken dönemlerinde, tarihöncesi olarak adlandırılan dönem dinleri çokça tartışılmasına rağmen sonraları Max Müller'in karşılaştırmalı filolojisi merkeze alınmıştır. Böylece maddi kültür adeta bir kaynak olmaktan çıkarılmış ve dolayısıyla yazı öncesi olarak adlandırılan dönem inançları arkeolog ve antropologların çalışma alanına terk edilmiştir. Arkeoloji ile kurulacak temas neticesinde bu inançlar dinler tarihinin de zengin müktesebatıyla yorumlanarak yeni bir boyut kazanacaktır. Böylelikle din arkeoloji disiplinlerarası bir alan olarak belirlemektedir. Son sözü yazının başlığında yer alan soruyu doğrudan cevaplayarak bitirelim. Arkeoloji ile dinler tarihi arasında bir ilişki kurulabilir. Hatta denilebilir ki bu ilişki kurulmadan geçmişin doğru anlaşılması ve dolayısıyla geleceğin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi mümkün değildir.

BÜYÜK HAYALLERİN SONU

KEMAL ÖZTÜRK

www.kritikbakis.com

İnsanlık bir ara devreye girdi. Bitirdiği yolun hali gözüktüyor ama başlanacak yol henüz belli değil. Arafta yaşar gibiyiz. Ne büyük hayallerin kurulduğu, fikirlerin doğduğu ve ütopyaların peşinde koşulan 80'ler ve 90'lardan kendimizi kopartabiliyoruz, ne de yeni hal'e ayak uydurabiliyoruz.

Dünyayı değiştirecek kadar büyük ütopyaların sona erdiğini ilan etmekte gecikmiş olabiliriz. Son yirmi yıldır dünyada hepimizi şaşırtacak ve etkisi altına alacak fikirler çıkmadığı gibi, mevcut idealist fikirlerin peşinde koşanların sayısı da epey azaldı farkındaysanız.

Geçenlerde ABD Donanma komutanının bir videosunu izledim. "Dünyayı değiştirmek istiyorsan önce yatağını düzelt" diyordu askerlerine. Bu metaforun mantığını anlıyoruz hepimiz. Fakat yatağını düzelten insanların sonra mutfağı temizlemek, salonu toplamak gibi gündelik uğraşlara dalıp gittiğini, dışarı çıkıp "dünyayı neresinden değiştirmeye başlamalıyım?" diye asla sormadığını da görüyoruz.

GÜNDELİK İŞLERLE UĞRAŞAN ZİHİNLER

30 yıldır gazetecilik yapıyorum, son on yıl kadar kriz yayıncılığı, son dakika haberciliğinin olduğu bir dönem görmedim. Bu şu anlama geliyor, içeride o kadar çok krizle uğraşıyoruz ki, dışarı çıkıp dünyanın değiştirilecek yerlerine bakamıyoruz bile.

Büyük hayaller kurmaz olduk kısacası.

Yerel seçimlerdeki oy oranları, parlamentodaki aritmetik, ittifaklar, gurup kurmalar üzerine binlerce makale, yüzlerce televizyon programı yapıldı ama bir tekinde bile siyasetin finansmanı, parti içi demokrasi tartışılmadı. Düşünün bu yapılamıyorken biz dünyadaki siyasetsizliği, liberalizmin dönüşümünü, globalleşmenin ve kapitalizmin sonunu nasıl tartışacağız?

Büyük fikirler yoksa büyük idealler ve heyecan veren ütopyalar da doğmaz tabi. Daha vahimi ise şudur: Sosyal medyanın zihinleri sığlaştıran rüzgarı öylesine etkili ediyor ki, karşısında direnebilen, tutunacak nitelikli dal kalmadı neredeyse. İnsanlar beş adımda mutlu olmanın, 3 adımda zengin olmanın ve iki seksek ile iç huzuru bulmanın yollarını anlatan “short” videolara bayılıyor ve bir daha da ayılamıyor. İki dakikayı geçmeyen bu “süper hap” hayat derslerini izleyen birine, siz post-modernizm, post-kemalizm, post-İslamcılık tartışalım mı diyeceksiniz? Artık “en güzel kitap cümleleri” hesaplarını takip edenler bile “seviyeli takipçi” kategorisinde, gerisini siz düşünün.

FENOMEN AYDINLAR DRAMI

Kendini “filozof” olarak tanıtan biri Twitter’da yazdığı bir aforizmanın bir milyon gösterim aldığını ballandıra ballandıra anlattığı günden beri aydınlarımızın da rüzgara karşı direnemediğini anlamış bulunuyorum.

Çünkü “like” almayan paylaşımlarının yanlış olduğunu düşünmeye başlamıştı. Buna cehaletin seviyesini önemseyen “fenomen aydın dramı” denebilir. Türkiye’deki durumun vahametini daha fazla anlatmama gerek yok sanırım. Ancak dünyada durumun çok farklı olduğunu da düşünmeyin. “Dünyanın çivisi çıktı azizim” sözünün gerçekleştiğini sadece ABD’ye bakarak bile anlayabiliriz. Trump dünyanın en büyük bilgi üreten ülkelerinden birine başkan oldu ve promter kullanmadığında, konuşmalarında toplam kullandığı kelime sayısı 330 civarında. Evet tabi ki saymadım, lakin sayılsa daha az çıkacağına da iddiaya girebilirim. Trump’ı doğuran ve emziren yeni sosyolojiyi değil de; “Biden bunaktı o yüzden Trump yükselişte” diyen entelektüelin de Instagram fenomeni seviyesinde olduğunu düşünebiliriz. Toplumun değişimini okuyamıyor, çünkü sürekli sosyal medyaya bakıyor.

Amerikan toplumunun cehaleti meşhurdu aslında. İlk defa 1999 yılında ABD’ye gittiğimde tuttuğum notlara şunu yazmıştım, “300 milyon insanın belki de % 1’i ülkeyi yönetiyor. Geri kalanı sadece vergi vermek ve tüketmek üzere kodlanmış.” Kimse onlardan her yere Brookings Enstitüsü açmasını beklemiyor tabi. Ancak bir ülke bütçesi kadar parası olan devasa üniversitelerin, düşünce kuruluşlarının, enstitülerin bizi şaşırtan hangi fikirleri ürettiğini son zamanlarda hatırlayan var mı?

FRANKFURT OKULUNA SİĞİNAN GENÇLER

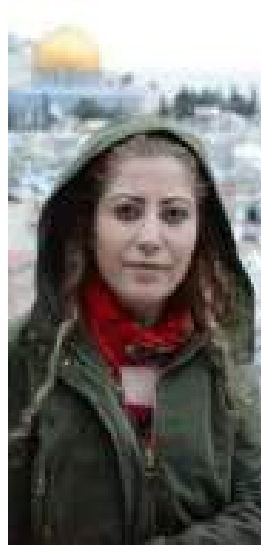
ABD’den dünyaya yön veren fikir çıkmıyor da Avrupa içinde düştüğümüz buhrana karşı seri vaziyette fikir mi üretiliyor sanki? İktidar, iki yüz yılda üretilen tüm insani değerleri bir bir harcarken; Kant’ın, Weber’in, Zola’nın mezarlarında ters dönüp, her gün Avrupalı aydınlara beddua ettiğine eminim. Koca mirası koruyamadılar. Kurani Kerim yakan çatlak siyasetçiyi polis eşliğinde koruyan ve “fikir özgürlüğü” diye yutturmaya çalışanlar, Edinburg’ta “Free Palestine” diye bağırarak genç öğrencileri saf kan İngiliz tayıyla ezmeye çalışan atlı polisleri göremiyor. Berlin’de polis copuyla kafaları kırılan öğrencilerin “Frankfurt Okulu”nun bahçesine sığınmasına bile müsaade etmediler; tazyikli su fıskırtıp “Doğu Almanya”ya sürdüler. Yaşadıkları çelişkilerin farkında bile değiller yani. Üstelik tüm problemlerinin kaynağını şu kırçıl saçlı Afrikalı, çekik gözlü Asyalı, “kılıksız” Ortadoğulu göçmenlerin Avrupa’ya gelmesi zannediyorlar. O yüzden göçmenlere ne kadar çok küfreden siyasetçi varsa hepsi oylarını arttırdı. Hollanda’da Wilders, Fransa’da Le Pen, Avusturya’da Özgürlük Partisi, Macaristan’da Urban, İtalya’da Meloni en iyi “göçmen savar” olduğu için baş tacı edildi sandıkta. Sanırsınız tüm göçmenleri gemilere doldurup Afrika’ya gönderdiklerinde içine düştükleri krizden kurtulacaklar. Bu bir farazi örnek değil, İngiltere’de uygulamaya başladıkları bir çözüm politikası. Ruanda’ya ilk gemi gitti bile. Avrupa’da bir zamanlar bizdeki en küçük insan hakları ihlaline, hukuk sorununa diyaframlarını şişirerek bağırarak Avrupalı aydınlar, fikir adamları ne diyor bu yabancı düşmanlığına karşı? Ciddi ciddi Endülüs’deki “Reconquista” gibi Müslümanları ve yabancıları Avrupa’dan sürmeyi konuşan siyasetçiler varken, Avrupalı aydınların ne yaptığını merak etmiyorum. Muhtemelen Youtube kanalları için izleyici toplamak için kasıyorlardır.

İSLAM ÜLKELERİNDEN FİSKIRAN FİKİRLER!

Yani diyeceğim o ki tükenmiş bir Avrupa, dejenere olmuş bir ABD ve ne yapacağını bilmeyen bir Batılı toplum var ortada. Tabi İslam dünyasındaki fikri yükselişi, derinliği, inkişafı ve terakkiyi burada anlatmam mümkün değil, öyle büyük bir değişim yaşanıyor! Maveraünnehir havzasından her gün yeni bir fikir doğuyor ve dünyayı aydınlatıyor! Aydınlarımızın, akademisyenlerimizin, alimlerimizin sözleri dalga dalga yayılıyor Avrupa’da ve adeta 8. yüzyıldaki gibi doğudan yükselen ışık gibi onları aydınlatıyor! Tamam devam etmeyeceğim bu ironiye. İslam ülkelerinin en iyisi biziz, artık gerisini siz düşünün. İdeallerin, fikirlerin ve ütopyaların sonunun gelmesini anlatırken meselenin tüm dünyada yaşandığını anlatmaya çalışıyorum. Üzülmeyselim yani! İnsanlık bir ara devreye girdi. Bitirdiği yolun hali gözüküyor ama başlanacak yol henüz belli değil. Arafta yaşar gibiyiz. Ne büyük hayallerin kurulduğu, fikirlerin doğduğu ve ütopyaların peşinde koşulan 80’ler ve 90’lardan kendimizi kopartabiliyoruz, ne de yeni hal’e ayak uydurabiliyoruz. Sanırım bu şekilde bir gün Fatih Cami’nden uğurlanacağız çoğumuz. Galiba bu konuları önemseyen, konuşan ve tartışılmasını isteyen bir avuç insan kalmış olabiliriz. Onların bir kısmı da bu dijital dergide toplandı.

Bakalım ne olacak bizim halimiz.

MELİHA ÇELİK

www.kritikbakis.com

KUDÜS: SELAHADDİN'İN EVİ, 'FATMA'NIN SOFRASI'

Kudüs'ün eski sokaklarından birinde, iki katlı bir bina olan El-Khanqah al-Salahiyya Hıristiyanların en önemli kiliselerinden olan Kutsal Kabir Kilisesi'nin hemen bitişiğinde yer alıyor. Hankahın avlusunda başka hanelere açılan küçük ve oldukça mütevazı kapılar var. Bizim daha çok külliye dediğimiz bu yapıda Fatmalarla birlikte üç aile daha yaşıyor. Mescit ve medresenin olduğu binanın çatı katında Kıyame Kilisesi'nin kubbesiyle yarenlik eden bir ev bulunuyor. Bu ev Selahaddin Eyyubi'nin bir dönem ikamet ettiği gönlü gibi mütevazı evdi.

Kudüs'ün Eski Şehir surlarının kuzeyinde ana kapıdan içeriye girdiğinizde tam anlamıyla bir Filistin yerel pazarına adım atmış olursunuz. Bab Al-Amoud pazarı ya da Arap Çarşısı doğrudan Şam Kapısı'nın girişinden başlar, çok değil birkaç metre sonra bir kavşakta sona erer. Kavşakta karşınıza çıkan iki yol pazarın devamı gibidir ancak her pazar farklı bir isimle bilinir. Sağdaki yol Han el-Zeyt pazarının soldaki ise Al-Wad Yolu pazarının girişidir. Yani Bab Al-Amoud pazarının sonu iki farklı pazarın başlangıcıdır. Her iki pazar aynı zamanda farklı pazarlara ve çarşılarla gider. Pazarda sağlıklı sollu dükkânlar ve sokak satıcılarıyla karşılaşabilirsiniz.

Minicik dükkânlar ile tezgâhlarda çoğunlukla kıyafet, çanta, sabun, baharat ve çeşitli tuhafiyeye ürünleri vardır. Taze otların ve iştahınızı açan meyvelerin süslediği tezgâhlar hem gözünüze hem gönlünüze tatlı bir ferahlık verir. Geleneksel kıyafetleriyle yere oturmuş kadınların önünde taze toplanmış asma yaprakları, mevsimindeyse şayet capcanlı yapraklarıyla göz kırpan ispanaklar, dağ kekikleri, mis gibi kokan adaçaylarına yarenlik eden ebegümece, hindiba ve henüz yaprağından ayrılmamış taze nohutlar görürsünüz. Şam Kapısı içindeki bu pazar yerinde biraz oyalanmak ister insan.

Çünkü pazar canlıdır ve ana kapının girişi olduğu için gelen gideni seyretmek de bir o kadar keyiflidir. Bu küçük pazarın sonunda önünüzde iki yol belirince biraz duraksayabilirsiniz. Şehirde yeniyseniz ve yolları bilmiyorsanız iki yolun arasında karar vermeye çalışırsınız. Yollar sizi kuzeyden güneye götürür. Biri Han el-Zeyt (Souq Khan al-Zait) diğeri ise el-Vad (Al-Wad) caddesidir. Manalarına göre söylersek aslında biri 'zeytin' diğeri 'vadi'dir. Her iki caddede karşınıza çıkan yollar yani sokaklar bir şekilde şehrin doğusu ile batısını birbirine bağlar. Eski Şehir ilk bakışta labirent gibi gelebilir ancak biraz alışınca hemencecik çözüverirsiniz. İsmi Khan El Zeit, Souq Khan Al-Zayt veya Khan az-Zait olarak yazılıp çizilen yol, Şam Kapısı kavşağının güney batısında ve sağda yer alıyor. Bu cadde özellikle Hıristiyanların en önemli kiliselerinden biri olan Kutsal Kabir Kilisesi'ne daha kolay gitmenin yollarından biridir. Ayrıca yol sizi Eski Şehrin en eski ve güzel pazarlarına götürür. Cadde, eski şehrin Müslüman Mahallesi ile Hıristiyan Mahallesi arasında görünmez bir sınır sayılabilir. El-Zeyt eskiden zeytin sıkımı yapılan yerlerin, hatta bu isimle tarihi bir hanın varlığı ve pazarlarında zeytinyağının bolluğu nedeniyle bu ismi almış. Ayrıca zeytinyağı sabunu üreten fabrikaları da epey ünlü olmuş. Ancak günümüzde dükkânlarda zeytinyağı yerini daha çok şekerleme, kuruyemiş ve hediyelik eşyalara bırakmış durumda. Restoranlar ve kasap dükkânlarını da yabana atmamak lazım. Caddenin isimlerinden biri de Cardo'dur. Yol, Şam Kapısı'ndan itibaren başlayan antik sütunlu caddenin devamı kabul ediliyor. Birbirine paralel uzanan Al-Wad Caddesi ile Khan al-Zayt Caddesi arasında, çoğu Memluk Dönemi'nde inşa edilen çok sayıda tarihi bina var. Binaların alt katları genellikle dükkanlardan üst katları ise evlerden oluşuyor.

Biraz kaybolmayı, kaybolurken hiç ummadığınız anda ve yerde bir şeyler keşfetmeyi seviyorsanız Kudüs uygun bir yer. Labirent gibi sokaklarda yüzlerce kapı karşınıza çıkar. Bizim karşımıza çıkan kapı Hıristiyan mahallesinin El-Khanqah caddesinde yer alan bir binanın kapısıydı. Tarihi bir kapı ve bina olduğu belliydi. Sütunlu antik cadde bizi olsa olsa Romalıların kapılar tanrısı Janus'a götürür diye düşünürken hayatımın en güzel sürprizlerinden birine doğru gidiyorduk. Burası çocukluk kahramanlarımdan birinin, cesaretini ve merhametini babamdan defalarca dinlediğim bir kumandanın eviydi.

Yağmurlu bir günde yaşına göre daha boylu ve sıska bir çocukla tanıştık. Çocuk Türkiye'den geldiğimizi duyunca bizi ısrarla evlerine davet etti. Aileye ayıp olur mu olmaz mı diye aramızda konuşurken çocuk tarihi bir binanın önünde durdu. Görkemli bir kapıydı. Ortada yürekte bir davet vardı, geri çevirmek olmazdı diyerek kapıdan içeriye adım attık. Binanın yeşil demir kapısından minik bir tünele girer gibi temiz ve ferah bir avluya çıktık. Avlunun bir tarafında iki katlı binaya çıkan merdiven vardı. Merdivenin hemen yanında ise oldukça mütevazı tek katlı bir evin kapısı bulunuyordu. Çocuk annesine seslendi ve kapıdan en az ev kadar mütevazı Filistinli bir kadın kafasını uzattı. Kadın bizi görünce önce şaşırды. İki üç saniyelik şaşkınlığın ardından yüzünde kocaman bir tebessüm oluştu. Kırk yıllık akrabalarına kavuşmuş gibi heyecanlandı ve büyük bir coşkuyla bizi içeri davet etti. Fatma'nın dört erkek çocuğu vardı. Kocasını da çocuktan sayarsak beş çocuklu Filistinli bir kadındı Fatma. Bizimle yaptığı küçük sohbetin, tanışma faslının ardından Fatma, sessizce ortadan kayboldu. Biz Fatma'nın eşi ve çocuklarıyla muhabbet ederken odayı bir süre sonra lezzetli olduğu şüphe götürmeyen bir koku sardı. Fatma'nın ani kayboluşları ve kaşla göz arasında Filistin yemeklerinden oluşan ikramları onlara her gittiğimizde tekrarlandı. Bu misafirperverlik Anadolu'dan tanıdıkta. Fatma'da öyleydi işte. Misafiri severdi. Önce sarıp sarmalar sonra ortadan kaybolurdu. Bir bakmışsınız mis gibi bir Filistin yemeği ile sofrayı donatmış. Yemezseniz konuşmaz, bağırır çağırır, kaşlarını çatarak sizi çocuk gibi azarlardı. Siz ise hem zahmet vermemek hem de biraz mahcubiyetten itiraz edersiniz. Ancak el mecbur bütün aile ile otursunuz o bereketli sofraya. Ama ne sofraya! Elinin lezzetine güvenmeyen biri kesinlikle bu kadar ısrarcı olamazdı zaten. İlk tanıştığımızda Fatma bize Filistin'in en meşhur ulusal yemeklerinden biri olan "Musakhan" ikram etti. Okunuşu musakhan olan bu nefis yemeğin yanında ise çok lezzetli bir buğday çorbası ile tebbule isimli salata vardı. Musakhan, kil fırınlarda pişirilen geleneksel tabun ekmeğinin üzerine yerleştirilen kızartılmış bir tavuk yemeğidir. Böyle söyleyince sadece ekmek ve tavuktan ibaret bir yemeği hayalimize sığdırabiliyoruz. Ama öyle değil. Ana malzemelere bakınca halis muhlis Filistin zeytinyağı, bol miktarda sumak ve karamelize edilmiş soğanın kattığı aromayla karşılaşırız. Safran ve yenibahar da işin içine girer.

En sonunda ise her bir tavuk parçasının üstüne konfeti gibi kavrulmuş çam fıstıkları serpilir. Fatma'nın eli de gönlü gibi cömert olduğu için malzemedi hiç kısmaz. Çocuklarından birini Kudüs'ün en lezzetli humusunu yapan yere gönderir ve humusumuzu da hiç eksik etmezdi. Benim gibi tavukla arası iyi olmayanları bile etkileyecek lezzette bir yemektir musakhan. Bu sebeple gönlümde bir lezzet haritası çıkarırsam bana göre humus ve felafel dışında Kudüs yemek bakımından musakhandır. Beytullahim, maftul; Eriha, mablube; Nablus, künefe; El Halil, qidre; Gazze, balık çorbası ile kalamar dolmasıdır. Filistin'in tamamı ise kesinlikle ve özellikle 'Zeytin'dir. Biz sofrada karnımızı doyurup, neşemizle güzelleşirken Kudüs'ü Haçlılardan kurtaran büyük kumandan Selahaddin Eyyubi'nin bir zamanlar burada ikamet ettiğini öğrendik. Fatma ve ailesi bizim külliye diye tabir ettiğimiz bu binayı koruyan kollayan bir aileydi. Burada mescit, medrese ve Kudüs Fatihi Selahaddin'in evi bulunuyormuş. Nasıl bir tevafuk bu!

Binanın tam olarak adı El-Khanqah al-Salahiyya. Buraya Farsça bir terim olan "hankah" deniliyordu. Türkçede kullanıldığına pek şahit olmadığım bu kelime yerine buraya hep külliye demek geldi içimizden. Hankah (Khanqah) dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bazen inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılıyor. Sufilere yakınlığı nedeniyle Selahaddin Eyyubi de binayı tarikat ehline tahsis etmişti. Hankah, Hıristiyan Mahallesi'nin ana caddesi olarak bilinen St. Francis Caddesi'nin sonunda yer alıyordu. Daha doğrusu bu ana caddenin sonuna geldiğinizde caddenin ismi Al-Kanqah olarak değişiyordu. Al-Kanqah'ın tam ortası Via Dolorosa yani Çile Yolu'nun bir istasyonuna ev sahipliği yapıyor. İsa Peygamber'in çarmıha gerileceği haçı sırtında taşıyarak yürüdüğüne inanılan yolun 8'inci durağı bu yoldaydı. Hıristiyan hacıları ellerinde ya da sırtlarında taşıdıkları haçlarla bu durakta İncil'den pasajlar okurken görebilirsiniz. Hacı adayları Çile Yolu'nun bu istasyonundan sonra kalan son duraklar için Kutsal Kabir Kilisesi'ne doğru yol alırlar. 8. istasyon, Aziz Charalambos Rum Ortodoks Manastırı'nın yakınındadır. İsa burada ağlayan ve yas tutan Kudüslü kadınlarla karşılaşmıştır. Kadınlara şöyle der; "Ey Yeruşalim kızları, benim için ağlamayın, kendiniz ve çocuklarınız için ağlayın" (Luka 23:28).

İki katlı bir bina olan El-Khanqah al-Salahiyya Hıristiyanların en önemli kiliselerinden olan Kutsal Kabir Kilisesi'nin hemen bitişiğinde yer alıyor. Hankahın avlusunda başka hanelere açılan küçük ve oldukça mütevazı kapılar var. Bizim daha çok külliye dediğimiz bu yapıda Fatmalarla birlikte üç aile daha yaşıyor. Mescit ve medresenin olduğu binanın çatı katında Kıyame Kilisesi'nin kubbesiyle yarenlik eden bir ev bulunuyor. Bu ev Selahaddin Eyyubi'nin bir dönem ikamet ettiği gönü gibi mütevazı evdi. Evde Kudüslü bir âlimin torunu yaşıyordu. Ne zaman gitsek bu oldukça kibar yaşlı hanımefendiyi Fatma'nın evinde, hatta dizinin dibinde ve her zaman pek keyifli görürdük. Anlaşılan Fatma bu ihtiyar kadıncağızı altıncı çocuğu bellemiş, onu da pamuklara sarmıştı.

Fatma'yı sevdiğe onu Naci el-Ali'nin Fatma'sına benzettim hep. 1987'de İsrail Gizli Servisi MOSSAD tarafından Londra'da öldürülen Filistinli karikatürist el-Ali'nin Fatma karakteri sabrın ve direnişin sembolüydü. Yoksuldu ama aciz değildi. Onun da dört çocuğu ve sıksa bir kocası vardı

Fatma, Ali'nin 10 yaşında ki sırtı herkese dönük meşhur Hanzala'sı kadar bilinmez. Ama tanıyınca Fatma'nın Filistinli bir anneden ve bir kadından daha fazlası olduğunu hemencecik anlarsınız. Ali'nin Fatma'sı vatan demektir. Bizim Fatma'mız da tam anlamıyla Filistin'di. Fatma Selahaddin'in bir zamanlar yaşadığı evi koruyup kolluyordu.

Şehir Haçlı işgali altındayken, binanın Kudüs Latin patriğinin özel konutu olarak kullanıldığı söyleniyor. Selahaddin Eyyubi Kudüs'ü fethettikten sonra burada bir süre inzivaya çekilir ve binaya Hankah-ı Salâhiyye adını verir. Daha sonra da binayı vakfeder. Kutsal Kabir kilisesinin çatısını da -muhtemelen güvenlik nedeniyle- satın alır. Bugün külliye ve hatta çatı da Kudüs'teki çoğu yer gibi hala onun döneminde kurulan vakıflara ait. O yüzden hala Kudüs'ün birçok yerinde Selahaddin'in ayak izini görürsünüz. Selahaddin gibi onunla yoldaşlık eden nice asker, sufi, komutan ve âlimin de izi durur şehrin taşında, toprağında. Ve bazen bir sokak isminde. İşte bu sokak isimlerinden biri de Ziyaeddin İsa El Hakkari'ye aittir.

Müslüman mahallesinde dolaşırken gördüğüm al-Hakkari yazan sokak tabelası beni çok şaşırtmıştı. Bu ismin Türkiye'nin sınırları içinde bulunan Hakkari şehri ile bir bağlantısı var mıydı? Küçük bir araştırmanın sonucunda Eyyûbîler döneminin en etkili birkaç isminden birinin Hakkariyye bölgesinden Ziyaeddin İsa El Hakkari olduğunu öğrendim. Selahaddin'in devlet yönetiminde fikirlerine çokça itibar ettiği el-Hakkari, Kudüs fethedildikten sonra şehirde kadılık yapmış.

Özellikle Hakkâri bölgesinden gelen aşiretler Haçlı saldırılarına karşı mücadelede büyük bir rol oynamış ve iyi savaşçılar olarak çok saygı görmüşler. Hakkariye aşireti, Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin mensubu olduğu

Hezbaniye aşiretiyle birlikte Eyyubi devletinin kuruluşunda da etkin olmuş bir aşiretti. Ayrıca çok sayıda İslam âlimi yetiştiren Kudüs'te ki Hakkâri Medresesi ile El- Bedriye Medresesi'ni kuranlar bu aşirettendi. İsa el-Hakkari, Akkâ kuşatması sırasında (1189) vefat edince cenazesi Kudüs surlarının dışında yer alan Bab al-Sahira mezarlığına (Herod Kapısı Mezarlığı) defnedilir. Hakkari'nin mezar taşı 1980'lerde Kudüs İslam Müzesi'ne nakledilir.

El-Khanqah caminin minaresi Kudüs'te ki Ömer Camii'ne çok benziyor. Minareyi biraz uzaktan gördüğümüzde iki camiyi karıştırmanız mümkün. Memluklar döneminde inşa edilen minarenin imzası Şeyhi Burhaneddin bin Ghanem'e ait.

Bugün hankah içinde yer alan El-Huda Medresesi her Cuma öğleden sonra hafızlara ve Kuran okumak isteyenlere ev sahipliği yapıyor. Cami ise öyle her gün hınca hınç dolup taşan bir cami değil. Ama yine de ibadet için gelen epey insan var. Mescidin bir duvarında Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü 1187'de Haçlılardan aldığı ve buranın 1189'da inşa edildiği yazılıdır. Mescidin bodrum katı ise Selahaddin ve dostlarının itikâfa girdiği yerdir.

Binanın çatı katına çıktığımda gördüğüm manzaranın dünyanın en ironik ve ikonik sayılabilecek manzaralarından biri olduğunu düşündüm. Kilisenin kocaman gri kubbesi ile caminin minaresi yan yana duruyor. Karşıda ise ihtişamlı altın kubbesiyle Kubbet-ü Sahara bulunuyor. Buradan çoğu evin çatısını görebiliyorduk. Manzara insana "Kudüs en az Zeytin Dağı kadar buradan da izlenmeli" dedirtiyordu.

İbrahim'in bütün çocukları dolambaçlı sokaklarda yürürken çatının dinginliğinde inzivaya çekilmek istedim. Mescidin alt katında huşu ile ibadet eden Selahaddin'in neden burayı seçtiğini düşündüm sonra.

Sadece Müslümanlara değil Hıristiyan ve Yahudilere de adil davranan biriydi Salahaddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Eyyub. Haçlılar tarafından Kudüs'ten sürülen Yahudileri şehre yeniden yerleştiren Selahaddin'in başhekimlerinden biri Ortaçağın en büyük Yahudi din bilginlerinden Endülüslü 'Musa İbn Meymun'du. Selahaddin Eyyubi, Kudüs alındıktan sonra Haçlıların geçmişte yaptığını yapmamış, şehirde bir katliam yaşanmamıştı. Aksine şehri terk edenlerin ne malına el konulmuş ne de canına kast edilmişti. Bu sebeplerle Selahaddin hem Yahudiler hem de Batılılar tarafından cesur olduğu kadar adil ve merhametli bir lider olarak biliniyordu. Öyle ki İtalya'nın en büyük ozanlarından Dante İlahi Komedi'de Selahaddin'i bir Hristiyan olmamasına rağmen cehenneme atmaya kıyamamıştı. Selahaddin'in adı sadece tarihte değil edebiyat ve sinemada da geçiyordu. İtalyan yazar ve şair Giovanni Boccaccio'nun dünya edebiyatına armağan etmiş olduğu Decameron adlı eserinde Selahaddin iki öykünün kahramanıydı. İtalyan yazar öykülerinde Selahaddin'i cesur olduğu kadar cömert, hoşgörülü ve şövalye ruhlu bir kahraman olarak yansıtıyordu.

Fetihten sonra kenti ziyaret eden ünlü Yahudi şair Yuda

Al-Harizi de Selahaddin'i över. Şair Selahaddin için şöyle yazar; "...Tanrı, kutsal yerin Esav'ın oğullarının elinde kalmayacağına karar verdi ve İsmailoğulları'nın prensi, temkinli ve cesur bir kişi olan Selahaddin'in ruhunu uyardı; o da ordusuyla Yerusâlim'i zapt etti ve tüm Efraimoğulları'nı kabul edeceğini bildirdi. Şimdi barışın huzurunda yaşıyoruz..." Dönemin seyyahlarından Endülüslü İbn Cübeyr (İbn Jubayr) yazdığı seyahatnamede Selahaddin Eyyubi'nin yumuşak başlılığı ve cömertliğine dem vurur. Aynı zamanda bir tarihçi olan Ebu 'l-Hüseyn Muhammed İbn Ahmed İbn Cübeyr Ortaçağ'da İspanya'dan Hac yolculuğu için yola çıkarak birçok önemli şehri gezer. Selahaddin Eyyûbî zamanında ve Haçlı seferleri sırasında yaptığı ve İki buçuk sene kadar süren seyahatinde İbn Cübeyr izlenimlerini günlük notlar halinde kaydeder. Kutsal topraklara gitmeye çalışan Müslüman Hacı adaylarının yollarda yaşadığı sıkıntıları da yazan Cübeyr'in anlattıklarına nedense şaşırıyorum. Yıllar önce Mekke ve Medine'nin kutsal alanlarını parselleyen açgözlü ve dolandırıcı onlarca esnafına şahit olunca aslında çoğu şeyin pek değişmediğine kanaat getirmiştim. İbn Cübeyr vergi vermeyen bazı hacıların sözde Müslüman olanlar tarafından kulaklardan asıldığını veya daha çirkin işkencelere maruz kaldığını anlatıyordu. Ama yöre Müslümanlarına bir rahmet gibi gönderilen Selahaddin'in hacılardan alınan bu kahrolası vergileri kaldırdığını ve üstüne bir de hacılara azık vermek gibi iyi adetler getirdiğini notlarına eklemişti. İbn Cübeyr'in Selahaddin için yazdıkları arasında sanırım en ilgimi çeken cümle şu oldu; " Rahat ve huzur nedir bilmez; tahtı atının eyeridir." Selahaddin Eyyubi'nin ömrü savaş meydanlarında geçmişti. Koca koca şehirleri fethetmiş, nice savaşçıyı alt etmişti. Selahaddin bunca şan ve şöhrete rağmen ne saraylara ne de dünya malına meyletmişti. İbn Cübeyr'in dediği gibi onun evi de sarayı da atının eyeriydi. Son nefesine kadar dervişane bir hayat sürmüş gittiği her yeri gülistana çevirmişti. Kudüs'te yaşayan herkese adaletli davranmıştı. Kudüs şehri gibi nice dervişanı ağırlayan bu hankah da şahididir Selahaddin'in. Biz de!

Uzun yıllar önce Suriye'nin başkenti Şam'da bulunan Selahaddin Eyyubi'nin kabrine gitmiştim. Bir gün Kasiyun Tepesi'nden Şam'ı seyredip Emevi Cami'nin yanı başında dinlenen Selahaddin'i yine ziyaret eder miyim bilemiyorum. Suriye'yi yerle bir eden savaş biterse belki! Umarım... Çatıdan Kudüs'ü uzun uzun seyrettim her defasında. Hilal, haç ve İsrail bayrakları kadar Filistinlilerin yaşadığı ekonomik eşitsizlik eski şehrin çatılarından daha iyi fark ediliyordu. Hıristiyan mahallenin evleri genellikle kırmızı kiremitliydi. Müslüman hanelerin damları ise çanak antenler, su depoları, iplerde asılı duran çamaşırlar ile saksıların içinden fıskıran çiçeklerden ayırt ediliyordu. Bu haneler hayata tutunan "Damdaki Kemancı" gibiydi. Ne diyordu Sütçü Tevye meşhur müzikal filmlerden biri olan Damdaki Kemancı'da? "Her birimiz çatıda bir kemancıyız!"

Müzikali ya da filmi izleyen herkes boynunu kırmadan, dengede kalmaya çalışan kemancı imgesini sevmiştir sanırım. Sütçü Tevye ve ailesi, Rusya'nın bir köyünde her türlü zorluğa karşı dengede yani hayatta kalmaya çalışan, geleneklerine bağlı bir Yahudi ailedir. En sonunda toprağından ve evinden kovulunca Amerika'ya gitmek zorunda kalırlar.

Suriye, Lübnan ve Filistin'de birçok mülteci kampında tanıştığım ihtiyar Filistinlileri düşündüm sonra. Hemen hemen hepsi boynunda, kovuldukları evlerinin anahtarlarını taşıyordu. Kimi Kudüs'ten kimi Yafa'dan kimi ise Hayfa'dan sürülmüştü.

Ve Kudüs'ün damlarındaki Filistinli kemancılar... Şimdi Kudüs'ün damlarındaki kemancılar Filistinlilerdi. Peki, onların dengelerini korumalarını sağlayan şey neydi? Sanırım imandan kaynaklanan umutlarıydı. Hayat ne acayip!

Çatıda bunları düşünürken, düşüncelerimi aniden yanı başımda çalan Gazzeli Muhammed Assaf'in bir şarkısı ile akşam güneşi böldü. Evin en küçük çocuğu elindeki telefonda müzik dinliyordu. Sonra bir tutam ışığın Fatma'nın çatıda özenle baktığı çiçekleri aydınlattığını fark ettim. Çatıyı, yağmuru kana kana içmiş zarif çiçeklere ayak uyduran onlarca ağırbaşlı bitki süslüyordu. Geniş saksılarda boy veren bodur limon ve turunc ağaçları, güneşe yanık sakız sardunyalar, mis gibi kokan fesleğenler ile akşamsefası, nergis zambakları, rengârenk güller, süsenler... Çiçek tarhlarına benzeyen çatının tüm romantizmini bozan bir de kaktüsler vardı; tavşankulağı, kaynanadili. Elinde kahvelerle peşimizden çatıya çıkan Fatma ile her gördüğü çiçekten itinayla nektar toplayan ekibimizin -çiçek aşığı- Ayşe'si... Birbirinin dilini bilmeden de konuşulabileceğini ispat eden Ayşe ile Fatma'nın muhabbetini nedense kimse garipsemiyordu... Çatının bir tarafında elinde sigarası ve kehribar taşından tespihi ile manzara karşısında derin düşüncelere gark olmuş kervanımızın kaptanı vardı. Sonraları heybesinden kim bilir ne analizler çıkaracak ve bu analizlerle ezberlerimizi nasıl tarumar edecekti. Görüntü yönetmenimiz Abdullah her zaman ki gibi kamerasıyla pitoresk hazineler toplama telaşındaydı. Çocuklar ise en zor harflerin mahreçlerini çıkartmak da bile maharetli -yönetmen yardımcımız- Ömer'imizin etrafını sarmış, onunla canı gönülden Arapça sohbeti koyulmuştu.

Sonraları Fatma ve ailesi Kudüs'te ki en iyi dostlarımızdan oldu. Kudüs artık bizim için Selahaddin Eyyubi kadar Fatma'nın bereketli sofrasıydı. O sofraya elbette yemek yemekten çok öteydi.

Bir kapı ile bir çatı beni böyle nerelere götürdü. Geçmiş zamanın içinden kimler kimler çıkıp geldi, bize çatıda yarenlik etti. Selahaddin Eyyubi, Naci Al-Ali, Sütçü Tevye ve ismini hiçbir zaman bilemeyeceğim nice derviş.

İçli bir şarkı çalıyordu. İlk defa duyduğum bir ses değildi ama şarkıyı bilmiyordum. Hissettiklerim meğer Beyrutlu Fairuz'un ciğerinden dökülüyordu; "Zahrat al Medain/ Ey Şehirlerin Çiçeği..."

"Ey İsrâ gecesi,
Ey göğe uğrayan insanların yolu,
Gün geçtikçe gözlerimiz sana çevriliyor ve ben dua ediyorum"
Meğer ne güzelmiş Kudüs çatılarında bir akşam alacası.

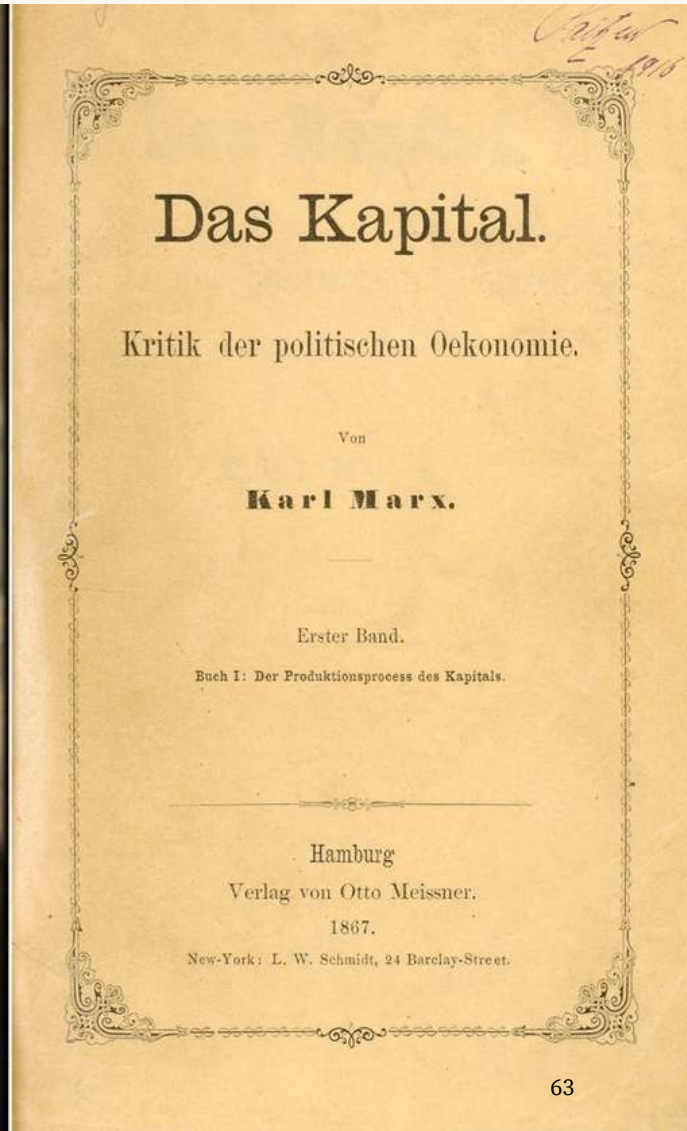

Marx'ın Başyapıtının Süregelen Etkisi

Yazar: Wendy Brown

Kaynak: The Nation Weekly

Tercüme: Ali Karakuş

Sadece birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahip kapitalizmin, insan ihtiyaçları için üretim yapan ve zenginlik yaratan eşi benzeri görülmemiş tarzı, yeryüzündeki varoluşun şimdiki ve gelecekteki koşullarını insanların yarattığı diğer her şeyden daha yaygın ve derin bir şekilde şekillendirmektedir. Gezegenin yüzeyinin tamamını etkiliyor ve üzerindeki yaşamın tümü için hem mümkünleri hem de zorlukları büyük bir beceriyle şekillendiriyor. 8 milyar homo sapiens'i (insanı) ürkütücü şekilde dengesiz bir zenginlik, konfor, yoksulluk ve çaresizlik yelpazesi boyunca diziyor. Çalışma ve boş zaman meşguliyetlerinden akrabalık, yakınlık ve yalnızlık düzenlemelerine kadar tüm sosyal ilişkileri ve öznellikleri şekillendiriyor. Sınıfa ek olarak, ırk ve toplumsal cinsiyeti sürekli değişen ancak ısrarla sömürülebilir yollarla inşa ederek harekete geçiriyor. Teknolojik devrimlere güç veriyor ve geçmiş dönemlerin teknolojik çöplerini dünyanın her yerine ve dünyayı yaşanabilir mekan yapan bütün döngülerine saçıyor. Önce insanın ve "doğanın" hikayelerinin artık kalıcı ve dinamik bir şekilde iç içe geçtiği çağ olarak adlandırılan Antroposen çağını doğurdu ve ardından Antroposen çağının içerisinden Büyük İvme'yi doğurdu: Büyük İvme; fosil yakıt kullanımının, bilim insanlarının Altıncı Kitleyel Yok Oluş olarak adlandırdığı şeyi başlatacak kadar radikal bir şekilde yoğunlaştığı kısa yarım yüzyıla verilen isimdir. Tarih boyunca gerçekleşen benzer şekillerinden daha yoğun ve paradoksal bir şekilde kendisini üreten varlık türlerine hem hizmet hem de tahakküm eden ve dijital teknolojiler tarafından hayat verilen finans, yapay zeka ile benzeri diğer uygulamaların gelişimini tetikledi.

Ana akım sosyal bilimler kapitalizmi; serbest rekabetin örgütlediği ve kâr güdüsünün teşvik ettiği piyasalara dayalı bir ekonomik sistem olarak tanımlıyor. Ancak bu lekesiz görünen formülasyonda; sermayenin, iyi-kötü bütün vaziyetleri oluşturan ve yok eden, her şeyi yörüngesine çeken, dünyevi yaşamın bütün fiziksel ve psişik hücrelerine nüfuz eden ve dönüştüren gücü nerede? Marx'a göre, ana akım açıklamanın naifliği ve yüzeyselliği sadece sermayenin gücünü ve yağmasını örtmekle kalmıyor, aynı zamanda onun varoluş koşullarını, sermayeyi oluşturan ve sermaye tarafından oluşturulan toplumsal ilişkileri; yarattığı, dönüştürdüğü, yok ettiği, terk ettiği çok boyutlu düzenleri de görmezden geliyor. Gerçekten de Marx'ın çalışmalarının sonsuza dek meydan okuduğu şey; yalnızca anıldıklarında akla Marks'ı getiren kapitalizmin sömürücü doğası ve metalaştırıcı etkileri değil, aynı zamanda ekonominin piyasalara indirgenmesi ve toplumsal ilişkilerden, hikayelerden, yasalardan, aile biçimlerinden, siyasetten, politikardan, dinden, dilden, temsilden ve ruhtan bağımsız olduğu düşünülen bir bilgi ve uygulama alanına sıkıştırılmasıydı. Marx bu anlayışın yerine, işbirlikçi tekil güçlerimiz aracılığıyla -doğayı dönüştürebileceğimiz, iş bölümlerini ve mülkiyet örgütlerini detaylandırabileceğimiz, zenginlik üretebileceğimiz, yaşam biçimleri, kurumlar, toplumsal

biçimler, özneler ve öznellikler oluşturabileceğimiz hayatın tüm boyutlarını inşa edebileceğimiz ayırt edici bir tarz olarak politik ekonomi anlayışını geliştirdi. Ancak ekonomi disiplinleri, o zaman da şimdi de, piyasaları bu boyutlardan kesip çıkarıyor ve maalesef sanki bağımsız bir davranış ve bilgi alanıymış gibi inceliyor. Marx için kapitalizmi anlamak, onun tüm koşullarını, gerekliliklerini, dürtülerini, mekanizmalarını, dinamiklerini, çelişkilerini, krizlerini, sürümlerini ve hepsinden önemlisi dünya kurma ve dünyayı yok etme kapasitelerini, yaşam ve ölüm dürtülerini kavramak anlamına gelir: Sermaye, daha doğuşunda bile, daha sonra dağınık küresel üretim çağında boşaltacağı fabrikaları ve şehirleri doldurmak için emeği topraktan koparıırken bu gücü sergiledi. Geliştikçe, insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi önce bir değişim değeri kaynağına, sonra da finansallaşmayla birlikte spekülative bir değere dönüştürecek. Her bir dönüşümünde yeni yaşam biçimleri üretirken, yeryüzündeki her canlı ve fosilleşmiş unsuru ele geçirme, metalaştırma ve paraya çevirmeye yöneliyor tüm bölgeleri, rejimleri, insan olmayan türleri ve tabiatı ürettiği çöpe boğuyor.

Marx, bu eşi benzeri görülmemiş üretim ve yıkım, istihraç ve sömürü düzenini görmeyen ya da anlamamanın kolay olmadığını biliyordu. Bu durum, özellikle de özgür piyasalar, özgür insanlar ile emek, sermaye ve metaların serbest dolaşımı sloganının örtüsü altında gerçekleştiği için böyleydi. Dolayısıyla sermayenin gücünü ve etki sınırlarını kavramak için ekonomiyi; ekonomistlerin tarihi, felsefeyi, sosyo-teoriyi ve hatta dini sayı temelli ekonomik değerlendirme çerçevelerinden kurtararak ekonomi politığın kapsamını genişletmeyi ve derinleştirmeyi gerektirmektedir. Piyasaların sapkınlık ve aldatmalarına ilişkin izahların herkese yaradığını kabul eden bir çerçeveyi benimseyerek zenginliğin üretildiği yeri görmek, sadece ("İş dışında giriş yasaktır" tabelasıyla sunulan) fabrikaya girmeyi değil aynı zamanda piyasa denilen şeyin "gürültülü alanını" terk etmeyi gerektirmektedir. Sermayenin karmaşık ve dağıtılmış işleyişinin neden önceki politik ekonomi yöntemlerine göre daha az görünür olduğunu, sermaye özgürlüklerinin onu insanlar tarafından oluşturulmuş ya da tecrübe edilmiş en büyük tahakküm sistemi haline getiren motivasyonlarının ve etkilerinin nasıl gizlendiğini anlamayı gerektirir. Tüm bu gereklilikler; kapitalizmi, alıcı ve satıcıların, arz ve talebin, para ve fiyatın esas ve görünür olan temel şeyler olduğu piyasalarla özdeşleştirilenler için mantığa aykırıdır. O halde sermayenin genişliğini, gücünü, karmaşıklığını ve şeffaf olmayışını görmek ve analiz etmek için gerekli olan şey; yalnızca onun yeni bir tanımı değil, Kapital'in alt başlığı olan "ekonomi politığın eleştirisi" idi. Politik ekonominin kendisi Marx için ikili bir yere ve anlama sahiptir: Pratik düzenlemelere, bilgi pratiklerine ve göreceğimiz gibi bunların karmaşık bir şekilde birlikte üretilmesine ve iç içe geçmesine atıfta bulunur. Pratik düzenlemelerin eleştirisi, kapitalizmin nasıl işlediğini ve

işlemediğini, araç-gereçlerini ve itici güçlerini, yapısal krizlerini ve piyasaların ötesindeki geniş alt bölümlerini ve etkilerini anlamayı gerektiriyordu. Hem popüler hem de kapitalistlerin dilinin, akademisyenlerin dilinin ve bazı sol polemikçilerin ve gazetecilerin aralarından bazılarının dilinden oluşan bilgili şekillerini de içeren bilge formlarını de kapsamaktadır. Bilge bilginin eleştirisi ise içerik kadar kapsam, yöntem ve kavramsallaştırmayı da içeriyordu. Marx'ın Kapital'deki mesuliyeti çok büyüktü. Bununla birlikte, eleştiri Marx'ın üniversite günlerinden beri çok iyi bildiği bir şeydi, ancak Paul North'un belirttiği gibi, hayatının sonlarında yaptığı politik ekonomi çalışmasında yeni bir biçim aldı. Marx, arşivlerin ne olduğunu ve onlarla nasıl başa çıkılacağını biliyordu. Politik iktisatçıların öncüllerini veya dayanaklarını keşfetmek için kullandıkları kavramların altına ve içine nasıl bakacağını, kabul edilen formülasyonları ve karışımı alışmalarını nasıl ustaca tersine çevireceğini (veya North'un önerdiği gibi "içini dışına çıkarma"), politik ekonominin görünüşte basit veya birleşik unsurlarının çok yönlülüğünü nasıl ortaya çıkaracağını biliyordu. Ve görünüşte hareketsiz olan şeylerin içindeki ilişkileri ve süreçleri, hikayeleri, şiddeti ve kapasiteleri nasıl keşfedeceğini, hatta bir sistemdeki fail unsurlar olarak görülebilmeleri için şeyleri nasıl "konuşturacağını" biliyordu.

Marx, gençliğinden beri, hem popüler hem de bilge burjuva temsillerinin, içinden çıktıkları dünyayla sapkın da olsa mahrem bir ilişki içinde olduklarını ve bu ilişkinin, kendisini koruyan güç ve yanılşamayı ortaya çıkarmak için araştırılması gereken şeyin parçası olduğunu dile getiriyordu. Dolayısıyla eleştiri her zaman üçlü bir hamleyi gerektiriyordu: düşüncenin veya temsilin eleştirisi, gücün fiili düzenlemelerinin ve dinamiklerinin eleştirisi ve entelektüellik ile pratik arasındaki ilişkinin ya da Marx'ın ifadesiyle ideal ile maddi yaşam arasındaki ilişkinin eleştirel ya da bulgusal bir okuması. Burjuva politik ekonomisi ve siyaset teorisi, çarpıtılmış formunda temsil ettiği ve çarpıtmanın kendisini de içeren hayati özellikleri beslerken sadece bu üçlü okuma onun gerçekten ne olduğunu ortaya çıkarabilirdi. Bu nedenle klasik politik iktisatçılar Marx'ın düşüncesi için çok değerli yapı taşlarıydı. Bir yandan, sermaye hakkındaki en temel sorulara (Emek ve sermaye arasındaki kurucu ilişki nedir? Kâr nereden gelir? Tüm sistemin hareket etmesine, genişlemesine, bocalamasına ve çökmesine neden olan şey nedir?) cevap veremeyen ancak eksikte olsa emek-değer teorisi geliştirdiler. Öte yandan, tam da bu eksiklik, sermayenin dünyada görüldüğü şekliyle kendini anlaşılamazlaştıran tavra işaret ediyordu ve sermayenin gerçek tabiatını ortaya çıkaracak eleştirel teorinin türüne ilişkin ipuçları sağlıyordu.

Marx'ın büyük eserinin temel bir ifşa üzerinde yoğunlaştığı yaygın olarak anlaşılmaktadır: Sermaye, sömürdüğü emeğin yoğunlaşmış etkisidir ve kapitalizm bu sömürüyü zaman ve mekân içinde durmaksızın

dallanıp budaklandırır. Marx'ın ünlü ifadesiyle, "Sermaye bir vampir gibi davranan ölü emektir: Canlı emeği içtiğinde canlanır ve ne kadar çok canlı emek içerse o kadar çok canlanır." Sermayenin zaman içinde daha fazla işçiyi sömürmek ve onları daha yoğun bir şekilde sömürmek şeklinde artan emek sömürüsü ve ürettiği malları için sürekli genişleyen pazarlar şeklinde ortaya çıkan mekansal genişleme gereksinimleri; kapitalizmin yaşam ve ölüm dürtülerini, sürdürülemez oldukları kadar doyumsuz olan beka dürtülerini oluşturur. Kitleleri yoksullaştırır, zenginliği azınlık arasında yoğunlaştırır ve sistemin nihai çöküşünü, devrilmesini ya da daha sonra öğrendiğimiz gibi sosyal devlet, borç devleti, neoliberalizm, finansallaşma ve varlık artırıcı ve riskten arındırıcı devlet yoluyla yeniden icat edilmesini ifade eden krizleri biriktirirler. Büyüme, Marx'ın "artı-değerin gerçekleştirilmesi" olarak adlandırdığı şey ya da kâr için gerekli olduğundan, kapitalist gelişme, kendi son dönemleri de dahil olmak üzere tüm yaşam biçimlerinin ve pratiklerinin yüce bir parçalayıcısı haline gelir. Küçük dükkanlardan, aile çiftliklerinden ve şehirlerden devasa endüstrilere, yağmur ormanlarına ve hatta devletlere kadar, sermayenin yaptığı veya ihtiyaç duyduğu her şey eninde sonunda yok olacaktır. Marx'ın özetiyle, "Kapitalist üretim böylece... ancak tüm zenginliğin kaynağına, yani dünyaya ve işçiye zarar vererek ilerler."

Sermayenin; işin nihayetinde hep birlikte sistemik krizler yaratan ucuz işgücü ve malzeme için küresel arayışları, düzenlenmemiş, vergilendirilmemiş üretim ve yatırım, malları için yeni pazarlar şeklindeki temel yaşam ve ölüm dürtüleri anlatı için çok önemli ise, Marx, özellikle de işçi sınıfından okuyucu kitlesine olan tutkusu göz önüne alındığında neden bunu basit ve açık bir şekilde anlatmadı? Bunun yerine Kapital neden yüzlerce sayfalık karmaşık formülasyonlardan, zor soyutlamalardan ve metanın doğasından paranın doğasına ve değer doğasına kadar her şeye dair uzun teorik dolambaçlı yollardan oluşmaktadır? Ve neden klasik iktisat ve siyaset kuramcılarıyla bu kadar içli dışlı? Neden kapitalizmin üretken ve yıkıcı güçlerinin cesur bir açıklaması yerine, kapitalizm üzerine yoğun bir bilimsel inceleme?

Cevabı şu şekilde vermeye başlayabiliriz. Kapital yalnızca bir politik ekonomi eleştirisi değil, aynı zamanda bir politik ekonomi felsefesidir ve daha doğrusu sermayenin anlaşılması için felsefenin neden gerekli olduğunun bir açıklamasıdır. Kapital: aralarında hukuk, siyaset, ordular ve polis yanısıra dil, mistifikasyon ve teoloji gibi piyasalar dışından unsurlara ilişkin uyarılarda bulunmayan; sermaye, değer, para, devlet gibi politik ekonominin temel unsurlarının oluşumlarını, tabiatlarını ve bir diğeriyle olan yapısal ilişkilerini ortaya çıkarmak için detaylarıyla incelemeyen; sermayenin yüzeyi ile derinlikleri arasındaki ilişkiyi incelemek için yetersiz ve felsefi olmayan politik ekonomi yaklaşımlarının felsefi bir eleştirisidir.

Kapital'in felsefi yönelimi, Marx'ın incelediği konunun gerçek doğasına ulaşmak için parçalarına ayırmak ve analiz etmek zorunda kalacağı bir görünüm düzenini tanıttığı açılış satırlarında mevcuttur. Marx şöyle başlar: Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği "devasa bir üretilmiş mal birikimi" biçiminde görünür. Bireysel sahipli üretilmiş mal, bu zenginliğin temel biçimi olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla incelememiz üretilmiş malı analiz ederek başlar. "Görünür" fiili, sermayenin temsil ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ama ne şekilde bağlıdır? Gerçeğin ortaya çıkması için çıkarılması gereken bir örtüden daha fazla örtüye sahip sermayenin dikkat dağıtıcı ve baştan çıkarıcı birçok semptomatik yüzeyi, sermayenin ne olduğu ve ne yaptığının hayati birer parçasıdır. Ne ayrı ne de tam olarak yanlış, sisteme için ama onu gizemli kılan sermayenin yüzeyleri aynı anda hem zorunludurlar hem gerçeği gizlerler hem de yapısını ve dinamiklerini anlamak için ipuçları sunarlar. Marx'ın elinde, bu görünüm ve bunların gerçekle olan güvenilir ilişkisi, sermayeyi; süreçler ve dolaylımlar, dönüşümler ve başkalaşım, tüketilebilir ve geliştirilebilir olarak kavramak için geniş bir istikşafi işlemler haline gelirler -yani tam tersine boyun eğmez sağlam bir şeye dönüşürler. Ayrıca, dünyayı kaplayıp homojenleştirirken ve özgürlüklerinin evrensel olduklarını ilan ederken bile, sermayenin kendine özgü bölme ve ayırma pratikleri uyguladığına işaret ederler. Üretim ve mübadele gibi farklı ekonomik faaliyet alanlarını ve sivil toplum ile devlet gibi toplumsal ve siyasi iktidar ve kimlik alanlarını birbirinden ayırırlar. Emek gücü olarak insanları emeklerinden ve üretilen mallar olarak emeklerinin ürünlerinden ayırırlar. Emeğin kendisini giderek daha ince bir şekilde böler ve sonunda üretim süreçlerini, bugün küresel tedarik zincirleri dediğimiz şeyi yaratacak kadar karmaşık ve kapsamlı bir şekilde bölerler. Finansmanı üretimden, yönetimi mülkiyetten, mülkiyeti kontrolden ve daha fazlasından ayırırlar. Hepsinden önemlisi, üretilen malın sahiplerini üreticilerden ayırırlar. Paradoksal olarak, bu bölünmeler ve ayrışmalar sermayenin tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş zenginlik yoğunlaşmaları yaratma kapasitesinin temelini oluşturmaktadır. Bu dolaylımlar, dönüşümler, bölünmeler ve ayrışmalar bir araya gelerek sermayenin her tek taraflı analizini bir serap haline getirirler -tam da burjuva siyaset teorisinin ve ekonomi politığın etrafında döndüğü bir serap. Yine de Marx, serapların bizi bütünü düzenleyen gerçeğe götürmede hayati önem taşıdığı konusunda ısrar edecektir. Sermayenin "devasa bir üretilmiş mal yığını" olarak sunulması bir yanıltmaca değildir: Aksine, onun gerçek temel biçimini, yani üretilen mallarda yoğunlaşan ve yüzeylerinde görünmeyen emek sürecini anlamak için açıklanması gereken şeyin bir parçasıdır. Aynı şey, genel olarak onları ortaya çıkaran şartlar piyasada görünmediği için alıcı ve satıcının (emek-gücünün kendisi de dahil olmak üzere) her ikisinin de

"özgür" görüldüğü kapitalist pazar için de geçerlidir. Kısacası, sermayeyi anlamak, onun üretim sürecine için olarak gizemli görünüm yaratmasını kavramayı gerektirir. Marx, Kapital'in ilk Almanca baskısına yazdığı önsözde bu ihtiyacı önceden haber verir. Okuyucuyu önündeki zorlu kavramsal çalışmaya hazırlarken şöyle yazar: "Bütün başlangıçlar zordur" sözü bilimin ve akademinin her dalı için geçerlidir. Bu nedenle ilk bölüm -özellikle de benim üretilmiş mallar analizimi içeren bölüm-anlaşılması en zor bölüm olacaktır. Tam gelişmiş haliyle para-formu olan değer-formu çok az içeriğe sahiptir ve aslında oldukça basittir. Yine de 2000 yılı aşkın bir süredir insan aklı bunu anlamakta başarısız olurken, çok daha fazla içeriğe sahip çok daha karmaşık formlar en azından bir dereceye kadar başarılı bir şekilde analiz edilmiştir. Neden mi? Bütün bir bedeni incelemek, tek tek hücrelerini incelemekten daha kolaydır da ondan. Dahası, ekonomik formları analiz ederken mikroskoplar ve kimyasal reaktifler bize yardımcı olmaz. Soyutlama gücümüz her iki işi de yapmak zorundadır, çünkü burjuva toplumunda emek ürünlerinin üretilmiş mallar şeklinde görünmeleri ya da üretilmiş malların değer biçimi; ekonomik hücre biçimidir. Tecrübesiz bir göz için bu biçimleri analiz etmek, kılı kırk yarmak gibi görünür. Ve aslında bu, mikroskobik anatomi çalışması gibi bir çalışmadır. Sermaye sahiplerinin zengin yaşamlarıyla yan yana duran emekçi kitlelerin sefaletine ne kadar bakarsak bakalım, ancak Marx'ın soyutlama gücümüz dediği şey sayesinde bu durumun neden var olduğunu, onu neyin ürettiğini ve sürdürülebilir kıldığını anlayabiliriz. Marx, insanın hususi ve belirgin soyutlama gücünün, açığa çıkarma kapasitesi açısından mikroskoplar ve kimyasal reaktiflerle paralellik göstermekle beraber onlardan farklı olarak tamamen düşünsel olduğunu, dışsal araçlara bağlı olmaktan ziyade zihnin bir başarısı olduğunu söyler. Dahası, soyutlama, laboratuvar aletlerinin yaptığı gibi bileşenleri büyütmez ya da ayırmaz, nesneyi oluşturan süreçleri eleştirel bir şekilde temsil etmek için aleni olanlardan farklı siciller geliştirir. Ve sosyal bilimsel modellemenin aksine, bütünü hakikatine ulaşmak için somut (aldatıcı) ve soyut (gerçek) arasındaki ilişkiyi tersine çevirerek teorileştiren formülasyonlar üretmek için dilsel keşifler gerektirir. O halde Marx soyutlama ile basit bir şekilde sadece sermayenin kendi temsilleri olan "muazzam üretilmiş mal birikimi" veya "aslında insanlar arasındaki ilişkiler olan üretilmiş mallar arasındaki ilişkiler" in detaylarına inmeyi amaçlamaz. Soyutlama daha ziyade sermayenin somut unsurlarını ve dinamiklerini, tarihsel ve toplumsal oluşumlarını ve birbirleriyle kurucu ilişkilerini ortaya çıkarır. Marx'a göre bu, eleştirel teorinin işidir ve Kapital'i böyle bir teori olarak anlamak ve politik ekonomiyi bunu gerektirdiği için takdir etmek çok önemlidir. Başka bir deyişle Marx, eleştirel sermaye teorisinin temelinde felsefi bir nesne hakkında neyin doğru olduğuna dair felsefi soruyu yerleştirir. Sermayeyi

açıklamak ve sermayeye ilişkin önceki açıklamaları eleştirmek için felsefeyi maddi alana taşımak, hem materyalizmin kaba algılanışlarını hem de felsefenin anlamını ve pratiğini eleştirel teori haline gelecek şekilde değiştirir. Elbette Kapital sadece bir teori değildir; muhteşem sayfalarında çeşitli türlerde hikayeler, ekonomik formüller, sosyal betimlemeler, zekice esprili edebi açıklamalar, polemikler, şakalar ve daha fazlası yer alır. Ancak Marx, sermayeyi bıkıp usanmadan teorik bir konu ve bu konunun teorik gerekliliklerini özgün ve zorlayıcı olarak sunar. Bunun nedeni yalnızca sermayenin karmaşık temsiller ve kusurlarını saklaması değil, görünür yüzeylerinin altında akan girift toplumsal ilişkiler ve güçler bulunan bir sistem olmasıdır. Gözlerimizle fabrikaları, işçileri, sermaye sahiplerini, bir kile (36.5 kg) buğdayı veya parayı görürüz. Sermaye sahiplerini ve işçileri, zenginliği ve yoksulluğu, konforu ve zahmeti görürüz. Bütün bunları neyin var ettiğini, bunlar arasındaki ilişkileri veya bir bütün olarak sistemin şartlarını, hallerini, dinamiklerini, çatışmalarını ve krizlerini göremeyiz. “Özgür emeğin” (ücret karşılığı çalışmak dışında kendini idame ettirme kapasitesinden yoksun bırakılmış emek) nasıl üretildiğini görmüyoruz; toplumsal olarak gerekli ve artı mesaiyi, sömürüyü ya da yabancılaşmayı göremiyoruz. Sermaye ve emeği içeren ve onları sınıflar olarak var eden hikayeleri ya da toplumsal ilişkileri görmüyoruz. Her üretilmiş malda yoğunlaşmış “ölü emeği” göremiyoruz. Sermayenin doymak bilmez bir şekilde ve durmaksızın genişlemesini sağlayan dürtüleri görmüyoruz. Kapitalizmin olduğu ve yaptığı şeyin bütününe birlikte üreten hikayeleri, mekânsallıkları, bağlantıları ve etkileri göremiyoruz.

O halde sermayeyi anlamak için başka türlü bakıp başka türlü görmemiz gerekir. Bu, daha fazla görmek veya bakılacak şeylerin arasından bulunan birinin gördüğünden daha farklı görmek için düşünsel ve gerçek bir mesafeden görmek veya izlemek anlamına gelen ve Hellence theoria kelimesinden doğan bir terim olan teorinin işidir. Teorik çalışma, ekonomi politikası anlamak için yardımcı ya da isteğe bağlı değil, tam da paradan piyasalara, kârdan üretkenliğe kadar hiçbir şey onun kurucu hikayelerini ya da süreçlerini, diğer bileşenlerle ilişkisinin doğasını ve aldatıcı görünümünü ortaya koymadığı için temel bir gerekliliktir. Her unsur nesnedir, ancak hiçbirini kökenini, sistemdeki yerini, yapısını ya da gücünü olduğu gibi ifade etmez. Bunu teorik çalışma sağlayabilir.

Sermaye bir dereceye kadar teoriye ihtiyaç duyar çünkü o usta bir ayırıcıdır; gücü, verimliliği ve hatta düşmanlarından korunması bile böldüğü ve ayırdığı bütünden kaynaklanır. Yine, işçileri kapalı, sınırları belli mekanlara tıkma yoluyla üretim araçlarından, yabancılaştırma yoluyla ürünlerinden ve geniş ölçüde bölünmüş özgür emek yoluyla birbirlerinden ayırır. Üretim alanını mübadele ve tüketim alanlarından ayırır. Sermayeyi topraktan, finansı sanayiden, devleti sivil toplumdaki kentten ayırır. Bu ayrımlardan doğan ve

bu ayrımları güvence altına alan dolaylımlar, sermayeyi a priori olarak tüm zenginliğin kaynağı olarak konumlandırmaktan, sivil toplum yerine devleti özgürlük ve eşitliğin odağı olarak konumlandırmaya kadar, üretim ve bağımlılık ilişkilerini sistematik olarak tersine çevirir. Sermaye aynı anda hem kitleselleştirir hem de dağıttığından teoriye ihtiyaç duyar: Üretim sürecini toplumsallaştırır ve emeği dolaylı olarak kolektifleştirir ancak işçinin kendi emek gücünü özgür bir şekilde dağıttığı ve hayatta kalmak için sadece kendi üretim aracı olan ücretlerine güvendiği bir özgürlük formunu hem üretir hem de bu özgürlük formuna muhtaçtır. Proleterleşmenin işçileri feodal ya da köleci efendilerin açık denetiminden kurtarılmasına benzer şekilde burjuva devrimleri onları hak sahibi yurttaşlar haline getirir ve işçiler yalnızca kölelikten ve resmi siyasi tabiiyetten kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda her türlü bağımlılıktan ve korumadan da kurtulurlar. Sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı ve üretilmiş malın sağladığı hayatta kalma imkanının ortaya çıkışı, yaşamı karşılıklı bağımlılık yoluyla mümkün kılan birliktelik biçimlerini parçalayarak yerine atomize tüketim toplumu üretir. Ancak bu “özgürlük”, zengin ve güçlülerin bile kontrolünden kaçan bir kapitalist tahakküm mekanizmasının içine yerleştirilmiştir. Atomizasyon tahakkümü mümkün kılar; tahakküm ise atomizasyonu üretir; “özgürlük” bunların ortak üretimi için gereklidir. Gücün böylesi bir işleyişi tarihsel olarak alışılmadık dışındadır ve politik ekonomideki pek çok ayırım ve bölünmede olduğu gibi, teorinin gün ışığına çıkardığı şeydir.

Siyasetten en iyi anlayanların bile dikkatini dağıtan ve kukla iplerini ortaya çıkarabileceği için Marx’ın eserini kirleten güç oyuncularının arkasına bakmayı öğrendiğimizde, nihayet ekonomi politikasının ne olduğunu görürüz: bu neliğe dair örnek vermek gerekirse, biz kollektif sahiplik ve kontrole ilişkin yeni bir yöntem bulana kadar bize tahakküm edecek organize sosyal ve siyasi düzenler ile hikayeyi canlandıran ilişkileri ve güçleri içeren üretim biçimleri. Başka bir deyişle, Marx’ın sermayenin, somutlaştırmaların ve fetişizmlerin devrede olduğu şeffaf olmayan yüzeylerine ilişkin yazdıkları, etkileri daha önce eşi benzeri görülmemiş ve yalnızca teorik olarak kavranabilen bu görülemez ilişki ve güçlerden oluşan bir bütünlüğe dönüşmüş bir ekonomi politik düzenine işaret ediyor. Bu, Marx’ın kitabın ilk yarısında okurlarını içine soktuğu karmaşık gerçektir. Bu gerçek, sermayenin nasıl görüldüğü ile gerçekte nasıl işlediği arasındaki sermayenin kendisi tarafından üretilen kopukluğu ön plana çıkararak önceki politik iktisatçıların başarısızlıklarının bir açıklaması işlevini görüyor. Marx’ın kendi sözleriyle:

Görünüm formları kendiliğinden ve aracısız olarak yeniden üretilir şeklindeki düşünce biçimleri kabul görürken bu görünüm şekillerinin gizli temellerinin bilim ve akademi tarafından keşfedilmesi zorunludur. Klasik politik ekonomi gerçek durumu keşfetmeye çok yaklaşmıştır, ancak bulduğu şeyi bilinçli bir şekilde

formüle etmemiştir ve üzerindeki burjuva derisi içinde kaldığı sürece de etmeyecektir. Peki ya pratik devrimci vaat? Kapitalizmin müsnetlerinin ve dürtülerinin, ilişkilerinin ve dolaşımlarının kavranması, üstesinden gelinmesi gereken şeylerin ne olduklarına işaret eder: sömürü, yabancılaşma, yaşamak için çalışmak yerine çalışmak için yaşamak ve kimsenin kontrolü altında olmayan bir makinenin her yere sinen hakimiyeti. Hissedilebilir bir şekilde, bölünmüş alanlar ve ayrılmış faaliyetler arasında bağlantı, atomizasyonun hemen altında gezinen işbirliği ve sermayenin, gıda kaynağı olarak organize ettiği emeğin örgütlü direnişine karşı büyük kırılabilirliği vardır. İşçiler yalnızca zenginliği yeniden dağıtmak için değil, araları açılmış faaliyet alanlarını birleştirmek ve yaşamı işle, işçileri birbirleriyle, üretimi ihtiyaçla, insanları dünyada salıverdikleri güçlerle yeniden buluşturmak için birleşirler. Bu noktada, gizemli olan her şey şeffaf hale gelir ve teorinin artık çok fazla mücadele etmesi gerekmez:

Gerçek dünyanın dini yansıması, gündelik dünyanın pratik ilişkileri, insanlar arasındaki ve insanlarla doğa arasındaki rasyonel ilişkiler tutarlı bir şekilde şeffaf hale gelene kadar ortadan kalkmayacaktır. Toplumsal yaşam sürecinin biçimi, yani maddi üretim süreci, özgürce bir araya gelerek ortaklaşan insanların ürünü haline gelene, onlar tarafından planlanana ve kontrol edilene kadar sisli gizem örtüsünden kurtulamayacaktır.

Marx'ın kapitalizm anatomisinin parlaklığı ve kalıcı geçerliliği, incelediği nesnesini dünyada yaşayan türlerin bu güne kadar yaptıkları her şeyden daha fazla gezegenin tüm yaşam koşullarını belirleme gücüyle birlikte aynı anda hem teorik hem de maddi olarak, hem insan yapımı hem de insan kontrolünün ötesinde formüle etmesinde yatmaktadır.

Bugün içinde yaşadığımız dünya sermayesiz düşünülemez gibi, Kapital olmadan da düşünülemez. Her ikisi de Marx'inkini değiştirdiği gibi dünyevi tasavvurları sonsuza dek değiştirdi. Her ikisi de önümüze kalıcı entelektüel görevler koymuştur; sermayenin yeni sürümlerini ve dönüşümlerini detaylı bir şekilde anlamak üzere bundan yüz elli (150) önce yazılan Marx'ın düşüncesini geliştirmek ve revize etmek de bu görevlere dahildir. Bunlardan en belirgin olanlarını saymak gerekirse: Marx'ın yaşadığı dönemden farklı olarak düzenleyici ve sosyal devletin, orta ve profesyonel sınıfların yükselişi ve düşüşü söz konusudur. Anonim şirketler büyüdü ve bu büyümeyle birlikte mülkiyette, yönetimde ve işçiler arasındaki katmanlaşmada Marx'ın hayal ettiğinin ötesinde dönüşümler yaşandı. Zenginliğin üretimi ve yoğunlaşmasında, sınıfların şekillenmesinde ve çeşitlendirilmesinde, özel ve kamunun ilişkilerinde, sermaye ve devlet ilişkilerinde radikal dönüşümlere yol açan finansın yükselişi söz konusudur. Ulus-devletlerin geleneksel ekonomik ve siyasi dokusunu "delen" binlerce özerk ekonomik bölgenin ortaya çıkışı söz konusudur. Küresel olarak yayılmış üretim ve bununla

birlikte, üretimin küreselleşmesinin başlangıcından bu yana sermaye birikimine eşlik eden ırksal tabakalaşmaların yeni sürümleri var. Evlerden pazara taşınırken toplumsal cinsiyet, akrabalık ve aile biçimlerini yeniden şekillendiren bakım işinin (her zaman kısmi olarak) metalaşması söz konusudur. Eşya üretiminin hizmet, bilgi ve altyapı ekonomileriyle tamamlanması ve her birinin beraberinde getirdiği sermaye ve emek dönüşümleri söz konusudur. Ve Marx'ın "doğanın özgür armağanı" olarak adlandırdığı şeyin yani gezegenin sonluluğunun ve kırılabilirliğinin yaygın bir şekilde kabul edilmesine neden olan, felakete yol açan iklim değişikliği ve türlerin yok olma zincirleri tarafından kabulü zorlanan bir dönüşümü söz konusudur. Bu ve diğer gelişmelerin yanı sıra sermayenin çeşitli rejimler, teknolojiler, siyasi talepler ve fırsatlarla ilişkili olarak kendini yeniden üretme konusundaki kanıtlanmış yeteneği Marx'ın büyük eserini anakronik hale getiriyor mu? Örneğin, "değerin emek teorisi" artık tüm zenginliğin üretimini açıklamıyorsa ya da bugün gezegenin varoluşsal krizleri, kapitalizmin suçlarının bir sonucu olarak insanın sefaleti ve adaletsizliğine rakip oluyorsa, kitabı hala okunmalı mıyız? Paul North, Kapital'in yeni çevirisine yazdığı giriş yazısında, "sermaye" teriminin Latince capitalis ve Orta İngilizce'deki caput'tan geldiğini, her ikisinin de "baş" anlamına geldiğini ve sahip olunan servetle (başlangıçta sahip olunan sığır başlarının sayısı şeklinde) bağlantılı olduğunu hatırlatıyor. Marx'ın göreve çağırdığı klasik politik iktisatçılar çerçevesinde, sermaye/baş ve emek/beden birbirinden radikal bir şekilde ayrılmış ve bir diğerinden bağımsızdırlar. Bu ayrılık ve hayali özerklik, kapitalist fabrikada patron (kafa) ve işçiler (bedenler) arasındaki ilişkide ve yine üretimin mübadeleden ayrılmasında tekrarlanır -emekçi bedenler üretilmiş eşyaların değerini üretir, ancak Marx'a göre piyasada bu üretilmiş eşyalar "yalnızca birbirlerine göre" bir değere sahiptirler -konuşan kafalar gibi. Bedenlerden koparılmış kafalar çerçevesi; aynı zamanda Marx'ın "ancak maddi ve zihinsel emeğin bölünmesi ortaya çıktığı andan itibaren gerçekleşen" emek bölünmesinin tarihi üzerine düşündüğü çerçeve ile aynıdır. Ve Marx, burjuva devletin sivil toplumla ilişkisini bu şekilde teorileştirir: Birincisini kelimenin her iki anlamıyla idealizmle, ikincisini ise maddi yaşamla özdeşleştiren bu alandaki maddi-ideal ilişkisi, ekonomi politikteki sermaye-emek ve kafa-beden ilişkisinin mistifikasyonlarını yineler ve kutsar. Dolayısıyla baş-beden yabancılaşması ve tersyüz olması durumu kapitalist toplumların her yerinde ve Kapital'in teorize ettiği sorunsalın her yerinde mevcuttur. Emekten doğan ve emek tarafından sürdürülen sermaye ayrı ve kendi kendini oluşturmuş gibi görünür ve bu görüntüdeki bütün bir düzeni kendisi yaratır. Üretilmiş eşyaların, paranın ve sermayenin piyasalarda dolaşımı, onları üreten yaşamlardan, emekten ve üretimden kopuk görünür. Devletin sivil toplumdan, ürünün üreticilerden, üretimin mübadeleden, ücretli işçinin

toplumsallaşmış üretimden ayrıldığı her yerde beden ve kafa birbirinden ayrılır ve bağımlılık ilişkileri tersine çevrilir ya da reddedilir.

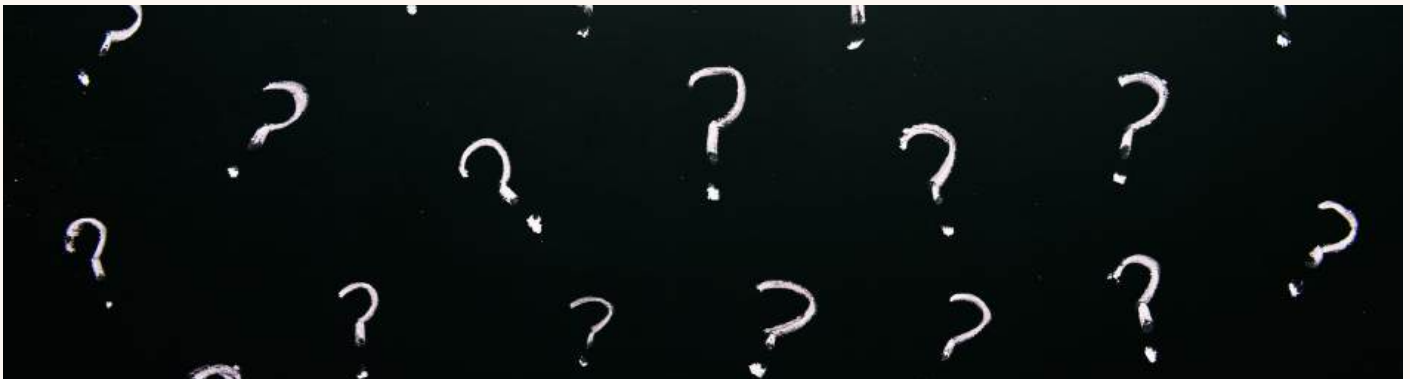
Baş-beden figürü Marx'ın üzerinde ikamet ettiği bir figür değildir, ancak analizindeki her şey; zenginliğini neyin ürettiğini anlamadan fabrikanın etrafında kendini beğenmiş bir şekilde kasıla kasıla yürüyen kapitalistin alaycı kişileştirmelerinden, İngiliz işçi sınıfının sefaletine dair anlatılara, insanlar arasındaki ilişkilerin üretilmiş şeyler arasındaki fantastik ilişkilere dönüştüğü üretilmiş eşya fetişizmine kadar konu ettiği her şey ondan kaynaklanır. Bu figür aynı zamanda Marx'ın sermaye anlatısının kendisinde hem eleştirel bir teorik nesne (baş ancak onu hayatta tutan beden aracılığıyla açıklanabilir) hem de devrimci bir nesne olarak vardır - başın kesilmesi gerekir!

Kapitalizmin ve onun yok ettiği ya da zayıflattığı pek çok yaşam biçiminden; siyasi, kültürel ve pratik olarak ayrılışına yönelik bu derin ontolojik ve epistemolojik eleştiri, Marx'ın çalışmalarının, özellikle de çağımızın en önemli iki sorunu olan finansallaşma ve ekolojik felaketle ilgili olarak devam eden alakasını barındırmaktadır. Günümüzde finansallaşma; konutları, sağlık hizmetlerini, çocuk bakımını, eğitimi, sendika korumalı meslekleri, çiftçiliği, mahalleleri, hassas coğrafi bölgeleri ve suları ve daha fazlasını yağmalamaktadır. Bunu metalaştırma yoluyla değil, spekülasyon parasallaştırma yoluyla yapıyor. Varlık yöneticileri, özel sermaye fonları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve sürekli çoğalan türevler, devletlerden okullara kadar her şeyin borçla finanse edilmesinden bahsetmeye bile gerek yok, sermayenin yaşamı yağmalamasını ve eşitsizlikleri olağanüstü bir şekilde üretmesini yoğunlaştırırken, faaliyet yürütülen bölgeye fiziksel olarak uzak olan yatırımcıları kısa vadeli getiriler için her şeyin canıyla kanıyla yani tüm varlığıyla ziyafet çeken vampir güçlere dönüştürüyorlar. İnsani ihtiyaçlar, zehirli üretim ve istihraç, yoksul bölgeler ya da devletler, doğal ya da doğal olmayan felaketler, diğer finans kurumları, hatta değerleri tüketildikten sonra hızla ölüme sürüklenen "sağlıklı" kapitalist varlıklar, herkesi ve her şeyi ağlarına dolayan finans dünyasında birer oyundur. Ya da baş-beden metaforuna dönecek olursak, finansla birlikte sermaye bir baş daha kazanmıştır; bu baş, kanını emdiği dünyevi yaşamdan kopuşuyla Marx'ın hayal ettiği her şeyden çok daha korkunçtur.

Peki Kapital 21. yüzyılda ortaya çıkan gezegen varlığıyla ilgili ekolojik felakete nasıl bir ışık tutabilir? Özellikle de Marx'ın insanları "doğa"dan ayırma konusunda çağdaşlarına katıldığı ve Aristoteles ile Hegel'i izleyerek bizi yani insanı doğayı kendi rahatımız ve yararımız için durmaksızın dönüştürmeye bağlı bir şekilde sunduğu düşünülürse?

Sermayenin kâr hırsı, tüketim için üretim ya da varlıkların finansallaştırılması yoluyla büyümesi ve değişim değeri olmayan her şeye karşı ahlaksız ilgisizliği gibi özellikleri; iklim değişikliğinin, türlerin yok oluşunun, kirlenen toprakların ve suların açık nedenleridir. Araçsallaştırılabilir, sömürülebilir bir kaynak haline getirilen yaşamın kendisi, sermaye birikiminin merkezinde yer alarak genel bilincin ve genel pratiğin bir özelliği haline gelmiştir. Gelişen bir gezegen için gerekli olan koşullara duyarsız gündelik varoluş, sermayenin hem insani hem de insani olmayan yaşamı sürdürülür kılan şeylere yabancılaşmamızı üretmesinden kaynaklanmaktadır. Piyasadaki metaller kendilerini üreten toplumsal ilişkileri duyurmadıkları gibi, inşa edildikleri, taşındıkları, kullanıldıkları ve nihayetinde "atık" olarak atıldıkları dünyevi yaşam ihlallerini de yüzeylerinde taşımazlar.

Sonuç olarak, sermayenin yeryüzündeki hükümranlığının büyük bölümü boyunca, çok az kişi onun ahlaksız istihraç, üretim, tüketim ve imha pratiklerinin muazzam ekolojik maliyetlerine karşı uyanık olmuştur. Sermayenin bölünmüş süreçleri, atomizasyonları ve radikal inkârları bilincin özellikleri haline geldikçe, sermayenin yörüngesindeki herkes, kendilerinin bekalarını mümkün kılan çoklu ürünlerin kökeninden ve süreçlerinden koştukça, baş her yerde bedenden ayrılarak onu sömürdükçe, dünyevi hayatın esenliği kaçınılmaz olarak yaralı olacaktır. Bu sorun, büyük ölçekli tarımdan etkilenen "toprağın verimliliğinin" tükenmesini tartışırken göz önünde bulundursa bile, Marx için birincil odak noktası değildi. Marx'ın 21. yüzyıldaki ekolojik çıkmazımızı analiz etme ve ifade etmede önemli olan şeyleri; onu taşıyan bedenden bağımsız olduğunu hayal eden bir kafa ve sermayenin durmak bilmeyen genişleme ve bir araya gelerek dünyevi yeni yıkımlar eşliğinde yeni ihtiyaçlar üreten büyüme dürtüleri gibi onun yabancılaşma ve soyutun cisimleşmesi şeklindeki eleştirel kuramsal kavramlarıdır.

Özgür İrade'nin Geleceği

Yazar: James Gleick

Kaynak: The New York Review of Books

Tercüme: Ali Karakuş

“ Şu anda, bir yapay zekanın herhangi bir derecede özgür irade veya ihtiyara/isteme sahip olup olamayacağını sormak doğaldır. Aslında, yapay zeka sistemlerinde ihtiyar/istem sorusu, bilinç sorusundan daha kritik olabilir. ”

Dublin Teslis Üniversitesi'nde Nörogenetik alanında Doçent olan Kevin Mitchell, *Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will* adlı kitabında insanın özgür iradesinin varlığına ilişkin bilimsel bir tez öne sürüyor.

Bu makaleyi okumaya başladığımızda kimse kafanızı silah dayamamıştı. Bir seçim yaptınız. Herhalde en azından öyle hissettiniz. Bir irade, hareketlerimiz ve mütemadi karar alma süreçlerimiz üzerinde bir kontrol duygusu an be an, gün be gün insanoğlunun tecrübesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Doğru, kimi zaman robotlar ya da zombiler gibi sürükleniriz ama çoğu zaman kollarımızı sıvar irademizi ortaya koyarız. David Hume, neredeyse üç yüzyıl önce iradeyi şöyle tanımlamıştı: "Kasıtlı bir şekilde bedenimizin yeni bir hareket sürecine girmesine ya da zihnimizin yeni bir şekilde algılamasına neden olduğumuzda hissettiğimiz ve farkında olduğumuz içsel izlenim." Bu duygu o zamanlar evrensel ve şimdi de öyle.

Fakat bilimlerin durumuna ilişkin yirmi birinci yüzyılın başlarında tuhaf bir gerçek olarak birçok otorite - fizikçiler, sinirbilimciler ve hatta filozoflar- size bu irade/istem hissinin bir yanılısına olduğunu söyleyecektir. Bunu ifade eden uzmanlar günlük yaşamlarında; giyecekleri kıyafetleri belirlerler, duvar kağıdını seçerler ve restoran menülerinden sipariş verirlerdi ancak profesyonel anlamda bu konuyu incelediklerinde tercihlerini özgürce belirleyip belirlemediklerinden şüphe duyarlardı. "Özgür irade"yi insanların sahip olduğu bir his olarak anlıyorlar fakat bundan fazlası olduğunu düşünmüyorlardı.

Fizikçilere göre biz de evrendeki her parçacık ve gezegen gibi maddeden ibaretiz ve madde fiziksel yasalarla yönetilir. Fizikçi ve en çok satan yazarlardan biri olan Brian Greene'e göre, "Özgür irade hissinin gerçekliğini kabul etme ihtiyacımıza karşın fiziksel ilerleyişi kontrol eden yasalara üstün gelme kapasitesi anlamında bir kapasitenin varlığı gerçek değildir." Biz herhangi bir şey yapmıyoruz ve herhangi bir şeye neden olmuyoruz. Biz maruz kalıyoruz. "Seçimlerimiz beynimiz boyunca bir taraftan diğer tarafa akan parçacıklarımızın sonucudur" diye yazar.

Eylemlerimiz, beynimizde veya bedenlerimiz boyunca bu parçacıkların bir yönden başka bir yöne hareket etmesinin sonucudur ve tüm parçacık hareketi -ister bir beyinde, ister bir bedende, ister bir beyzbol topunda olsun -fizik tarafından kontrol edilir ve bu nedenle tamamen matematiksel hükümlerle belirlenir.

Ders katı ve nihaidir: "Biz, kozmosun duygusuz kuralları tarafından öteye beriye çarpılan oyuncaklarından başka bir şey değiliz." Burada görececek bir şey yok. Oyalanmayın! Beyin uzmanları da özgür iradede şüphe duyar ve davranışın altında yatan kök nedenleri yani zihin dediğimiz şeyin maddi alt yapısındaki mekanizmaları ararlar. Bu indirgemeciliktir: tıpkı fizikçilerin en aşağıdan, temel parçacıklardan başladıkları gibi beyin uzmanları da nöronlara bakarlar. Fizikçilerle aynı sonuca varma eğilimindedirler: İrade, sebep değil elektriksel ve kimyasal bir aktivite zincirinin

sonucudur. Arzularımız, niyetlerimiz ve planlarımız asıl işlerin yapıldığı beyin sistemlerinin, makine dairesinin üzerinde dalgalanır. Bazı insanlar fiziğin argümanlarına inatçı bir inançla direnirler ve onları suçlamak zor. Matematik filozofu Martin Gardner, "her nasıl oluyorsa, bizim kavrayışımızın çok ötesinde bir şekilde, sen ve ben özgür irade dediğimiz o anlaşılabilir güce sahibiz" diye ikna olmuştu, ama nasıl bir şey olduğunu açıklamaya çalışmaktan vazgeçti. "Zaman mefhumu gibi, onunla bağlantılı olan özgür iradeyi de en iyisi - aslında başka türlü yapabileceğimize inanmıyorum anlaşılabilir bir gizem olarak bırakmaktır. Nasıl çalıştığını sormayın çünkü dünyada kimse bunu size söyleyemez."

"Özgür irade" teriminin çok fazla bagajı vardır; doğanın ve çevre koşullarının organizmayı belirleme kapasitesinden kaynaklanan engeller genlerimiz ve bilinçsiz alışkanlıklarımız, aile geçmişlerimiz ve sosyal koşullarımız, davranışımızı belirlemeye yardımcı olur ancak bizi tamamen özgür olmaktan alıkoyarlar. Burada daha genel olan terim ise "istemdir yani amaçlı eylem kapasitesi. Terminolojiye bağlı kalmaksızın, bir dereceye kadar özgürce hareket ettiğimiz inancı sadece kişisel düşüncelerimizde değil, toplumsal yaşamımızda da önemli bir öğe olarak göze çarpmaktadır. Yasal kurumlar, hükümet teorileri ve ekonomik sistemler, insanların seçimler yaptıkları ve başkalarının seçimlerini etkilemeye çalıştıkları varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Bir tür özgür irade olmadan, politikanın bir anlamı yoktur. Sporun da. Ya da aslında hiçbir şeyin.

Bununla birlikte 2012 yılında Özgür İrade adlı popüler bir kitap yazan nörobilimci ve filozof Sam Harris, özgür iradenin bir yanılısına olduğunu ve özgür irade mefhumunun "kavramsal olarak anlaşılabilir bir hale getirilemeyeceğini" ısrarla savundu. Bunu bir meydan okuma olarak kabul edin: "Hiç kimse asla böylesi bir özgürlüğün varlığına işaret edecek şekilde zihinsel ve fiziksel süreçlerin ortaya çıkabileceği bir hali tarif edemedi. Kevin J. Mitchell, "Free Agents: How Evolution Gave Us Free Will" adlı eserinde bu meydan okumaya tam olarak cevap veriyor. Dublin Teslis Üniversitesi'nde bir nörobilimci ve genetikçi olan Mitchell, sezgi yoluyla kavrayabildiğimiz irade duygumuzu karmaşa bulutundan kurtararak anlaşılabilir kılmaya girişiyor. Evet, diyor, özgür irade vardır. Bu varlık ne bir yanılısına ne de sadece mecazi bir ifadedir. O, bizim temel, tanımlayıcı niteliğimizdir ve bu nedenle anlaşılabilir olmayı bizden talep ediyor. "Biz kararlar alırız, seçeriz, eyleme geçeriz," diye ilan ediyor.

Bunlar varlığımızın temel gerçekleri ve hayatlarımızın en temel gözle görülebilir görüntüleridir. Eğer bilim aksi bir şey öneriyor gibi görünüyorsa doğru cevap; teslim olarak ellerimizi havaya kaldırıp "Peki, demek ki varlığımızla ilgili düşündüğümüz her şey gülünç bir yanılısamaymış," demek değildir. Bunun yerine, çözülecek derin bir gizemin var olduğunu kabul etmeli ve fiziksel evrenin görünürdeki cebriliği ile özgür iradenin açık bir şekilde varlığı arasında uyum sağlamak istiyorsak, bilimsel yaklaşımımızın felsefi temelini

sorgulamamız gerekebileceğini fark etmeliyiz. İstem/irade, bakterileri bile cansız evrenden/cemadattan ayırır. Mitchell, yaşayan varlıklar “amaçla donatılmışlardır ve kendi sınırları çerçevesinde hareket edebilirler,” diyor. İstem/iradenin evrimini ve ardından yeterli karmaşıklığa sahip canlılarda bilinçli özgür iradenin evrimini anlamadan bütün karmaşık ihtişamıyla yaşam tarihini anlamamızın imkanı yoktur diyerek güçlü bir tez ileri sürer.

Mitchell, indirgemeciliğe karşı bir panzehir olarak karmaşık sistemler perspektifini savunan yeni nesil bir biyologtur. Filozoflardan, bilim adamlarının ölçülebilir olmadıklarından çoğunlukla kaçındıkları amaç, neden ve anlam gibi kelimelerin iadesini istemektedir. Çoğunlukla teknik dilden/jargondan kaçınır. Bu kitap, lafını sakınmayan bir kitaptır. Biyoloji ve nörobilim konularında biraz teknikleşir, ancak metodik ve net bir argüman kurar ve yılların tartışmalarını pamuk şekerini kesen bir bıçak gibi kolaylıkla anlaşılır kılar. Mitchell, “Sen eylemde bulunabilen, kararlar alabilen, dünyada süreçleri başlatma kapasitesine sahip nedensel bir güç olabilen bir türsün: Sen bir iradesin” diyerek tezini savunur.

Eğer özgür iradenin inkarı bir hata olmuşsa, bu zararsız bir hata olmamıştır. Mesajı kasvetli ve yıpratıcıdır. Bize ve çağdaşımız canlı yaratıklara ilişkin duygumuzdan amacı ve asaleti silip götürmüştür. Bizi sorumluluktan kurtarmış ancak bize pasif nesnelere gibi, bilardo topları veya düşen yapraklar gibi davranmıştır.

“Hayat Nedir?” kitabı; kuantum fiziğinin öncülerinden biri olan Erwin Schrödinger’in 1943’te Dublin’de verdiği derslerden derlenen küçük etkili bir kitaptır. Bir şeyin canlı olduğunu ne zaman söyleyebiliriz? Schrödinger bu soruya şaşırtıcı bir cevap vermiştir:

“Bir şey yapmaya” devam ettiğinde, hareket ettiğinde, çevresiyle madde alışverişi yaptığında vb. ve bunu benzer koşullarda cansız bir madde parçasının “varlığını devam ettirmesini” beklediğimizden çok daha uzun süre boyunca sürdüğünde” o şeyin canlı olduğunu söyleyebiliriz.

Zaman vurgusuna dikkat edin. Öncelikle canlı bir organizmanın varlığını devam ettirmesi gerekir. Canlı olarak varlığını devam ettirme ısrarını evrenin ve içindekilerin karşı konulamaz bir şekilde düzensizliğe eğilimli oldukları şeklindeki termodinamiğin ikinci yasasına meydan okuyarak gösterir. Yalnız bırakılan bir kumdan kale kum yığınına dönüşür. Krema kahvenin içinde dağılır. Kapalı bir sistemde her şey aynı sıcaklığa ulaşır, çünkü dağılım düzensizliği aynı zamanda dengeyi de ima eder. Canlı organizma bu evrensel eğilime karşı direnir. Düzensizlikten düzen emer. “Organizma bir maddeler örüntüsü değildir,” der Mitchell; “o, etkileşimli süreçlerin bir örüntüsüdür ve benlik, bu örüntünün kalıcı olmasıdır.” Tek hücreli organizmalara ilişkin olarak 1953 yılında James Watson ve Francis Crick tarafından anlatılan meşhur replikasyon mekanizması teorisinin yerini ham maddeler teorisi zaten almıştı. Nükleik asitler -RNA ve

DNA - kodlu bir silsileyle bilgi depolayan karmaşık makromoleküller olarak şablon işlevi görürler. DNA’daki kod kimyasal olarak stabildir, RNA molekülleri ise bu stabil bilgiyi okur ve bu stabil bilgiyi tekrar üretir. Hücreler kendilerinin kopyalarını üreterek bölünebilir. Sonra evrimleşebilirler. Bu hikayenin bu kısmı iyi bilinir. Mikroorganizma popülasyonları kaynaklar için rekabet eder. Kopyalama sürecinde meydana gelen rastgele hatalar mutasyonlara neden olur. Bazı organizmalar diğerlerine göre daha etkili rekabet eder ve bu nedenle tabiat, en uygunlarını hayatta kalmak üzere seçer. Bu faaliyetlere katılan tüm temel parçacıkların hareket yasalarına uyduğunu belirtmekte fayda var, ancak bizim ilgimizi çeken süreç-metabolizma, üreme, mutasyon - farklı bir karmaşıklık ve soyutlama düzleminde gerçekleşir. Paradoksal görünebilir, ancak fizik yasalarının her şeye uygulanması, bu yasaların her şeyi açıkladıkları anlamına gelmez. Basit bir ifadeyle kimi zaman bu yasalar doğru araç olmayabiliyorlar. Parçacık fizikçilerinin denklemleri, evrilmeyi açıklamadığı gibi genleri ya da salgınları da açıklayamazlar.

Biyolojik varlıklar zamanla gelişir ve bunu yaparken bilgi depolar ve değiş tokuş ederler. “Zamanla ortaya çıkan bu genişleme pek çok fiziksel süreçte görülmeyen yeni bir illiyet türü üretir” der Mitchell, “geçmiş olaylara ilişkin bilginin şimdiki zamanda nedensel bir rol oynamaya devam ettiği bir illiyet türü.” Hatta bir tek hücreli organizma içinde, hücre duvarlarındaki proteinler bile dışarıdaki değişen koşullara kimyasal olarak tepki verir ve böylece sensör işlevi görürler. İçeride, proteinler biyokimyasal reaksiyonlarla aktive edilir ve deaktivasyona uğrar, ve organizma kendi metabolik yollarını hayatta kalmak için yeniden yapılandırır. Bu yollar, bir bilgisayardaki mantık kapıları gibi hareket edebilir: Eğer koşullar X ise, A’yı yap.

“Tabii ki bunu düşünmüyorlar,” der Mitchell, “ama sonuç bu ve molekülün tasarımına doğrudan yerleştirilmiş.” Organizmalar daha karmaşık hale geldikçe, bu mantıksal yollar da karmaşık hale gelir. Pozitif ve negative geri bildirim mekanizmaları, oluştururlar. Moleküler saatler oluştururlar, güneş döngüsüne tepki verirler ve ardından onu taklit ederler. Artan bir şekilde, içinde yaşadıkları dünyanın bilgisini bünyelerinde toplarlar.

En küçük mikroorganizmalar da şekillerini değiştirerek ya da titreyen küçük kıllar olan silia ve flagella’yı kullanarak hareket etme yöntemleri geliştirdiler. Çevreyi algılama yeteneğiyle birleşen hareket yeteneği, doğal seçimle sürekli güçlendirilen yiyecek aramak, tehlikelerden kaçmak gibi yeni olasılıklar yarattı. Organizmaların üzerlerinde hareket ettikleri çevrelerinden bilgi çıkardığını ve bu bilgiyi gelecek için yeniden ürettiğini görmeye başlıyoruz. “Bu nedenle bilgi sistemde nedensel bir güce sahiptir,” der Mitchell, “ve irade sahibi olana dünyada nedensel bir güç verir.”

Amacı konuşmaya başlayabiliriz. Öncelikle, organizmalar bekalarını garantilemek için mücadele

ederler. Kalıcı olmaya ve ardından üremeye çalışırlar. Doğal seçim bunu sağlar. Mitchell “Evrenin bir amacı yok, ama yaşamın var,” der. Günlük yaşamımızda etrafımızı saran ve bir amaçları olan veya en azından bir amaca hizmet eden tasarlanmış makineler ve cihazlardan farklı olarak, canlı organizmalar sadece bir şey için kendilerini uyarlamışlardır: kendileri. Bu, evrene yeni bir şey katar: bir referans çerçevesi, bir özne. Bir amacın varlığı, cisimlere bu amaca ilişkin daha önce asla var olmamış, özellikler aşılır: işlev, mana ve değer.

Hal böyle iken bir terliksiyi düşündüğümüzde etkilensek de onun kendiliğinden hareketli kıllarla kaplı dikedörtgen tek hücreleriyle iyon reseptörlerinin gönderdiği elektrik sinyallerine yanıt olarak suyun içinde spiraller çizerek hareket etmesine, yiyecek toplamasına ve engellerden kaçınmasına ve hatta diğer organizmalarla simbiyotik ilişkiler kurmasına karşın – onun , özgür ya da başka türlü bir iradesi, olduğunu kimse söylemezdi.

Bir determinist, her ne oluyorsa olması gerektiği için olduğuna inanır. Doğa yasaları, tıpkı dişlilerin inatçı bir makineyi ya da bir bilgisayarın ardışık hesaplarını ilerletmesi gibi şimdiki geleceğe taşır. Fizikçilerin determinizme neden yakın durduklarını anlamak zor değildir. Doğa yasaları onların ekmek kapısıdır. Bilimsel determinizmin kanonik/kutsal ifadesi, Newton’un ateşli bir takipçisi olan Pierre-Simon Laplace’dan gelir:

“Bir akıl, evrendeki tüm şeylerin anlık pozisyonlarını bildiği gibi doğada belirli bir anda hareket eden tüm kuvvetleri bilseydi dünyadaki en küçük atomların olduğu kadar en büyük cisimlerin hareketlerini bir formülle kavrayabilirdi zekasının verilerin tümünü analize tabi tutabilecek kadar güçlü olması şartıyla; ona hiçbir şey belirsiz kalmaz, gelecek ve geçmiş gözlerinin önünde olurdu.”

Hareket denklemleri açısından bakıldığında, gelecek ve geçmiş aynı görünür. Einstein, bu resmi Pierre-Simon de Laplace’ten iki yüzyıl sonra, evreni dört boyutlu bir uzay-zaman sürekliliği olarak tasavvur ettiğinde resmileştirdi. “Her şey belirlenmiştir” dedi,

“Son olduğu kadar başlangıç ta kontrol edemediğimiz kuvvetler tarafından belirlenmiştir. Böcekler için olduğu kadar , yıldızlar için de belirlenmiştir. İnsanlar, sebzeler ya da kozmik toz, hepimiz uzaktan gizemli bir oyuncu tarafından çalınan görünmez bir melodinin ritmine göre dans ediyoruz.”

Dişlilerde patinaj için bir alan yok mu? Fiilen olageldiği gibi, var. Fizikçiler Laplace’ın programını uygulamaya çalıştıklarında, en küçük, en basit parçacığın durumunu bile mükemmel bir şekilde belirleyemediklerini keşfederler. Bu, ünlü belirsizlik ilkesidir: Werner Heisenberg, 1920’lerde bir parçacığın konumunu ne kadar hassas bir şekilde belirlersek, momentumunu o kadar az belirleyebileceğimizi belirledi. Bu bazen bir gözlemcinin neyi bilebileceğinin yani epistemolojinin meselesi olarak tartışılır, ancak sorun daha temeldir. Kimse donuk bir resmin parçası olmaya ihtiyaç duymuyor. Belirsizlik, evrenin dillerinden bir dildir.

Teorisyenler bu rahatsız edici keşfi, Newton mekaniğini yeni bir matematik sistemiyle değiştirerek idare ettiler. Kuantum mekaniği, Schrödinger’in oluşturduğu bir denklemi kullanarak parçacıkları bir olasılık dalgası olarak dalga fonksiyonu aracılığıyla ele alır. Schrödinger denklemi, şaşırtıcı bir başarıyla bir kuantum sisteminin zaman içinde nasıl evrileceğini hesaplamada fizikçilere olanak tanır. Newton’un hareket yasaları gibi, Schrödingerin denklemi de biçim olarak deterministiktir. Fizikçiler hesaplamayı yeniden yaptıklarında zorunlu olarak her zaman aynı cevabı alırlar. Bir kez daha kuantum mekaniğinde evrenin mevcut durumu, bir sonraki durumu belirler gibi görünmektedir. Bu nedenle, modern fizikçilerin çoğu felsefi determinizmi benimsemeye devam eder. Esasında kullandıkları usul dolayısıyla teorileri deterministiktir. Evrene kanunuların hükmettiğini söyleriz ancak bu bir metafordur, neyin bilindiğini kanunlar belirler demek daha doğrudur. Hata, “kanunlar” kelimesiyle ortaya çıkmış gibi görünüyor. Kanunlar tabiatın uymak zorunda olduğu emirler değildir. Dünya’nın fizik tarafından “kontrol edildiğini” veya her şeyin matematik tarafından “belirlendiğini” söylemek arabayı atın önüne koşmaktır. Doğa önce gelir. Yasalar bir modeldir, karmaşık bir gerçekliğin basitleştirilmiş bir tarifini oluştururlar. Ne kadar başarılı olursa olsunlar, zorunlu olarak eksik ve geçicidirler.

Dahası, dalga fonksiyonlarının kuantum hesaplamaları olasılık dağılımları dışında spesifik bir sonuç üretmez. Bu yüzden Schrödinger’in talihsiz kedisi, dalga fonksiyonu “çökene” kadar ne ölü ne de diridir. Bazı fizikçiler, belirsizliğin süpürülüp atılamayacağını ve her seviyede kalıcı olduğunu kabul eder. “Bu görüşlerin sonucunda, gelecek açıktır: Aslında, onu gelecek yapan da budur,” diye yazar Mitchell.

“Çünkü biz sadece şimdiki zamanı yaşarız, bu belirsizliği kaynağından, aracısız deneyimlemeyiz... Eğer geleceği gerçekten kısacık ta olsa görebilseydik, bulanık bir dünya görürdük. Önceden seçilmek üzere bekleyen, düzgün bir şekilde döşenmiş ayrı yollar değil – sadece geleceğe doğru ne kadar ileriye bakarsanız o kadar bulanıklaşacak ve titrekliliği artacak bulanık, titreklilik bir resim

Katı fiziksel determinizm rejimi ile özgür iradenin naif hissi arasında, birçok önde gelen filozofu bulduğumuz huzursuz bir bölge vardır. Peki ya, determinizm ile uyumlu bir özgür irade versiyonunu veya özgür irade benzeri bir şeyi tanımlayabiliriz diye sorarlarsa? Bu yaklaşım, uyumculuk olarak adlandırılır. Uyumcular, geleceğin nasıl olacağı zaten sabitlenmiştir fikrini kabul etsek bile, yine de ahlaki sorumluluk benzeri kavramları koruyacak bir şekilde psikolojik özgürlük hakkında konuşabileceklerini ileri sürerler.

Daniel Dennett, modern uyumculuk tezini 1984 yılında yayımlanan “Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting” adlı kitabında sundu– kendi ifadesiyle “engelleri ortadan kaldırırken günlük özgür irade kavramını ilgilendiren her şeyi kurtarıyordu. (2014’te

“Elbow Room”u güncellerken, hiç bitmeyen tartışmalardan biraz hayal kırıklığı duyduğunu ifade etti: “1980’lerde çürütmeye ve itibarsızlaştırmaya çalıştığım bazı fikirlerin kalıcılığını hafife aldığımı söylemek adil olur.”) Uyumculuk pek çok farklı çeşniyle ortaya çıkabilir, ancak temel nokta, fiziğin determinizmini gündemimizden çıkarıp sessizce bir köşeye bırakarak insanların özgür iradelerini gösterme usullerini, özgür iradenin temas ettiği derin soruları, davranış ve ahlak için sonuçlarını çalışmalıyız- kısacası, evrende böyle bir şey varmış gibi özgür irade araştırmasını sürdürmeliyiz. Mitchell, argümanını bir uyumculuk argümanı yapabiliyordu. Dennett, 2017’de yayımlanan “From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds” adlı kitabında, birçok benzer temayı araştırarak, buna benzer bir şey yaptı. Ancak Mitchell, “kendimizi içinde bulduğumuz metafizik delikten kurtarmak için ihtiyaç duyduğumuz tek şey bakış açısı değişikliğiymiş” gibi davranmanın tatmin edici olmadığını farkettiler. Evet, maddi bir evrende yaşıyoruz; evet, fizik yasaları geçerlidir; yine de gelecek henüz yazılmamış ve canlılar onu değiştirme gücüne sahiptir. İndirgemeci görüşü reddetmek bir ruh veya bir hayalet gibi fiziksel olmayan bazı ekstraları önererek ruh-beden düalizmine başvurmak anlamına gelmez. Bu makinede bir hayalet yok. Mitchell “Zihinlerimiz, fiziksel beyinlerimizin üzerinde oturan ekstra bir katman değildir,” der. Onlar, sürekli, dinamik, dağılmış etkinliğin bütüncül toplamıdır.

Beyin maddidir ve beynin bölümleri giderek daha iyi anlaşılacaktır. İlk organizmalarda en temel türden bilgi işleme gerçekleştiren protein sensörleri ve iyon yolları yerine, bizde de milyonlarca sütun ve levhadan oluşan ve elektrik sinyalleri göndererek benzerlerini harekete geçiren veya engelleyen Mitchell’in ifadesiyle “kademeler ve içinde bilginin işlendiği, ayrıştırılarak incelendiği ve bir kortikal bölgeden diğerine transfer edildiği aşamalar” şeklindeki nöron ağları vardı. Koku ve dokunmayla ilgili bilginin zirvesinde işitsel ve görsel kortekslerden artan bir şekilde karmaşıklaşan sinyaller gelir. Bu girdiler birleştirilir ve daha yüksek değerdeki ilişkileri ortaya çıkaracak şekilde katmanlaştırılır ve bu şekilde organizmalar, dış dünyanın içsel modellerini oluştururlar.

Bu yine de sadece kimya ve elektriktir fakat beynin bir an içindeki hali karşı konulamaz bir şekilde sonraki hale götürmez. Mitchell, sistemin doğasında var olan gürültüyü “ıslak, salınan ve sürekli titreşim halinde olan inanılmaz derecede küçük bileşenlerin” meclisinde gerçekleşen az veya çok rastgele gelişen içkin bir gürültü olarak vurgular. Gürültünün sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda faydalı olduğuna inanır. Bu gürültünün, nihayetinde değişim ve sürprizlere maruz kalan bir ortamda yaşayan organizmalar için uyumlulaştırıcı bir değeri vardır. “Organizmaların karşılaştığı zorlukların anbean değiştiğini” not eder “ve sinir sistemi bu değişkenlikle başa çıkmak zorundadır: bu tam olarak

sinir sisteminin kendisinin uzmanlaştığı şeydir. Ancak, deterministik bir makineye sadece rastgelelik eklemek, özgür irade diyebileceğimiz bir şey üretmez.

Etkinlik tercihinden/isteminden farklı olarak özgür irade; bilinç ve öz yansıtmayı ima eder. Yine de yaptığımız pek çok şey istemsizdir. Nörologların bir çoğu istemsiz davranışı norm olarak görür ve istem hissini bazen yardımcı olan ek bir unsur olarak kabul eder. Tekrar tekrar dile getirdikleri, hareketin istemden kopuk olmadığına ilişkin örneklerin bol olduğu bir teraneye sahipler. Bir an bile düşünmeden nefes alırız, göz kırparız, hayallere dalarız, kaşınırız, kızarıyoruz, bir bardağa uzanırız, uykuya dalarız (kendimizi uyumaya zorlamaktan daha kolaydır), aynı tanıdık yolu yürürüz. Anılar, davetsiz bir şekilde ortaya çıkar. Daniel M. Wegner, 2002 tarihinde yayınladığı etkili The Illusion of Conscious Will adlı kitabını, Stanley Kubrick’in filminde Peter Sellers tarafından canlandırılan Dr. Strangelove’un Nazi selamı vermek için siyah eldivenli sağ elini istemsiz olarak kaldırdığı bir resmiyle süsledi. “Yabancı el sendromu,” der Wegner, “kendi beyni varmış gibi hareket eden bir elin tecrübe edildiği” bir bozukluktur. El, hastanın bilinçli niyetine aykırı hareket eder, en azından hasta tarafından böyle algılanır.

Eylemin iradeyle örtüşmesinin normal olduğunu düşünebiliriz, ancak Wegner aksini savunur:

“Beyin içinde farklı sistemler tarafından üretilmiş olabileceklerini düşündürecek kadar sıklıkla bir birlerinden ayrı düşerler... İstem bir eylemi gerçekleştiren kişinin deneyimi olarak anlaşılması gerektiği fikrini kabul eder etmez, bilinçli iradenin eyleme içkin olmadığını fark ederiz – isteme sahip eylemler olduğu gibi olmayan eylemler de vardır.

İnsanlar birden fazla “kişiliğe” sahiptir. “İkiye bölündüm,” derler. Bir omuzlarında bir melek, diğer omuzlarında bir şeytan vardır.

Özgür irade inkarcılarına haklarını vermek gerekirse; tüm bu usullerle ve daha fazlasıyla, bilinçli benliğimizin kaderimizin güvenilir ve becerikli bir ustası – kokpitteki bir pilot – olduğu düşüncesi kötü bir şekilde yıpranmıştır. En iyi günlerimizde bile aldanma ve kafa karışıklığına maruz kalıyoruz. Düşünmeden, alışkanlık, refleks ya da iç güdü ile hareket ediyoruz. Anlaşılabilir herhangi bir gerekçesi olmaksızın düşünmeden davranıyoruz. Fakat bilinçsiz karar verme yine de, karar vermedir. Ve bazen düşünürüz. Düşünür, ölçüp tartarız, ikilemde kalırız, alternatifleri uzun süre tartarız ve sonra harekete geçmeye karar veririz. Sinirbilimcilerin özgür iradeden şüphelenmelerine neden olan temel ölçülerden biri, 1980’lerde Benjamin Libet tarafından yürütülen tartışmalı bir dizi deneydir. San Francisco’daki, Kaliforniya Üniversitesi’nde nörobilimci olan Libet, katılımcıların kafa derilerine elektrotlar yerleştirdi ve onlardan bir parmaklarını istedikleri zaman hareket ettirmelerini ve karar verme anını bildirmelerini istedi. Parmağın hareketi ile ilgili beyin aktivitesinin, herhangi bir kararın bilincine varılmadan önce milisaniyeler

boyunca başladığını buldu. Bilinçli karar, eylemden sonra geldiğine göre nasıl birincil sebep olabilir? Wegner “iradenin zaman çizelgesindeki konumu, belki de irade deneyiminin, eyleme götüren nedensel zincirde bir bağlantı olduğunu önerebilir, ancak aslında bu bile olmayabileceğini düşündürüyor,” diye yazdı. “Belki de yalnızca–beyin ve zihinsel olaylar nedeniyle gerçekleşen hareket gibi yarım kalmış işlerden biriydi. Ama o parmakları birileri hareket ettirdi. Kimse iplerle kontrol edildiğini öne süremez. Sam Harris, “Ben” “düşüncelerimin ve hareketlerimin bilinçli bir şahidi olarak “Ben”im kontrol ve nüfuz edemeyeceğim şekilde beynimdeki kontrol dışı faaliyetler sonucunda” tercihlerin oluştuğu düşüncesini tercih etmem diyor. Ancak beynimdeki olaylarla bilinçli tanığı birbirinden ayıran çizgi nerededir? Bunun yerine şöyle diyelim: Seçimler yaparız. Kararlar alırız. Kararlarımızın bir kısmı uzun ve düşüncelidir, bir kısmı ise spontane ve neredeyse rastgeledir. Seçimlerimizi anlayabiliriz, onları rasyonelleştirebiliriz ya da onlar gizemli ve anlaşılmasız kalabilir.

Mitchell, “doğallaştırılmış bir benlik kavramı” önerir. Sadece bilincimiz değil; biz bir bütün olarak ele alındığında organizmayız. Kendi geçmişlerimize dayalı nedenlerle işler yaparız ve “bu nedenler tüm organizma düzleminde içkindir.” Kimi zaman, belki de çoğu zaman, bilinçli benliğimiz kontrol altında değildir. Fakat, vaziyet gerektirdiğinde dışı vuruş/tutum alış devam ederken aklımızı toplarız. İçte doğru baktığımızda gördüğümüz belirsiz şeyler için kullandığımız metaforlar olarak anlamak, kendine çeki düzen vermek, düşüncelerini odaklamak gibi pek çok tutum alışımız vardır. Kimin aklını topladığını sormayız.

Mitchell, Libet deneyinin rastgeleliği teşvik etmek için tasarlandığını belirtir: deneklere “hareket etme dürtüsünün herhangi bir zamanda kendiliğinden ortaya çıkmasına izin verin, herhangi bir ön hazırlık yapmadan veya ne zaman hareket edeceğinize odaklanmadan” denildi. Ancak bazı kararlar iyi düşünülmemiş, spontane ya da rastgele olabilirken diğerleri dikkatli bir değerlendirme gerektirir:

“O zaman genel olarak, Libet’in deneyleri özgür irade sorusuyla çok az ilgilidir. Hiçbir şekilde düşünülmüş kararlarla ilgili değildiler.... Bunun yerine, ilk olarak, beyindeki sinirsel aktivitenin tamamen deterministik olmadığını ve ikincisi, organizmaların için rastlantısallığı tam zamanında ihtiyari kararlar almak için kullanabileceğini doğrularlar. Bu ikincisini farkında olmadan her zaman yapıyoruz gibi görünüyor.

Gerçekten de, Mitchell’in irade ve karar verme için önerdiği sinirsel modelin temeli bir dereceye kadar rastlantısallıktır. İki aşamalı bir model ortaya koyar: organizmaların alabilecekleri muhtemel aksiyon olarak seçeneklerin toplanması ve ardından bir seçim süreci. Bilinçli özgür iradeye sahip organizmalar olarak bizler için seçenekler, her zaman dalgalanmalara ve gürültüye maruz kalan serebral kortekste faaliyet örüntüleri olarak ortaya çıkar. Bunu, “fikirlerin kendiliğinden ‘size

gelmesi” olarak deneyimleyebiliriz. Sonra beyin bu seçenekleri “korteksler arasında dolanan bağlantı devreleri, bazal sinir düğümleri, talamus ve orta beyin” aracılığıyla “katılıyorum” ve “katılmıyorum” şeklinde değerlendirir. Seçim bu şekilde, bellekte saklanan, hala az veya çok kolaylıkla şekillenebilir deneyimlerden inşa edilen amaçlar ve inançları işe koşar. İlkel tek hücreli organizma düşünmeden hareket eder ve yer. Biz insanlar da hareket eder ve yeriz, ve bu konuda düşünürüz. Oradan (düşünmemeden) buraya (düşünmeye) kadar, doğa giderek artan bir yetenek sergileyen organizmalar ortaya çıkardı. Çok hücreli yaratıklar, bağlantılı nöronlar ve kimyasal sinyaller aracılığıyla birbirleriyle iletişim kuran gruplandırılmış kas hücreleri içeren uzmanlaşmış bir morfoloji geliştirdiler. Görme ve işitme organları, çevre hakkında bilgi toplamanın değerli araçları haline geldi. Nöronların karmaşık ağları, dünyayı ve onun parçalarını simgesel olarak temsil etme ve nihayetinde, benlik temsillerini kendi dışındaki diğer her şeyden ayırma yeteneği kazandı. Tüm bunlar oldu; bunda tartışılacak bir şey yok. Farklı organizmaları bilişsel derinliklerine bakarak karşılaştırabiliriz. İnsanlar, takdire şayan bir derinliğe sahiptir. Mitchell, “Eğer bir iplik kurduna düşünebildiği söylenebilseydi kesinlikle çok fazla şey hakkında düşünmezdi” der.

“Bir kerede birkaç sinyali entegre edebilir ve basit öğrenme biçimlerini yapabilir, ancak dünyanın veya kendi benliğinin haritasını çıkarmaz ve herhangi bir tür uzun vadeli idrak faaliyetine girişmezdi. Burada ve şu anda yaşadık.”

Biz öyle değiliz ve bunu biliyoruz. Her seferinde durumlarını bir adım değiştirdiklerinden zihinsel süreçlerimiz nadiren algoritmiktir. Düşünme, sürekli geri bildirim ve kendi kendini düzeltme içerir ve bireysel bileşenler birbirinden ayrılamaz. Mitchell şöyle yazar:

“İlgili çeşitli alt sistemler, her biri kendi kısıtlamalarını, birbirine bağlı tüm alanlardan aldığı sürekli değişen bilgi bağlamında gidermeye çalışarak, sürekli olarak birbirleriyle diyalog halindedirler.”

Bilgisayar bilimcisi Douglas Hofstadter’in düşünme hakkında; düşünme ve nedenler hakkında akıl yürütmenin zemini olan ve geri bildirimle birlikte başka temsiliyetlerin tekrarlanan temsili anlamına gelen bilişsel döngüler, kavramını ödünç alır.

Bu yetenekler, sadece artan boyut veya hesaplama gücünden daha fazlasını gerektirmektedir. Beyinler dönüşürken sarmal bir işleme hiyerarşisi ortaya çıktı: “Kortikal tabaka genişlerken, mevcut alanların işleme hiyerarşisinin yeni seviyeleri olarak hareket edebilecek yeni alanları oluşturmak için bir ikiye bölünme eğilimi vardır.” Bu yeni seviyelerin, “bilgiyi ve yeni şeyler hakkında düşünebilme yeterliliği vardır.” Dünyaya bakarız ve kendi içimize akıl gözüyle bakarız. Yalnızca hedefler ve arzular geliştirmekle kalmaz, onları tanırız; onlar için dil geliştiririz; bunlar hakkında diğer dost yaratılmışlarla konuşuruz. Özgür iradeyi kullanırız ve

şöyle deriz sosyal organizmalar olmamız hasebiyle biz de ve kültür de evriliriz.

Şu anda, bir yapay zekanın herhangi bir derecede özgür irade veya ihtiyara/isteme sahip olup olamayacağını sormak doğaldır. Aslında, yapay zeka sistemlerinde ihtiyar/istem sorusu, bilinç sorusundan daha kritik olabilir. Mitchell, eğer bir duyarlılık değilse metin üretme ve konuşma yanıtları oluşturma yeteneklerinin bir bilgi izlenimi ürettiğini belirterek, sinir ağları ve büyük dil modelleri alanlarındaki en son gelişmeleri enine boyuna değerlendirir. Aynı zamanda, modellerin sınırlılıkları da iyi bilinmektedir. Genel yapay zekadan farklı olarak, bu modeller belirli görevler için tasarlanmışlardır. Eğitim verilerinin devasa hacimlerinde istatistiksel örüntü bulmaya dayalı olarak insan dilini olağanüstü bir beceriyle simüle ederler, ancak ürettikleri metinler nadiren gerçek dünyadaki manasıyla bağlantılıdır ve özgün durumlarda sıklıkla başarısız olurlar. Nedensel ilişkileri anlama, bariz bir zayıflık gibi görünmektedir. Ancak, en keskin fark, pasif olmalarıdır.

İhtiyar/istem, bizi makinelerden ayıran şeydir. Biyolojik yaratıklar için akıl ve amaç, dünyada eylemde bulunmaktan ve sonuçlarını deneyimlemekten gelir. Bedensiz, kan, ter ve gözyaşlarına yabancı yapay zekalar bu tür bir fırsata sahip değildir. Eğer hedefleri varsa, bu hedefler onların üreticileri tarafından dayatılır. Onlar plan yapmazlar. Onlar çabalamazlar. En azından şimdilik.

*Kaynak: James Gleick/The New York Review of Books/Ocak 2024, James Gleick'in son kitapları Time Travel ve The Information'dır. Gleick, telefonun tarihini konu alan bir kitap üzerinde çalışmaktadır. (Ocak 2024)

Tercüme: Ali Karakuş

İsrail'in Stratejisinde Tehlikeli Düşüş

YAZAR: STEPHEN M. WALT KAYNAK: FOREIGN POLICY TERCÜME: ALİ KARAKUŞ

Onlarca yıldır Siyonist Proje kendini savunma konusunda gittikçe kötüye gidiyor. İsrail'in başı ciddi şekilde beladadır. Vatandaşları derin bir şekilde bölünmüş durumda ve bu durum iyileşecek gibi durmuyor. Gazze'de kazanılamayacak bir savaş bataklığına gömülmüş durumda, ordusunda gerginlik belirtileri görülüyor ve Hizbullah ile daha büyük bir savaş, ihtimal olarak varlığını devam ettiriyor. İsrail ekonomisi son derece kuvvetli bir sıkıntının içinde. Timez of İsrail'in son zamanlarda yayınladığı habere göre bu sene İsrail'de en az 60.000 işletme kapanabilir. Dahası, İsrail'in küresel imajı ölümcül darbeler yedi ve İsrail daha önce hayal edilmesi bile mümkün olmayacak şekilde bir parya devlete dönüşüyor. Hamas'ın maruz kaldığı şartlara mukabele niteliğindeki 7 Ekim 2023 saldırısından sonra İsrail, dünyada dikkate değer ve kendisi için kullanıma müsait bir sempati

uyandırdı ve İsrail'in bu saldırıya şiddetli bir şekilde cevap verme hakkı olduğu yaygın bir şekilde kabul edildi. Ancak olayın üzerinden on ayın geçtiği bu günde İsrail'in Gazze'de Filistinlilere uyguladığı soykırım kampanyası ve Batı Şeria'da giderek artan yerleşimci şiddeti 7 Ekim'de uyanan destek dalgasını boşa çıkardı. Uluslararası Ceza Mahkemesi başsavcısı, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ve savunma bakanı Yoav Gallant'ın savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işledikleri gerekçesiyle tutuklanmalarını talep etti. Uluslararası Adalet Divanı, İsrail'in eylemlerini doğası ve niyeti itibarıyla soykırımcı olarak tanımlanmasını mümkün kılacak ön bulguları yayınladı ve Mahkeme, uzun bir ihmale son vererek İsrail'in Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ü işgal ederek sömürgeleştirmesinin uluslararası hukukun açık bir ihlali olduğunu ilan etti.

Gazze’de olup bitenlere bakıp ta dehşete düşmezse bile rahatsız olmayacak birileri varsa onlar ancak başlarını çok fazla kuma gömmüş Siyonizm savunucuları olabilir. Amerika’da, İsrail’in yaptıklarına destek keskin bir şekilde düşüyor ve aralarında pek çok genç Amerikalı Yahudisinde bulunduğu Amerikalı gençler Biden yönetiminin İsrail’in yaptıklarına yönelik pasif tutumunu reddediyorlar. İsrail eski Ulusal Güvenlik Konseyi’nin başkan yardımcısı Eran Etzion’un tweetini okursanız İsrail’in kendi kendisine verdiği zarara ilişkin iyi bir fikir sahibi olabilirsiniz. Sonrasında, dünyanın soykırım alanında çalışmalar yapan öncü bilim adamlarından olan Ömer Bartov’un kısa süre önce gerçekleştirdiği İsrail ziyaretine ilişkin yazdıklarını okuyun, problemin ne kadar derin olduğunu farkedebilirsiniz.

Bütün bu problemlerden dolayı Netanyahu’yu suçlamak cazip gelebilir ve o, açıkçası hem içerde hem de İsrail dışında kendisine yönelen eleştirileri fazlasıyla hakediyor. Ancak bu tutum; İsrail’in son 50 yıllık aşamalı stratejik düşünce erimesi şeklindeki daha derin bir problemin gözden kaçırılarak bütün yükün Netanyahu’ya yüklenmesi anlamına gelecektir. Ülkenin kuruluşundan sonraki 20 yılındaki taktik maharet ve başarılar; özellikle yaşı büyük olan İsraililer arasında 1967’den beri İsrail’in stratejik tercihlerinin ülke güvenliğini ne derecede zayıflattığını görmeyi engellemeye yarıyorlar.

İlk dönem siyonistler ve İsrail’in ilk nesil liderleri dirayetli, ferasetli stratejistlerdi. 1900’lü yıllar başladığında hatta İsrail’in kurulduğu 1948 yılında Filistin’deki çok küçük Yahudi nüfusuna rağmen nerdeyse imkansız gibi görünen bir şeye, Arap dünyasında bir İsrail devleti kurmaya giriştiler. Kurucular; uygun fırsatları kullanma, sonrasında çok iyi bir orduya ve iyi bir hava kuvvetlerine dönüşecek kabiliyetli bir paramiliter güç oluşturma, dünyanın hakim güçlerinden destek alabilmek için çok yoğun çalışma gibi taviz vermez bir gerçekçilikle bunu başardılar. Bu başarılarla örnek olarak, hem Amerika Birleşik Devletlerinin hem de Sovyetler Birliğinin 1947 BM bölünme planını desteklemelerini ve İsrail’in kurulmasından hemen sonra her ikisinin de İsrail’i tanımalarını hatırlayabilirsiniz. David Ben-Gurion ve arkadaşları Siyonist liderler; çoğunlukla kendilerinin uzun vadeli hedeflerinin gerisinde kalan düzenlemeleri kabul etmeye en azından geçici bir süreliğine hevesli göründüler. Bu tutum onlara, kendilerini nihai amaçlarına yaklaştıran anlaşmalar sağlıyordu.

Devlet olmayı başardıktan sonra yeni hükümet aralıksız bir propoganda aracılığıyla uluslararası destek oluşturmak ve Fransa, Güney Afrika ve diğer bir kaç ülke ile işleyen ittifaklar kurmak için harıl harıl çalıştı. Daha da önemlisi, ABD ile öncelikle büyüyen gücüne ve ABD’deki “İsrail Lobisi”ne dayanan “özel bir ilişki” kurdu. İsrail’in ilk liderleri etrafı düşman güçler tarafından kuşatılmış küçük bir ülkenin çok dikkatli davranması ve uluslararası destek kazanmak için çok

uzun bir yol yürümeleri gerektiğini biliyorlardı. Akıllı diplomasi ve büyük yalanlar İsrail’in gizli bir nükleer silahlar cephanesi oluşturmaya ve Benny Morris, Ilan Pappé, Avi Shlaim, Simha Flapan ve diğer “yeni tarihçilerin” 1980’lerdeki ufuk açıcı çalışmalarına kadar yaygın olarak bilinmeyen İsrail’in kuruluşunun acımasız gerçeklerini gizlemesine yardımcı oldu. Hiç bir hükümet kusursuz değildir, İsrail’in ilk dönem liderleri zaman zaman hatalar da yaptılar. Ben-Gurion 1956 yılındaki Süveyş Krizi’nde Mısır’a saldırma ve sonrasında İsrail’in askerlerini çekmeme konusunda İngiltere ve Fransa ile iş birliği yaptığında hata yaptı. Sonrasında, Eisenhower yönetiminin sebepsiz tırmandırmaları tölere etmeyeceğini açıkça ifade etmesi üzerine hızlıca bu tutumunu terketti. Fakat toplamda kuruluşundan sonraki ilk dönemlerinde siyonist devletin stratejik yeteneği özellikle düşmanlarıyla mukayese edildiğinde etkileyiciydi.

Dönüm noktası 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndaki büyüleyici zaferiydi. ABD istihbaratının diğer şeylerin yanı sıra İsrail’in kolayca kazanacağını öngörmüş olmasına karşın zaferin hızı ve kapsamı pek çoğunu şaşırttı ancak zaferin çıktısı; o zamandan beri İsrail’in stratejik çıkarım yönetiminin altını oyan bir kibir duygusunun güçlenmesine neden olarak zaferin kendisi gibi mucizevi olmadı.

Aklı başınca İsraili bilim insanlarının sürekli öne sürdükleri gibi temel hata; “Daha Büyük Bir İsrail” kurmak adına uzun süredir yürütülen çabaların parçası olarak Batı Şeria ve Gazze’nin elde tutularak, işgal edilerek ve en nihayetinde kolonileştirilmesidir. Ben-Gurion ve takipçileri yeni kurulmuş İsrail devleti içindeki Filistinlileri minimize etme arayışında idiler ancak Batı Şeria ve Gazze’nin elde tutulması demek İsraili Yahudi nüfusu ile aynı oranda hızlıca yükselen bir Filistinli nüfusu demektir. Bu strateji yaygın olarak adlandırıldığı gibi işgalin, İsrail’in Yahudi karakteri ile onun demokratik sistemi arasında bir gerilim üretilmesiyle sonuçlanmasına neden olacaktır: bu stratejiyi devam ettirmesi durumunda bir Yahudi devleti olarak kalmasının tek yolu, böylesi siyasi düzenlerin dünyada giderek daha çok artan insan tarafından lanetlendiği bir çağda aparteid bir sistem yaratarak Filistinlilerin politik haklarını ellerinden almasıdır. Böylesi bir sistemi devam ettirebilmesinin bir diğer yolu da etnik temizlik/soykırımdır ancak bu çözümlerin her ikisi de hiçbir gerçek İsrail dostunun onaylayamayacağı insanlığa karşı suçlardandır.

Hemen sonrasında, Daha Büyük İsrail davasını sürdürme adına diğer hatalar ortaya çıktı. İsraili liderler ve Henry Kissinger’in aralarında olduğu Amerikalı meslektaşları; Mısır devlet başkanı Enver Sedat’ın, İsrail’in 1967’de işgal ettiği Sina Yarımadası’nın geri verilmesi karşılığında bir barış anlaşması yapmaya hazır olduğunun gösteren işaretleri kaçırdılar. Dahası İsrail istihbaratı, yanlış bir şekilde Mısır ordusunun Sina’da İsrail ordusuna mukabele edemeyecek derecede zayıf olduğunu ve böylece Mısır’ın savaşa girmekten gözünün

korktuğunu farz etti. Bu yanlış yargının sonucu 1973 yılının Ekim Savaşı oldu. Savaşın başındaki başarısızlıklara karşın İsrail savaş meydanında üstünlük kurdu ancak savaş sonrasında kurulan masada bu üstünlüğünü devam ettiremedi. Amerikadan gelen baskılar eşliğinde savaşın maliyetleri İsrail liderleri, Sina'yı Mısır'a bırakma konusunda ciddi görüşmeleri başlatma konusunda ikna etti. Bu tutum değişikliği Enver Sedat'ın tarihi Kudüs ziyareti, Camp David Anlaşması ve en nihayetinde o zaman ABD başkanı olan Jimmy Carter'ın ısrarlı ve maharetli arabuluculuğunda Mısır-İsrail barış anlaşması ile sonuçlandı. Maalesef o zaman İsrail başbakanı olan Menachem Begin Daha Büyük İsrail hedefine bağlı olduğundan ve işgale son vermek istemediğinden bu umut verici fırsatı Filistin sorununu kesin olarak çözmek için kullanmadı. Stratejik muhakemenin aşındığına dair bir diğer işaret İsrail'in 1982'deki talihsiz Lübnan işgaliydi. Bu plan, Begin'i; askeri bir saldırının Lübnan'da ciddi bir varlığı olan FKÖ'yü böleceği, Beyrut'ta İsrail yanlısı bir hükümeti tesis edeceği ve Batı Şeria'da İsrail'e tam yetki sağlayacağı konusunda ikna eden o dönem İsrail savunma bakanı şahin Ariel Sharon'un parlak buluşuydu. İşgal kısa süreli bir askeri başarıydı ancak İsrail'in 2000 yılında Lübnan'dan çıkmasını zorlayacak derecede güçlü bir direnç gösteren Hizbullah'ın oluşumuna öncülük etti. FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılması Filistinlilerin direnişini durdurmadı aksine Filistinlilerin topraklarını terk etmeyeceklerinin, kalıcı bir İsrail tahakkümünü asla kabul etmeyeceklerinin bir diğer açık işareti olan 1987'deki İntifada'ya giden yolun taşlarını döşedi.

Uzak görüşlü İsraililerin Filistin sorununun ortadan kalkmayacağını bilmelerine karşın birbirini izleyen İsrail hükümetler sorunu daha da kötüleştirecek bir şekilde davranmaya devam ettiler. Örneğin, FKÖ 1993 yılında ilk Oslo Anlaşmasını imzalayarak İsrail'in varlığını kabul etmesine karşın hiç bir İsrail lider Filistinlilere kendilerine ait olacak bir devlet vermeye asla gönüllü değillerdi. 2000 yılındaki Camp David zirvesinde o zaman başbakan olan Ehud Barak tarafından önerilen sözde cömert teklif o zamana kadar yapılan bütün İsrail önerilerinin önüne geçse de Filistinlilere yaşayabilir bir devlet vermenin çok gerisinde kalıyordu. İsrail'in en iyi önerisi; İsrail'in yeni siyasi varlığın sınırlarına, hava sahasına ve su kaynaklarına yönelik mutlak kontrolü elinde tutacağı şekilde Batı Şeria'da birbirinden ayrı ve silahtan arındırılmış iki veya üç kanton oluşturacaktı. Bu, bırakın herhangi bir Filistin liderin kabul etmesini, yaşayabilir bir devlet değildi. Eski İsrail dışişleri bakanı Shlomo Ben-Amir'in "Eğer ben bir Filistinli olsaydım Camp David'i reddederdim" demesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Filistinlilerle barış yapmak; İsrail'in İşgal Edilmiş Bölgelerde yerleşimleri genişletmeyi (Filistinlilerin topraklarını ve evlerini çalmayı) durdurmasını ve yetkin, etkili ve meşru bir hükümet kurmak için Filistinlilerle

çalışmasını gerektirmektedir. Bunun yerine İsrail liderler özellikle de Sharon ve Netanyahu tarafından kurulan hükümetler bunun tam tersini yaptı. Yerleşimlerin genişlemesini (Filistinlilerin topraklarını ve evlerini çalmayı) durdurmayı reddediyorlar, zımnen Hamas'ı desteklemek ve iki devletli bir çözüm için ortaya konan ABD çabalarını sabote etmek anlamına gelse de Filistinlileri zayıf ve bölünmüş tutmak için canhıraş bir şekilde çalışmaktadır. Bu gayretlerin sonucu; 2008-09'daki Dökme Kurşun Operasyonu, 2014'teki Koruyucu Kenar Harekatı gibi yenilenen yıkıcı fakat sonuçsuz saldırılar serisidir. Bu sürekli tekrarlanan "çim biçme" çabaları Filistinlilerin direncini kırmadı ancak on yıllar içinde İsrail'e yönelik gerçekleştirilen en korkunç saldırılardan biri olan Hamas'ın 7 Ekim'deki sınır aşan saldırısıyla sonuçlandı. İsrail'in stratejik miyopluğunun bağırان son bir örneği, İran'ın nükleer programını sınırlamaya yönelik uluslararası çabalara gösterdiği tutkulu muhalefettir. İsrail, kendisi için iyi olan stratejik nedenlerden dolayı Orta Doğu'daki tek nükleer güç olarak kalmak istiyor ve en önemli bölgesel rakibinin nükleer bomba elde etmesini istemiyor. Bundan dolayı Netanyahu ve diğer İsrail liderlerin, ABD ve dünyanın diğer önemli güçlerinin İran'ı 2015 yılında oluşturulan Ortak Kapsamlı Eylem Planı anlaşmasını imzalamaya ikna etmelerine memnun olmaları ve rahatlamaları gerekiyor. Neden? Çünkü bu anlaşma; Tahran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesini azaltmayı, zenginleştirilmiş uranyum stoğunu azaltmayı ve İran'ın bir on yıl içinde veya daha uzun süre boyunca bir nükleer bombaya erişimini engelleyecek Uluslararası Atom Enerjisi programı denetim yapma imkanını sağlıyor. Emektar pek çok İsraili güvenlik yetkilisi makul olarak bu anlaşmayı destekliyor ancak Netanyahu ve onun fanatik destekçileri, AIPAC ve ABD'deki İsrail lobisi içinden bazı şahin gruplar bu anlaşmaya ikna olmaz bir şekilde karşılardı. Fanatik destekçiler o zaman başkan olan Donald Trump'ı 2018 yılında anlaşmadan uzaklaşması konusunda ikna etmede kilit rol oynadılar ve bu gün İran bir nükleer bombaya sahip olmaya her zamankinden daha yakındır. Bundan daha sığ görüşlü bir İsrail politikası düşünmenin imkanı yok.

İsrail'in stratejik maharetindeki bu dramatik düşüşü ne izah edebilir? Önemli faktörlerden biri; kibir ve ABD'nin İsrail'i korumasından ve İsrail'in arzularına itaat etmesinden kaynaklanan dokunulmazlık duygusudur. Eğer dünyanın en güçlü devleti arkanızdaysa ne yaptığının bir önemi yoktur, hareketleriniz hakkında dikkatlice düşünme ihtiyacınız kaçınılmaz olarak azalır. Dahası, İsrail'in kurban olarak sadece kendisini görme ve kendi politikalarına yönelik muhalefeti anti-semitizm olarak yaftalama eğilimi fayda getirmemektedir çünkü İsraili liderlerin ve İsraililerin karşılaştıkları öfkeyi kendi yaptıklarının nasıl tetikleyebildiğini görmelerini zorlaştırmaktadır. İsrail'de en uzun süre başbakanlık Netanyahu yönetimi problemin başka bir boyutudur özellikle de kendi ülkesi için neyin en iyisi olduğu

duygusundan değil de kendi çıkarına (yani yolsuzluktan dolayı hapis yatmaktan kurutulmak için) iyi olan şeylere yönelmesinden dolayı problemin parçası olmuş durumdadır. Buna ek olarak messiyanik görüşleri Harez tarafından ürpertici bir makalede özetlenen dindar aşırı sağın artan etkisi ve al sana felaket tarifi! Bir ülke kıyamet kehanetlerine dayanarak ve kendi lehlerine ilahi müdahale beklentileri üzerine stratejik kararlar almaya başlamışsa aman dikkat!

Bu neden önemli?

Çünkü ABD'nin 11 Eylül'e verdiği cevapta gösterdiği gibi stratejik seçenekleri hakkında akıllıca düşünmeyen ülkeler kendilerine ve başkalarına ciddi zararlar verebilirler. İsrail'in hareketleri kendi uzun vadeli beklentilerini tehdit etmektedir dolayısıyla İsrail'in parlak bir geleceğe sahip olmasını isteyen herkes özellikle onun gerileyen stratejik muhakemesinden endişe duymalıdır. İntikamcı ve öngörüsüz davranışları onlarca yıldır masum Filistinlilere büyük zarar verdi ve bu gün de vermeye devam ediyor ancak bu zararın Filistinlilerin direncini kırma şansı çok az. Dengesiz ve düşüncesiz bir ortağa sıkı sıkıya bağlı olmak ABD için de ciddi bir sorundur çünkü; zaman, dikkat ve kaynakları tüketmeye devam eder ve ABD'nin hem etkisiz hem de iki yüzlü görünmesine neden olur. Aynı zamanda yeni bir anti-Amerikan terörizmi dalgasına ilham kaynağı olabilir ki bu sonucun yol açacağı açık zarar ortadadır. Maalesef bu durumun nasıl düzeltileceği de çok açık değildir. İsrail'in ABD'deki destekçilerinin yapabileceği en iyi şey; hem Demokratlara hem de Cumhuriyetçilere Yahudi devletine sert bir sevgi göstermeleri için baskı yapmak ve böylece İsrail'in mevcut yörüngesini yeniden gözden geçirmesini sağlamaktır. Elbette bunun için AIPAC gibi lobi gruplarının da İsrail'in bu gün içinde bulunduğu çıkmaza girmesi konusunda kendi rolleri hakkında düşünmelerini sağlamayı da gerektirmektedir. Ne yazık ki bunun yakın zamanda gerçekleşebileceğinin herhangi bir işareti görünmemektedir. Aksine İsrail ve ABD'deki destekçileri inatçı bir şekilde durdukları noktada durmaktadırlar. Bu felaket değilse bile sonu gelmeyen bir belanın tarifidir.

*Stephen M. Walt Foreign Policy'de bir köşe yazarı ve Harvard Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Profesörüdür.

Ana, Anne, Ök, Valide, Mader

ÖMER FARUK BİRPINAR

www.kritikbakis.com

Anadan anneye nasıl geldik?

Bir çocuğu doğuran, bakımını üstlenen veya kendi doğurmadığı bir çocuğu evlat edinen ve bakımını üstlenen kadına anne diyoruz. Yavrusu olan dişi hayvana da anne, ana diyoruz.

Eşinin kendinden olmayan çocuklarına annelik yapan kadınlara ise üvey anne diyoruz.

İbrahimi dinlerde ilk anne Havva olarak geçiyor. Anadolu'da "Havva Ana" diye bilinir ve bütün insanlığın annesi kabul edilir. Kızlara Havvaana diye isim bile konur.

DÜNYA DİLLERİNDE ANNE

Anne bize Uygur Türkçesinden miras kalan bir kelime, aslı ana. Çocuk dilinin tipik bir örneği. Ön Hint-Avrupa dillerinde de an, han kelimeleri “büyükanne, babaanne, anne, yaşlı kadın” manasına geliyor, Hititçede annas anne demek. Yine Hititçede hannas, Likçede xana, Ermenicede han, Eski Yüksek Almancada ana, Gotçada ano büyükanne manasına geliyor. Eski Prusya dilinde ise ane kelimesi kadın ata manasında kullanılmış. Latince de ane kelimesi kadın ata manasında kullanılmış. Lidcede de anne kelimesinin karşılığı ane.

Ön Altay dillerinde ena anne ve abla demek. Anne kelimesi eski Türkçede, bilhassa Türkmencede ene olarak da kullanılıyor. Ön Tunguzcada eni anne, kadın demek. Evenki, Even ve Nanay dillerinde enin, Orok dilinde enin, Solon dilinde ene anne manasına geliyor.

Orta Korecede eni anne demek. Eski ve modern Japoncada ane abla demek. Eskimo-Aleut dillerinde de benzer bir kelime görüyoruz. Ön Eskimo dilinde ana büyükanne, anne demek. Sirenik Yupikçesinde nana, Naukan Yupikçesi, Supikçe, Orta Alaska Yupikçesinde de aana, anne manasına geliyor. Kuzey Alaska İnuitçesinde aana, Grönlandcada ise aanak büyükanne demek.

Labrador dilinde anana anne, Kızılderili dilinde nani anne, teyze, Atsinacada ina anne demek. Huroncada anan, Osage dilinde ina teyze, hala demek. Ön Uto-Aztek dillerinde na anne manasına gelirken, Katukina dillerinde inai teyze, Sape dilinde inoi büyükanne, Puinave dilinde aina teyze, Tikuna dilinde niai kadın, Yuri dilinde aino kadın, Guahibo dilinde ena kadın, Kariri dilinde ana teyze, Kandoşi dilinde aniari anne, Ön Takana dillerinde nene teyze, Maka dilinde nana anne manalarına geliyor.

Neredeyse bütün kıtalara uzandık. Soyu tükenmiş dillerden modern dillere kadar anne kelimesinin karşılıklarını kısmen de olsa verdik. Demek ki anne kelimesini aynı merkezden alıp kullanmışlar diyemiyoruz. Çünkü bu kelime çocuk dilinin bir ürünü. Dünyanın her yerinde çocuklar dünyaya geldikten kısa bir süre sonra ses çıkarmaya çalışır. Çocuk da bakıyor, anne deyince annesi bakıyor, o zaman aynı sesleri tekrar çıkarıyor ki annesi yine baksın. Annesi meşgulse ablası, teyzesi, halası, ninesi bakıyor. Bu yüzden bunlara da yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ana, nana, ani, ene demesi normal. Baba ortada yok. Nerede? Ava gitti, savaşa gitti, işe gitti, kahveye gitti. Anlayacağınız birbiriyle alakasız bölgelerde ve dönemlerde anne, abla, teyze ve büyükanne kelimelerine ana, ane, ene, ina, na, nene, nani gibi kelimelerin karşılık gelmesi normal.

Tekrar ülkemize dönersek; ana kelimesi şehirlerde yavaş yavaş anne kelimesine dönüşmüş. Bizden başka anne şeklindeki kullanıma ilginç bir şekilde sadece Çuvaşçada rastlıyoruz. İsmet Zeki Eyüboğlu ise anne kelimesini eski Türkçe ana kelimesi ile değil de Hititçedeki annas kelimesiyle irtibatlandırır. Hititçede çocuk doğurma kuvveti manasındaki annitalvatar, analık manasındaki anniyatar gibi kelimelere dikkat çeker. Buna mukabil

ana kelimesinin Anadolu’da yaygın olup da şehirlerde anne kelimesinin sık kullanılması bu tezi zayıflatıyor.

İngiliz Türkolog Sir Gerard Clauson anne kelimesinin ana kelimesinin bozulmuş hali olarak tarif ederken Şemsettin Sami anne kelimesinin İstanbul şivesinin bir eseri olduğu görüşünde.

Atasözlerinde de anne kelimesi daha çok ana şeklinde kullanılır:

Oğul babadan öğrenir sofrayı düzmeyi, kız anasından öğrenir sokak gezmeyi.

Anneanne, babaanne, büyükanne, cicianne, hanımanne, sütanne gibi kelimeler de anne kelimesinin türevleri. Mesela analar günü yerine Anneler Günü diyoruz.

Ana kelimesini bambaşka manalarda da kullanıyoruz. Yaşlı kadınlara hürmet manasında ana diyoruz. Anayasa, ana defter, ana direk derken temel, en önde gelen manasında, anayurt, anavatan, ana dil derken kaynak, çıkış yeri manasında, ana para derken katıksızlık, yalın manasında, ana kapı derken en fonksiyonel, en büyük manasında kullanıyoruz. Daha pek çok kullanım alanı var, hepsine burada yer vermemiz mümkün değil.

ANAY / ANAH!

Anadolu’nun birçok bölgesinde ana kelimesini günlük konuşmada sık sık duyuyoruz. Mesela. Çocuklar Duymasın dizisinde Taş Fırın Haluk’un sıkça kullandığı anah ünlemi Anadolu’nun pek çok yöresinde olduğu gibi bizim Konya’da da başta hayret olmak üzere korku, hayranlık duygularını ifade etmek için kullanılıyor. Anah, anam, ana ana, anam anam, anav, ana’, anna’, anna’ dimişsim, anov, annav, annov gibi ünlemlerde daha ziyade şaşma ve korku ifadesi kendini gösterirken literatürde pek yer almayan aanaaa ifadesi de bıkkınlık, belirtmek için kullanılıyor. Yine bir şaşırma ifadesi olan arrov da muhtemelen annov ünleminin bir başka versiyonu.

Bugün Ahıska, Şavşat ve Posof ağızlarında anneye Kıpçak ağzıyla anay dendigini de görüyoruz.

ÖKSÜZ

Annesi ölmüş olana öksüz diyoruz. Hem annesi hem babası ölmüş çocuklara da öksüz dediğimiz oluyor. Annesinden koparılmış çocuklara ve hayvan yavrularına da öksüz deniyor.

Eski Türkçede ög anne, ögsiz de annesiz demek. G/k ses dönüşümüyle öksüz kelimesine dönüşmüş. Sondaki -sız/siz eki ise yokluk bildiriyor. G/k ses dönüşümüne bir örnek de egsük kelimesinin eksik kelimesine dönüşmesi. Ögüm Elbilge hatunıg şeklinde bir erken Türkçe örneğimiz var. Anam İlbilge Hatun diyor.

Ök kelimesi bugün Sinop, Şanlıurfa, Niğde ile Mersin’in bazı bölgelerinde hala kullanılıyor.

Öksüz kızın düğünü olurmuş, hem güler hem ağlarmış diye bir deyimimiz de var.

ÜVEY

Üvey kelimesi de yine anne manasına gelen eski Türkçe ög kelimesine dayanıyor. Karahanlı, Kıpçak, Çağatay ve Uygur Türkçelerinde ögey olarak geçiyor.

ÖKSÜZDOYURAN, ÖKSÜZOĞLAN, ÖKSÜZTAKKASI...

Çok büyük su bardağına öksüzdoyuran deniyor. Antalya'da ekme yapılıırken en son yapılan kalın ekmeğe öksüzdoyuran derler. Öksüzdoğan ve öksüzali ise bir kır çiçeğinin adıymış. Afyon bitkisine de öksüzdoğançığdemi derlermiş. Öksüzce diye de geçiyor. Ankara bölgesinde lapa lapa yağan kara öksüztakkası, yavaş yağan kara öksüzpalan ve öksüzyamalıği/öğsüzyamalıği derler. Balık tutmaya yarayan, misinanın ucundaki iğneye öksüzığne, kısa rafa da öksüz sergen deniyor. Yalnız yağmur zamanı akan dereye öksüzdere, halka şeklinde dizilmiş yıldızlar kümesine öksüzlersofrası, yavaş yavaş yağan kara öksüzpalan, seçre parmakla orta parmak arasındaki parmağa öksüzparmak, küçük kaburga kemiğine öksüz iyeği, kıymeti az şeye öksüzsevindiren, Öksüz oğlan göbeğini kendisi keser diye de güzel bir atasözümüz var.

Ne demiş Brachvogel:

Hiçbir süs ve elbise bir kadını analık sevgisi kadar güzelleştiremez.

VALİDE / MADER

Valide kelimesini Arapçadan aldık. Doğurdu manasındaki veled fiilinden doğuran kadın manasında dişi fail hali valide olmuş. Valid ise baba demek. Çocuk manasındaki velet/veled kelimesi de aynı kökten geliyor. Aramicede yaleda, Akatçada valadu doğurmak, İbranicede ise yeled çocuk demek. Valide sultan ise padişah annelerine verilen unvan.

Viladet doğurma ve doğum demek. Viladet-i hümayun padişahın doğumu manasına geliyor. Veladet ise bunun galatı. Mevlid'de doğumu anlatan kısma da veladet bahri deniyor. Tasavvufta ise manevi doğum sayılan tarikata girme vetiresine ikinci doğum, yani veladet-i saniye deniyor. Mevlid ise yine doğum manasına geliyor. Çocuklara isim olarak konulan Mevlüt de mevlidin halk dilinde dönüşüme uğramış hali.

MADER

Farsçadan aldığımız peder kelimesini kullanıyoruz ama anne manasındaki mader kelimesini artık kullanmıyoruz. Arapçadan aldığımız valide kelimesini kullanıyoruz ama baba manasındaki valid kelimesini artık kullanmıyoruz. Bu kelimeler bir dönem revaçtaymış. Türkçede bir dönem kullanılan, içinde mader kelimesini barındıran birkaç ibareye bakalım: Maderane anneye yakışır şekilde demek. Mader-ender üvey anne demekmiş. Maderi anneye dair, maderşahi anaerkil, maderzad anadan doğma, doğuştan demek.

Eski Yunancada meter, İngilizcede mother, Rusçada maty, Latince mater şeklinde kullanılmış, kullanılıyor. Latince matrix kelimesi ise rahim demek.

ANADOLU

Anadolu kelimesi bize yıllarca yutturulduğu gibi ana-dolu terkiibinden oluşmaz. İyi bir yakıştırma olmasına rağmen Anadolu kelimesinin kökeni Yunanca doğuş, doğu manasına gelen anatole ve buradan da Doğu vilayeti manasına gelen Anatolia kelimesinden gelir.

Çin'in Ekonomik Paradoksu

YAZAR: YUEN YUEN ANG KAYNAK: PROJECT-SYNDICATE.ORG TERCÜME: ALİ KARAKUŞ

Ekonomik gerileme ve yerel yönetim borç krizinin ortasında Başkan Şi Cinping, Çin'in teknoloji odaklı büyüme modeline geçişini hızlandırıyor. Fakat bunu sürdürülebilir bir geçiş olarak gerçekleştirmek yerine Başkanın bu stratejisi, ekonominin geri kalanı yavaşlarken teknoloji sektörünün patlama yaşadığı riskli bir dinamiğe yol açtı.

Washington, DC - Batılı gözlemciler sıklıkla Çin'i ya küresel hakimiyetin zirvesine tırmanan bir süper güç ya da çöküşün eşiğinde bir ülke olarak görüyorlar. Bu çelişkili yaklaşımlar Çin'in ekonomik gidişatının sadece bir yönünü detaylarıyla açıklıyorlar: teknolojik patlamanın yanı sıra büyüme hızının düşüşü.

Bu paradoks, büyük oranda Başkan Şi Cinping'in kendi tutkulu vizyonunu gerçekleştirmeleri için Komünist Parti'nin milyonlarca üyesine verdiği direktiflere bağlanabilir.

Çin'de, ulusal liderlerin kesin emirler verdiği bir komuta ekonomisi şeklindeki Çin algısının aksine benim "yönlendirilmiş doğaçlama" dediğim mantık hükümdarlığıdır. Merkezi liderlik önceliklerinin işaretlerini verir ve bakanlıklardan ve yerel hükümetlerden oluşan ülkenin devasa bürokrasisi politik saiklere göre bu işaretleri yorumlayıp hareket ederler. Şi, başkan olarak mirasının "yüksek kaliteli gelişim"e ve "yeni kaliteli üretici güçler"e yani yüksek teknoloji inovasyonuna odaklı yeni bir ekonomi olmasını istediğini Çinli yetkililere açıkça ifade etti. Çevreyi kirleten endüstriler, altyapı yatırımları ve emlak spekülasyonlarından oluşan Çin'in eski ekonomi modeli ülkeyi yoksulluktan orta gelirli bir ülke statüsüne yükselmesine yardımcı oldu ancak Şi kendisini bu modelden uzaklaştırdı. Hatta politik rakipleri ve karar verme mercilerinden uzaklaştırdığı veya hapsedtiği yolsuz astlarıyla ilişkilendirerek bu modeli reddetti.

Bu nedenle Çinli yetkililer eski ekonomi modelini canlandırmaya yönelik cesur adımlar atmak için çok az nedene sahipler: başarı onların durumlarını iyileştirmeye yardımcı olamayabilir ve başarısızlık kariyerlerini sonlandırabilir. Bu tutum, merkezi hükümetin devam eden emlak krizine verdiği sönük tepkiyi açıklamaya yardım ediyor. Politika yapımcılar, COVID-19 salgınının hemen ardından kararlı bir şekilde harekete geçmiş olsalardı tüketici güvenini yeniden tesis edebilirlerdi. Ama şimdi ekonomik yavaşlama sadece güveni değil aynı zamanda insanlar işten çıkarıldığından ve maaş kesintileriyle karşı karşıya kaldıklarından gelirleri de vurmaktadır.

Bu arada hükümetin tek odak noktası olarak yüksek teknoloji ürünleri üretmeye odaklanması yerel yöneticileri elektrikli araçlar ve güneş enerjisi panelleri gibi Şi'nin favorileri olan sektörlerle aşırı yatırıma yönlendiriyor. Yakın tarihli bir makalede ben ve yazı ortaklarım, merkezi hükümetin standart bir inovasyon göstergesi olarak yeni patentler için iddialı hedefler oluşturması sonrasında yerel yöneticilerin önemsiz patentleri de cesaretlendirerek patent sayılarını şişirdiklerini açıkça gösterdik. Sonuç olarak gerçekten özgün olan patentlerin payı azaldı. Biz bu olguyu "düşük verimliliğe sahip inovasyon hamlesi" olarak adlandırıyoruz.

Çin hızlı bir şekilde devasa çıktılar üretme konusunda oldukça etkili olsa da bu yaklaşım aynı zamanda önemli bir israfla sonuçlanmaktadır. Elektrikli araç endüstrisi buna çok güzel bir örnektir: Çin, 450'den fazla araba fabrikasına sahip ancak bunların üçte biri %20'den daha az kapasite ile çalışıyor. Nihayetinde bu üreticilerin büyük bir çoğunluğu, elektrikli araç üretim endüstrisinin BYD gibi bir kaç devin etrafında konsolide olmasını sağlayacak şekilde iflas edecekler.

Yine de bu metodun avantajları da bulunmaktadır. Merkezi liderler işin nihayetinde şampiyonlar ürettikleri sürece verimsizliği ve israfı hoş görmeye isteklidir. Yerel hükümetler, Amerikan hükümetinin Asyalı bilim adamlarına yönelik uyguladığı detaylı tahkikatlar tarafından yıldırılan bilimsel yetenekleri çekmek için risk sermayesini kamu yatırımları ile birleştirmekten başlayan bütün numaraları yeni endüstrileri güçlendirmek için çantalarından çıkarıyorlar. Gerçekten de ABD net bir kayıp yaşarken Çin 2021 yılında 2.400'den fazla bilim insanı kazandı.

Aslında bürokrasi, liderliğin kapitalist hedeflerine hizmet etmek için amiyane tabirle "arı kovani" olarak bilinen "mobilizasyon"un komünist versiyonunu adapte etti. Tarihsel olarak bu strateji; tüketim malları ihracatını hedefleyerek Küresel Kuzey'in hane halklarının Çin'in içindeki hiper rekabetten yararlanmalarını ve böylece ucuz Çin ürünleri ithalatından faydalanmalarını sağladı. Fakat sonradan, ABD ve Avrupa Birliği'nin sanayi politikaları aracılığıyla tahakküm etmeye azmettikleri sektörler olan gelişmiş imalat ve temiz enerjiyi teşvik etmek üzere bu strateji değiştirildi.

Şüphesiz Şi'nin sert eleştirmenleri bile onun Çin'in eski büyüme modelini değiştirerek yüksek teknoloji inovasyonunu güçlendirme tutkusuna karşı çıkmayacaktı. Nihayetinde bütün ülkeler bu yönde ilerlemeye can atmaktadır. Ancak eski ve yeni ekonomiler derinden iç içe geçmiş durumda ve eğer eski ekonomi çok hızlı bir şekilde sarsılırsa kaçınılmaz bir şekilde yeninin doğuşunu aksatacaktır. Bu durum hâlihazırda, müşterilerin harcamalarını kismasına neden olarak mesleklerin ve hane halkı zenginliğinin yok olmasına neden olan emlak çöküşünde açıkça görülmektedir. Sonuç olarak Çinli üreticiler, Çin'i kapasite fazlasını kendi pazarlarına boşaltmakla suçlayan ABD ve diğer ülkelerle gerilimi arttıracak şekilde elektrikli araç benzeri satılmamış ürünlerini ihraç etmeye zorlandılar. Basitçe söylemek gerekirse, Çin'in yeni ekonomisi eski modelin yerini yakında zamanda alacak şekilde gerçekçi bir büyüme hızına sahip değil. Çin'in etkileyici adımlar attığı robot ve sürücüsüz araç endüstrileri gibi teknolojik ilerleme alanlarındaki işten çıkarmalar bu sorunu daha da derinleştiriyor. Verimlilik kazanımları yaşı ilerlemiş çalışanlara değil sadece genç ve teknik eğitilmiş çalışanlara fayda sağlama eğilimindedir.

Ayrıca yüksek teknoloji ekonomisine geçiş için genel anlamda hükümetin sanayi politikalarına yatırım yapmasını, işçileri yeniden eğitmesini ve geride kalanlar için sosyal güvenlik ağları kurmasını mümkün kılacak şekilde sağlam bir GSYİH'ya ve sağlıklı bir kamu finansına sahip olması gerekmektedir. Böylesi bir destekten yoksun olarak geçiş yapmak sosyal ve ekonomik bölünmeleri derinleştirme riski taşımaktadır. Ancak Çin, bir ekonomik gerilemenin, bir yerel hükümet borç krizinin ortasında ileri teknolojiye geçişini hızlandırıyor. Bu tutumun modern tarihte benzeri görülmemiştir. Örneğin Japonya 1990'larda uzun süren bir durgunlukla karşılaştığında eş zamanlı olarak devletin öncülük ettiği inovasyon hamlesini ikiye katlamadı.

Yapısal değişimin başarısını sağlamak için Şi, eski ekonomi modelinin daha az macera dolu bölümlerini desteklemenin, iş sağlamanın ve yerinden edilmiş işçilere yardımın öneminden bahsetmek zorundadır. Böylesi bir rehberlik olmadan bürokratlar, Çin'in büyümesinin çoğunu gerçekleştiren geleneksel sektörler yerine Batı ile gerilimleri arttıran sektörlerle öncelik vermeye devam edeceklerdir.

"Soluk Çin" anlatısı ülkenin paradoksal gidişatını anlamakta başarısız oluyor. Sadece Çin'in kırılma noktalarını ilan etmek; Çinli liderlerin ABD'nin karşılamak zorunda kalacağı askeri riskleri alacağını ilan etmek anlamına gelmektedir. Ryan Hass'ın da uyardığı gibi bu durum karşılıklı düşmanlığın kısır döngüsüne girme riskini arttırıyor.

Peki Çin düşüşte mi? Cevap hem evet hem de hayırdır. GSYİH büyümesi yavaşlarken Çin yeşil, yüksek teknoloji bir ekonomiye doğru ilerliyor ve dünyanın ikinci en büyük tüketici pazarı olarak kalmaya devam

ediyor. Fakat ülke şiddetli ekonomik rüzgarlara maruz kaldığından ve tüketiciler kemer sıkığından yatırımcılar kendilerini bu yeni gerçekliğe adapte etmeli ve ticaret ortakları alacakları riskleri değiştirmelidirler. Bütün bunlara rağmen Çin'in ekonomisinin çökeceği öngörülerini abartılıdır. Eğer tarih bize bir şey öğrettiyse, rejimi gerçekten istikrarsızlaştırabilecek tek gelişme tepede oluşacak bir güç boşluğudur.

*Kaynak: project-syndicate.org, Eylül, 2024. Hopkins Üniversitesi'nde Politik Ekonomi Profesörü olan Yuen Yuen Ang, Çin Yoksulluk Tuzağından Nasıl Kurtuldu (Cornell Üniversitesi Yayınları, 2016) ve Çin'in Yıldızlı Çağı (Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2020) adlı kitapların yazarıdır.

Rus Hibrit İstihbarat Devleti

PROF. JARDAR OSTBO – NORVEÇ SAVUNMA ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ

KAYNAK: TANDFONLINE.COM

TERCÜME VE NOTLAR: CENGİZ SÖZÜBEK

İSTİHBARATIN
SİYASALLAŞMASI VE
SİYASETİN
‘İSTİHBARATLAŞMASI’NI
YENİDEN
KAVRAMSALLAŞTIRMAK

ÖZET

Günümüz Rusya’sı örneğinde, bu makale istihbarat-siyaset bağına ya da başka bir deyişle istihbaratın karşılıklı olarak siyasallaşması ve siyasetin ‘istihbaratlaşması’ni kavramsallaştırmak için yeni bir yol önermektedir. Rusya’da istihbaratın önemini ve belirginliğini kabul eden yazar, ‘KGB devleti’ paradigmasını eleştirerek, FSB’nin devlete nüfuz etmesi ve ardından devleti ele geçirmesinden ziyade, iş başında bir ortak yaşam gördüğümüzü savunuyor. Kavramsal bütünleşmeye ilişkin bilişsel teorilerden esinlenen makale, ne istihbarattan ne de devletten kaynaklanmayan, ancak kurucu parçaların toplamından daha fazlasını içeren melezler olan niteliksel olarak yeni olguları vurgulamaktadır. Rus melez istihbarat devleti, bir anakronizmi ya da istihbarat ile siyaset arasında katı bir işbölümünü dikte eden Batı normundan bir sapmayı temsil etmekten ziyade, postmodern bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle, diğer ülkelerdeki istihbarat-siyaset ilişkilerinin analizi için de dersler taşıyabilir.

GİRİŞ

Çarlık döneminden bu yana istihbarat; Rus iç siyasetinin, dış ve güvenlik politikasının ve savaşın olduğu kadar Rus toplumunun, kültürünün ve genel olarak zihniyetinin de önemli bir unsuru olmuştur. Birçoklarına göre istihbarat servislerinin konumunun daha zayıf olduğu daha liberal ya da en azından daha kaotik ve çoğulcu 1990'lardan bu yana istihbaratın önemi artmıştır.

Vladimir Putin döneminde pek çok eski istihbarat görevlisi yönetimde ve iş dünyasında önemli pozisyonlara gelmiştir. Gizli bilgi toplama, her yerde gözetleme, tehlike arz eden materyallerin toplanması, şantaj, dezenformasyon, örtülü eylem ve suikastlar da dahil olmak üzere özel operasyonlar gibi istihbarat faaliyetleri, siyasi elit içindeki güç mücadelesinin yanı sıra rejimin toplumu ve ekonomik hayatı yönetmesinin neredeyse günlük özellikleridir.

2017'de istihbarat yöntemleri görevdeki bakan Aleksei Uliukaev'i hapse attı ve 2021'de muhalefet lideri Aleksei Naval'ny'i bir FSB cinayet timi tarafından öldürülmekten kıl payı kurtuldu. Bunlar sadece en önde gelen örnekler. 2011-12'deki kitlesel muhalefet gösterilerinden bu yana rejim, muhalif örgütleri, medya kuruluşlarını ve hatta bireyleri 'yabancı ajan' olarak damgalayarak kontrol altına almaya ve marjinalleştirmeye çalışmaktadır.

Yüz tanıma özelliğine sahip gözetleme kameraları protestocuları tespit etmek ve gözaltına almak, gazetecileri hedef almak ve asker kaçaklarını avlamak için kullanılmaktadır. Hem elit kesimde hem de toplumda bir şüphe kültürü teşvik ediliyor – düşmanların her yerde olduğu iddia ediliyor; öğretmenlerden bile muhalif öğrencileri ihbar etmeleri isteniyor. Devlet güvenliği kültü ve kahraman bir figür olarak 'çekist' yeniden canlandırıldı.

Ancak çok etkileyici ampirik çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, kapsayıcı ve teorik açıdan bu gelişme – siyaset ve istihbarat arasındaki (yakın) ilişki – yeterince anlaşılammıştır. Siyaset ve istihbaratın birbirinden ayrılmasını öngören Batılı/Anglofon normatif istihbarat teorisi tarafından kısmen renklendirilen Rusya'daki bu bağ üzerine İngilizce yapılan araştırmalar genellikle istihbaratın siyaseti, ekonomiyi ve toplumu 'ele geçirmesi' şeklinde tasvir edilmektedir. Önemli ölçüde böyle bir mantık, aktif, güçlü, aldatıcı ve manipüle edici bir varlığın (FSB) şüphelenmeyen ve/veya zayıf ve pasif bir varlığa (1990'larda Rus devleti) boyun eğdirdiğini ima eder. Dolayısıyla, aksi yöndeki kanıtlara rağmen, istihbarat-siyaset ilişkisinde siyasetin etkinliğini ve aktif katkısını azaltmaktadır. Bu makale, söz konusu görüşleri dikkate alarak ve bilişsel kavramsal bütünleşme teorisinden ilham alarak Rus siyaseti-istihbarat bağına yeni bir şekilde kavramsallaştıracaktır. Özünde 20. yüzyılın ortalarında ABD'de geliştirilen ve o zamanın ve mekânın gerçeklerini, gereksinimlerini ve (belirli bir sosyoekonomik tabakanın) Weltanschauung'unu (dünya görüşü, hayat ölçüsü – çn) yansıtan normatif istihbarat teorisinden kurtularak Rus bağlamının özelliklerini

kabul edecek bir perspektif olan bir 'Rus Hibrit İstihbarat Devleti' teorisi önermektedir. Rus hibrit istihbarat devleti, bazı açılardan karakteristik Rus maksimalizmini ve Sovyet ve Sovyet sonrası deneyimi anımsatsa da, yine de postmodern dünyada istihbarat ve siyasetin ortak yaşamına dair öğretici bir örnek teşkil edebilir. Aşağıda, bu makalenin amaçlarına uygun bir tanım sunmadan önce istihbaratın tanımlanmasıyla ilgili sorunları tartışacağım. Daha sonra, sırasıyla Sovyetler Birliği ve Rusya'ya odaklanarak, demokrasilerde ve otoriter devletlerde siyaset-istihbarat bağına ilişkin hakim Batılı akademik görüşü kısaca sunacağım. Burada, Sovyet sonrası Rusya ile ilgili literatürde yaygınlaşan 'nüfuz tezi'ni sunacağım ve bunun kavramsal bir metafor olarak nasıl teorileştirilebileceğini açıklayacağım. 'Nüfuz tezi' ve Rusya'nın bir 'KGB devleti' olarak görülmesini eleştirerek, 'siyaset' veya 'istihbarat' kategorilerine kolayca sığmayan, ancak bunların etkileşiminden kaynaklanan yeni ve benzersiz özellikleri vurguladığı için kavramsal entegrasyon teorisinin daha uygun olduğunu savunuyorum. Bu argüman, Putin'in bir 'KGB Başkanı' olarak görülüp görülemeyeceğine dair kısa bir tartışmaya ek olarak melez aktörler, melez faaliyetler ve melez kültür örnekleriyle desteklenmektedir.

İSTİHBARATI TANIMLAMAK

Siyaset ve istihbarat arasındaki ilişkiyi tartışmadan önce, bu makalede istihbarat terimiyle neyin kastedildiğini açıklığa kavuşturmamız gerekiyor, zira istihbaratın nasıl tanımlanması ve hatta kavramsallaştırılması gerektiğine dair akademik bir uzlaşma yok. Başlangıçta devlet güvenliği alanıyla sınırlı olan uygulamaların 11 Eylül sonrasında yaygınlaşması bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bazı yazarlar bilgi üretimine odaklanarak dar bir anlayışla hareket etmektedir. Bu nedenle Sherman Kent istihbaratı, "devlet adamlarının" bu terimi kullanırken düşündükleri üç farklı "şey" olarak nitelendirmiştir: bir tür bilgi, bu bilgiyi üreten örgüt ve bu örgüt tarafından yürütülen faaliyetler. Epistemolojik ve bilişsel konulara odaklanan Hatlebrekke istihbaratı 'belirsiz tahminleri daha az belirsiz hale getiren ve sonuç olarak düşmanlara karşı siyasi, stratejik ve operasyonel avantajlar sağlayan resmi muhakeme sınırlarının ötesinde gizlice üretilen bilgelik' olarak tanımlamaktadır. Diğer yazarlar gizli eylemi de dahil etmektedir – Warner bir dizi başka akademisyenin tanım girişimlerini sıraladıktan sonra kendi tanımını sunmaktadır: 'İstihbarat yabancı varlıkları anlamak ya da etkilemek için yapılan gizli devlet faaliyetidir'. 'Yabancı' kriteri sorundur, çünkü açıkça yerel varlıkları hariç tutmaktadır. Dahası, Rusya bağlamında en az iki servis vardır: FSB ve askeri muadili GU (GRU) hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyet göstermektedir. Buna ek olarak, Rus istihbarat servisleri için yurt içi ve yurt dışı arasındaki operasyonel ayrım oldukça gevşektir; diğer ülkelerin servisleri için sadece yurt dışında ya da yabancılara karşı kabul edilebilir olan şeyleri yurt içinde uygulayabilirler. FSB'nin Aleksei

Naval'ny'ye yönelik suikast girişimi, Rusya'nın coğrafi merkezinden çok da uzak olmayan bir yerde gerçekleştiği için bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Bazı akademisyenler istihbaratın görevleri arasında politikanın yürütülmesini de saymaktadır. Özellikle, politikayı bilgilendirmek için bir araç olarak istihbarat ile politikanın yürütülmesi için bir araç olarak istihbarat arasındaki ayırım her zaman net değildir – 'etki ajanı' kavramını düşünün. İstihbarat teşkilatlarının çok sayıdaki ve değişen (hem temel hem de çevresel) görevleri, Stout ve Warner'ın 'istihbaratın istihbarat teşkilatlarının yaptığı şey olduğunu' öne sürmesine neden olmuştur. Rusya bağlamında bu, (çevresel faaliyetler olarak) kaçakçılığı kolaylaştırmayı, sanat ödülleri dağıtmayı, filmlere sponsor olmayı, güzellik yarışmaları düzenlemeyi ve daha önce domuz olimpiyatlarını desteklemeyi (!), yurtdışında ve hatta yurtiçinde algılanan düşmanlara suikast düzenlemekten bahsetmemeyi içerir. Warner tarafından öne sürülen devlet istihbaratı tekeli, postmodern dünyada sadece tehditlerin parçalı hale gelmesiyle değil, aynı zamanda daha önce neredeyse sadece devlet istihbarat kurumlarıyla ilişkilendirilen işlevlerin, uygulamaların ve söylemlerin (güvenlikleştirme, sistematik gözetim, veri analizi, tehdit değerlendirmeleri) devletin çok ötesindeki alanlara yayılmasıyla aşınmıştır. Bir de istihbarat kurumları ile özel şirketler arasındaki 'döner kapı' (yazar burada "emekli" olan eski istihbaratçıların özel şirketlerle "hizmet"e devam etmelerine vurgu yapıyor – çn) ve istihbaratın dış kaynak kullanımı ve sözleşmeye bağlanması var ki bu durum özellikle 2005 yılında ülkenin istihbarat bütçesinin yüzde 70'inin özel aktörlere gittiği ABD'de çok ileri gitmiş durumda.

Sovyet sonrası Rusya bağlamında özel bir sorun, her ikisi de mesleki deneyim ve ağlarından aktif olarak faydalanabilen ve hayatlarının geri kalanında hizmete sadık kalmaları beklenen eski ve çok da eski olmayan ('aktif yedek') çalışanların sayısıdır.

Bu zorlukları göz önünde bulundurarak, rejim ve devlet güvenliği (aynı zamanda güç) ve ulusal çıkar amacıyla bilgi üretmek, yabancı ve yerli varlıkları etkilemek ve güvenlik tehditlerini ortadan kaldırmak için gizli faaliyet olarak anlaşılan devlet merkezli istihbarat olarak adlandırılabilir faaliyetlere odaklanacağım. Bu faaliyet belirli aktörler (istihbarat teşkilatları, resmi/gayri resmi yükleniciler ya da gönüllüler) tarafından yürütülür ve Rus istihbarat kültürü, yani tarihi, kültürel referansları, zihniyetleri ve kimlikleri bağlamında anlaşılmalıdır.

Dolayısıyla, bu çalışma tanımı 'geleneksel' Batı istihbarat çalışmalarının yanı sıra eleştirel, hatta 'çapraz' istihbarat çalışmalarından da beslenmekte ve Rusya'daki, özellikle de Sovyet sonrası gelişmeleri dikkate almaktadır. Bununla birlikte, razvedka ve devlet güvenliği arasındaki geleneksel Rus ayırımından kasıtlı olarak ayrılmaktadır. Rusça'da razvedka terimi kabaca 'istihbarat'ın dar anlamına karşılık gelir; yani ister küresel stratejik meselelerle isterse savaş alanındaki en küçük ayrıntılar da dahil olmak üzere askeri konularla ilgili olsun, karar

vermeyi desteklemek üzere bilgi üretmek için (çoğunlukla yurtdışından) gizli bilgi toplanması ve bunların analiz edilmesi anlamına gelir. Dış istihbarat servisi SVR öncelikli olarak ilkiyle, GU ise ikincisiyle görevlidir. Bu durum isimlerine de yansımıştır (GU hala halk arasında eski adı GRU olarak bilinmektedir) ve R harfi razvedka anlamına gelmektedir. Öte yandan, Rusya içindeki muhalefetin ve yabancı etkinin bastırılması FSB'nin ana alanıdır ve bu durum ismine de yansımıştır: Devlet Güvenliği Komitesi. SVR çalışanları ve daha da büyük ölçüde Sovyet selefi KGB Birinci Baş Müdürlüğü mezunları, dar anlamda devlet güvenliği ile görevli meslektaşlarının daha az prestijli ve hatta 'kirli' işlerinden genellikle kendilerini uzak tutarlar.

Bu örgütsel ve kimlikle ilgili farklılıkları inkar etmemekle birlikte, istihbarat (dar anlamda) ve devlet güvenliği arasında keskin bir ayırım yapmanın hüsnükuruntu ve/veya kaynakların değerlendirmelerini olduğu gibi kabul etmekle eşdeğer olduğunu iddia edeceğim – ki her ikisi de istihbarat analisti ve akademisyen için büyük günahlardır. Normalde devlet güvenliği olarak kabul edilen şeyle görevlendirilen organlar, en dar anlamda bile olsa, yaygın olarak istihbarat yöntemleri olarak adlandırılan, yani gizli bilgi toplama ve bunları analiz etme yöntemlerini de kullanırlar. Tersine, giderek otokratikleşen Rusya'da 'her şey' bir devlet güvenliği meselesi haline gelmiştir. SVR ve GU'nun kapsayıcı görevi devletin güvenliği değilse nedir? Çeşitli servislerin kısmen örtüşen sorumlulukları da vardır. Örneğin FSB, GU ve SVR'nin hepsi siyasi istihbarat yapmaktadır ve hepsi de çeşitli türlerde 'aktif önlemler' almaktadır. Üçü de yurtdışında gizli suikastlar gerçekleştirmektedir, SVR bile 'temiz' imajına rağmen. Ayrıca daha önce de belirttiğim gibi Rusya bağlamında dış ve iç istihbarat arasındaki ayırım net değildir, FSB ve GU yurtiçinde olduğu kadar yurtdışında da faaliyet göstermektedir. Putin'in kendisi de devlet güvenliği ile razvedka arasındaki sınırdan geçmiştir ve her ne kadar birincisine dahil olduğunu inkar etse de yıllarca orada görev yaptığı açık bir sırdır.

Bu makalede kullanılan tanım istihbarat/güvenlik teşkilatlarına istihbarat faaliyetleri konusunda tekel hakkı vermemektedir, ancak en büyük ve en etkili teşkilat olarak FSB'ye (ve selefi KGB'ye) doğal olarak gereken ilgi gösterilecektir. Çeşitli örgütler arasındaki farklar hakkında da fazla ayrıntıya girmiyorum, ki bu da bu makalenin kapsamının çok ötesine geçecektir. Bu kesinlikle Rusya'nın istihbarat topluluğunu monolitik bir varlık olarak gördüğüm anlamına gelmiyor. Hatta buna bir topluluk demek bile abartılı olur, zira servisler neredeyse varoluşsal bir çatışma içerisindedir. Her bir servisin (ve hatta içlerindeki bazı departmanların) farklı kültürleri, bütçeleri ve görevleri vardır; gizlilik, rekabet ve bölümlere ayırma normdur. Ancak hepsi yukarıda tanımlandığı gibi Rus istihbaratının bir parçasıdır. Bu nedenle ve bu makalenin makro perspektifi ve amaçlarıyla uyumlu olarak, hepsini birlikte analiz edeceğim.

İSTİHBARATIN İSTİSNA VE NORM OLARAK SİYASALLAŞTIRILMASI

'Geleneksel' Anglo-Amerikan istihbarat çalışmaları, en azından bir ideal olarak istihbarat ve siyaset arasında katı bir işbölümü olduğunu varsayar. Bilgi talepleri yayınlama, karşılığında istihbarat alma ve ardından bunu politikalarını bilgilendirmek ve dolayısıyla bilgi taleplerini ayarlamak için kullanma (istihbarat döngüsü) biçimindeki genel yönlendirmenin ötesinde, karar vericiler müdahale etmemelidir. İstihbarat teşkilatları, karar vericilere korkusuzca sunmaları gereken lekesiz 'Gerçeği orada' bulmakta özgür olmalıdır. İstihbarat servisleri genellikle 'güce karşı gerçeği konuşmaktan' büyük gurur duyarlar. Politikacıların istihbarat teşkilatlarının çalışmalarına haksız müdahalesi, karar vericilerin yalnızca ne arayacakları değil, ne bulacakları konusunda da talimatlar vermesiyle istihbaratın siyasallaştırılması olarak adlandırılır. Siyasallaştırma, havuç, sopa veya her ikisine maruz kalmanın bir sonucu olarak karar vericileri 'memnun etmek için istihbarat' şeklinde de olabilir. Her iki durumda da, tercih edilen görüşleri destekleyen istihbarat parçaları (kötüye) kullanılabilirken, onlarla çelişenler göz ardı edilebilir (seçme) veya toplanan bilgi parçaları uygun bağlam olmadan sunulabilir (soba borusu). Bunun başlıca bir örneği, George W. Bush yönetiminin Irak işgalini planlamak ve meşrulaştırmak için istihbaratı kötüye kullanması ve bunu 'tüm istihbarat başarısızlıklarının Anası' haline getirmesidir. Son olarak, demokrasilerde bile istihbarat servisleri siyasete müdahale edebilir, bazen Donald Trump gibi politikacıların yalanlarının aksine 'Gerçeği' temsil ettiklerini iddia edebilirler. Açıkçası, istihbaratın bu şekilde siyasallaştırılması vakaları Batılı akademisyenler tarafından tespit edilmiş ve eleştirilmiştir. Daha da önemlisi, akademisyenler ayrıca, açık ve belirgin rollerin imajının, çoğu durumda, özellikle de Soğuk Savaş sonrası dünyada, işlerin gerçekte nasıl işlediğinden çok uzak olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak buradaki kritik nokta, Batı istihbarat başarısızlıkları ve istihbaratın siyasallaştırılması örneklerinin, ki bunların sayısız örneği vardır, kuralın istisnaları veya standarttan sapmalar olarak görülmesidir. Siyasallaştırmanın başlıca örnekleri Baudrillardcı anlamda rejeneratif skandallardır - tam olarak skandal sapmalar olarak tanımlanarak ve sembolik reformlar üreterek, siyaset ve istihbarat arasındaki katı ayırımın (en azından emeğin) illüzyonunu sürdürmeye katkıda bulunurlar.

Buna karşılık, otoriter ve totaliter devletlerdeki istihbarat literatüründe, istihbaratın siyasallaştırılması istisna değil kural olarak görülmektedir. Demokratik olmayan devletlerdeki istihbarat üzerine yapılan araştırmaların çoğu, istihbaratın baskı ve toplumsal kontrolün vazgeçilmez bir mekanizması olarak rolüne odaklanmıştır ve bu nedenle bu tür kurumlar demokratik devletlerdeki kurumlardan niteliksel olarak farklı kabul edilir. Ancak, bu kendi başına geçerli bir gözlem olsa da, şüphesiz Batılı/Anglofon istihbarat

görüşünden güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Sorun bu gözlemin kendisi değil, kullanılan normatif bakış açısıdır: Paradoksal olarak, bu yazarlar otoriter devletlerdeki istihbaratı hâlâ Batılı teorileri ve kavramları kullanarak analiz ediyor ve değerlendiriyor ve temelde otoriter ülkelerin istihbarat servislerini Batılıların eksik (ve aynı zamanda acımasız ve ahlaksız) versiyonları olarak görüyorlar. Bu, otoriter istihbaratın Batı standartlarına ulaşamaması nedeniyle Batı istihbaratına yansıdığı ve bu ışık altında Batı istihbaratının rasyonel, işlevsel ve ahlaki görüldüğü çarpık bir ayna inşa etmeye yarar. Bu makalenin amacı bu aynayı kırmaktır: Rus siyaseti-istihbarat ilişkisini (gerçekte işlediği şekliyle) Batılı (Batı ülkeleri için bile ulaşamaz) ideale göre ölçmek yerine, gerçekte nasıl işlediğini kavramsallaştırmak için yararlı bir model çizeceğim.

SOVYETLER BİRLİĞİ/RUSYA'DA İSTİHBARAT VE SİYASET

Rusya'da veya Sovyetler Birliği'nde siyaset-istihbarat bağının teorize edildiği ölçüde, iki kol vardır. Örneğin, 'istihbarat-bir-araç-olarak-perspektif' olarak adlandırdığım şeyde, KGB bağımsız bir aktör olarak değil, sadece bir hükümet departmanı olarak kabul edilmelidir; bu, 1954'ten 1978'e kadar olan ismine de yansımıştır; 'Bakanlar Kurulu altındaki KGB'. Güçlü ve iyi finanse edilmesine rağmen, partinin ideolojik hedeflerine ulaşmak ve rejimin güvenliğini artırmak için kullandığı bir araç olarak Sovyet sistemi içinde tanımlanmış ve sınırlandırılmış bir rolü vardı. Komünist Parti'nin kontrolü altındaydı. Örneğin, Yuri Andropov KGB'den gelen tek Genel Sekreter'di ve eğitimli bir KGB subayı bile değildi, KGB başkanlığı görevine tam olarak bir parti kariyerinden gelmişti ve bu durum, KGB'nin sivil parti görevlileri tarafından yönetilmesi gerektiği yönündeki Stalin sonrası yazılı olmayan kurala uygundu. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği'nin son üç yılında KGB'de yürütme görevine atananların yüzde 41'i sivil parti görevlileriydi. Sovyet dönemi hakkında yazan Dziaç, KGB (ve selefleri) ile parti-devlet arasındaki ilişkiyi, matematik ile fizik arasındaki ilişkiye veya birleştirilmiş kutsal makam, tapınak muhafızı ve rahiplik arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Gizli polis, Sovyet sisteminin garantörü, 'partinin başlıca koruyucusu'ydu. İç düşmanları avlayan KGB, tekeli güç iddiacısı Komünist Parti hariç, tüm toplumsal (ve askeri) kurumlara nüfuz etmişti. Benzer şekilde, Pringle, Andropov liderliğindeki KGB'nin amacının Sovyet devletini ele geçirmek değil, korumak olduğunu düşünüyor, ancak kullanılan yöntemler elbette devlet ve toplum üzerinde ağır bir iz bıraktı. Putin'in erken dönemi hakkında yazan Pallin de benzer bir görüşü benimsiyor ve 'güç bakanlıklarının' rejimin politika yapma, siyasi kontrol ve rejim güvenliği araçları olarak görüyor.

Sovyet sonrası Rus siyasetinde ve toplumunda istihbaratın rolünün incelenmesinde baskın hale geldiği iddia edilen farklı bir bakış açısı, ana istihbarat servisi

olan FSB'nin devleti ele geçirdiği veya hatta devlet haline geldiği veya en azından kilit bir siyasi aktör haline geldiği kabul edilen 'devlet içinde devlet tezi'dir. Komünist partinin açıkça kılıcı ve kalkanı olarak KGB, tanımı gereği bir anlamda politikti. Ancak Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ve Gorbaçov'un kısmi demokratikleşmesinde KGB resmen ve aktif olarak siyasete dahil oldu ve demokratik hareketin örgütün 'depolitize edilmesi' talebine meydan okudu. KGB görevlileri, hem yeni kurulan yasama organı için 1989'daki birlik çapındaki seçimlerde hem de 1990 birlik cumhuriyeti ve yerel seçimlerinde açıkça aday oldular ve birçoğu başarılı oldu: On iki kişi Halk Temsilcileri Kongresi'ne ve 2756 kişi cumhuriyet, bölgesel ve yerel sovyetlere seçildi. 1990'ların başındaki yeniden yapılanma, bütçe kesintileri ve personel çıkışlarıyla geçen kısa bir aradan sonra Boris Yeltsin, güvenlik servisleriyle yakın bir ilişki kurdu ve son üç başbakanının da bir KGB geçmişi vardı. Resmi bir aklanma yoktu ve KGB'de görev yapmış birçok çalışan, sıradan personel ve üst düzey yöneticiler, hizmetlerine halef örgütte devam ettiler. Bahsedilen çekist kültür, Yeltsin döneminde bir ölçüde yeniden canlandırıldı. Yeltsin'in son başbakanı, doğrudan FSB direktörlüğü görevinden gelen genç Vladimir Putin'di. Başbakan ve daha sonra Cumhurbaşkanı olarak, önemli mevkileri doldurmak için beraberinde eski KGB meslektaşlarını da getirdi. O zamandan beri gözlemciler, bu kişilerin en üst düzeyde Rus siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine nasıl hakim olduklarını kaydettiler. Schneider, 2008'de yazdığı bir yazıda, FSB'nin devlet içinde devlet olma riski olduğu konusunda uyarıda bulundu. Anderson, 2006'da Rusya'yı bir 'Çekist devlet' ya da 'Çekistlerin mutlak kontrolü altındaki bir FSB devleti' olarak nitelendirdi. Anderson, 2005'e gelindiğinde 'Çekistlerin hükümet genelindeki kilit ve önemli görevlerin açık bir çoğunluğunu elinde tuttuğunu' ve 'ülkedeki siyasi-ekonomik değişim süreçlerinin yönüne ve içeriğine münhasıran hakim olduğunu' yazıyor. Dolayısıyla, yasama organını, bölgesel hükümetleri ve yargıyı boyunduruk altına almışlardı. Ekonomik yaşamda, organize suçla işbirliği yaptılar ve çekistlerin 'sektörler genelindeki kilit endüstrilerin kontrolünü, eylemlerle (genellikle sayısız entrika, entrika ve yasa dışı yollarla) ele geçirdiği, oligarklar ve organize suç üzerinde üstünlük sağladığı bir model ortaya çıktı. Dahası, yurtdışında casusluk çabalarını yoğunlaştıran FSB devleti, yurtdışında suikast uygulamasını yeniden canlandırdı. Bağımsız medyayı baskı altına aldı ve 'muhabir toplumu'nu yeniden canlandırdı. Dolayısıyla, günümüz Rusyası bir neo-KGB devleti, bir KGB devleti, bir devlet içinde devlet veya gücün FSB'leştirilmesiyle bir militokrazi olarak nitelendirildi.

NÜFUZ (PENETRASYON) TEZİ YA DA RUS SİYASETİNİN "İSTİHBARİLEŞMESİ"

Yukarıda belirtilen literatürde, istihbarat terimi 'penetrasyon'un kelime dağarcığı ve mantığı sıklıkla kullanılır. Bu anlamda, penetrasyon, yalnızca bilgi

edinmek için değil, aynı zamanda davranışını etkilemek ve nihayetinde onu tamamen kontrol etmek için bir varlığa başarılı bir şekilde nüfuz etmeyi ifade eder – kısacası, en azından yurtdışında herhangi bir istihbarat servisi için sıradan ama zor bir operasyon.

'Penetrasyon' terimi, yine bilgi, güç ve hukuk hususlarını içeren, kurum ile toplum arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılır. 'Erkekçi' bir terim olmasına rağmen, iç güvenlik teşkilatlarının, bazen direnişe rağmen, bazen de dikkate alınmadan, devletin güvenlik ve düzeni sağlama çabalarını kolaylaştıran belirli bir yasa ve kurallar bağlamında bilgi toplamaya ve güç kullanmaya çalıştığı hissini verir.

Ancak, birkaç yazar tarafından tanımlanan kitlesel nüfuz, en azından iki açıdan 'normal' istihbarat çalışmasından farklıdır: birincisi, bu yazarların tanımladığı süreç Rusya içinde gerçekleşir ve hedeflenen kurum ve örgütler, istihbarat servislerinin prensipte korumakla görevlendirildiği kurumlardır – Rusya'nın kendi siyasi kurumları, örgütleri ve ekonomik girişimleri. İkincisi, oranlarda büyük bir fark vardır, çünkü neredeyse her kurum veya örgüt böyle bir nüfuz maruz kalabilir ve böylece bağımsız hareket etmesi engellenebilir. Walther'e göre, geç Sovyet döneminde, KGB'nin nüfuzu derin ve kapsamlıydı, çünkü '[. . .]

KGB, Yuri Andropov'un SBKP Genel Sekreteri olduğu 1980'lerde ilk kez en yüksek siyasi makama nüfuz etti. Bu nedenle, '[g]orbaçov döneminin başlangıcında, KGB'nin Sovyetler Birliği'ndeki devlet ve topluma nüfuz etmesi, Sovyet Komünist diktatörlüğünün tarihi nedeniyle derin ve kapsamlı bir şekilde gerçekleşmişti'. Ancak Hosaka'ya göre, o zamandan itibaren, perestroyka döneminde, KGB, ortaya çıkan çoğulcu siyasi yaşam ve geçiş ekonomisi gibi yeni alanlara nüfuz etmeye başladı.

Bunun komünist sistemin çöküşüyle sona erdiği varsayılabilir, ancak 1990'ların başında, yani Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Waller, etkisini zayıflatmak için tasarlanan eski KGB'nin bölünmesinin aslında tam tersini yapacağını bile iddia etti: 'Çok sayıda küçük bombacık saçan bir parça tesirli bomba gibi, KGB, daha küçük parçalara bölündüğünde, hayatın her alanında'. Waller ayrıca Çekistlerin siyasi sürece sızdıklarını ve Savcılığın 'devlet güvenliği tarafından sızılıp ele geçirildiğini' ifade etti. Walther'e göre, 1998-1999'da 'hükümet başkanlığı makamına bile devlet güvenlik aygıtının eski müdürleri tarafından sızılmıştı'. Milenyumun başında, Rus güvenlik servisleri konusunda tanınmış bir uzman olan Amy Knight, 'geçmişteki üç başbakanın ve mevcut cumhurbaşkanının hepsinin polis ve güvenlik istihbarat örgütleriyle yakın bağlantıları olduğunu' ve 'bir 'KGB zihniyetinin' Kremlin siyasetine sızacağı yönündeki meşru endişelerden' söz etti. Bu nedenle, nüfuz etme aynı zamanda kalpler ve zihinler için kazanılan bir savaş olarak görülüyor.

Bu yazarlara göre, nüfuz ülkenin tüm topraklarına ve hiyerarşinin çok aşağılarına kadar ulaşmıştı. Putin yönetiminde, '[. . .] Çekistlerin siyasi, ekonomik ve askeri yapılara nüfuz etmesi yaygınlaştı, Moskova

merkezinden ülkenin tüm uçsuz bucaksız bölgelerine ulaştı ve hükümetin tüm seviyelerine hakim oldu'. Çekistler ve diğer silovikiler (rusçada "güç" kelimesinden türeyen "güçlü adamlar" anlamına gelen bu kelime genellikle KGB'de görev yapanlar için kullanılıyor. Putin'in "çekirdek kadro"sundaki isimler de bu şekilde adlandırılıyor- çn) dokümanlarını tüm sektörlerle, ayrıca sivillerin geleneksel kalelerine yaydı: 'Hükümet bürokrasilerinin ve şirket yönetim kurullarının en üst seviyesinin altında, silovikiler bir zamanlar diğer grupların kalesi olarak kabul edilen çeşitli kurumlara nüfuz etti'. Yabancı istihbarat servisi (SVR) de unutulmadı: 'Yetenekli personelin özel sektördeki kariyer fırsatlarından yararlanmasına izin vererek, SVR bu sektöre nüfuz edebilir ve daha önce hiç olmadığı kadar para kazanabilir'. Nüfuz açıklamalarıyla dolu bir makalede Walther, 'ülkenin siyasetine, ticaretine ve toplumuna yönelik muazzam nüfuzun Putin'in ikinci başkanlık döneminde nasıl korunduğunu' anlatarak bunu özetliyor. Kısacası, çekist nüfuz kavramı, devlet-istihbarat ilişkisi üzerine yapılan akademik çalışmalara nüfuz etmiş gibi görünüyor Sovyet sonrası Rusya.

KAVRAMSAL METAFOR OLARAK "KGB DEVLETİ"

Dar anlamda, nüfuz etme, ajanların nüfuz edilecek unsurların zararına bilgi çıkarmak ve/veya çıkarlarını ilerletmek için bir ortama girmeleri anlamına gelir. Daha derin bir nüfuz veya nüfuz etme sonrasındaki bir sonraki adım, bir devralma olacaktır: bu durumda, devlet tamamen esasen düşmanca bir varlık tarafından kontrol edilir. Bu, aktif, güçlü (eril) bir tarafın pasif, zayıf (dişil) bir varlığın kontrolünü ele geçirdiği tek yönlü bir gelişme olarak öngörülür. Sonuç, birçok yazarın KGB devleti, FSB devleti veya Çekist devlet olarak adlandırdığı şeydir (yukarıya bakın). Daha az magazinsel bir terim kullanarak, bazıları Sovyet sonrası Rusya'yı bir 'karşı istihbarat devleti' olarak nitelendirmiştir. Her iki durumda da devlet bir devlet olmaya devam eder, ancak KGB/FSB'nin birçok özelliğini edinir. Bu bağlamda, FSB acımasız, alaycı, şüpheli, manipülatif, anti-demokratik, Batı karşıtı bir örgüt olarak görülüyor; liberal demokrasileri 'aktif önlemlerle' altüst ediyor, yurt içinde ve yurt dışında algılanan düşmanları öldürüyor ve Rusya'daki muhalif unsurları hapse atıyor, taciz ediyor veya öldürüyor. Sivil devlete yansıtılan görüntü budur; Rus devletini KGB/FSB açısından düşünmeye alışıyoruz. Bu kavramları yaratan zihinsel işlem metafordur; basitçe bir şeyi veya olguyu başka bir şey açısından kavramsallaştırmak.

Bilişsel bilim insanları Lakoff ve Johnson ve diğerleri, metaforun yalnızca retorik veya edebi etki için kullandığımız bir söz sanatı olmadığını, aynı zamanda insan bilişi ve düşüncesinin merkezi olduğunu öne sürüyorlar: 'Metaforik dil, kavramsal metaforun yüzeysel bir ifadesidir'. Kavramsal metafor, amaçlanan özel retorik etki veya kendini özellikle şiirsel veya hayali terimlerle ifade etmekle ilgili değildir. Bu bakış açısında, şiirsel metafor genel olarak metaforik düşüncenin bir

uzantısıdır. Teorik terimlerle, metafor bir kaynak alandan bir hedef alana bir projeksiyondur ('haritalama') veya daha basitçe, bir şeyi başka bir şey açısından anlamak ve deneyimlemektir (ve dolayısıyla ondan bahsetmektir). Çokça alıntılanan bir örnek, yolculuğun kaynak ve hayatın hedef olduğu YAŞAM BİR YOLCULUKTUR metaforudur. Çok basitçe, yolculuğun başlangıcı doğuma, yolculuğun sonu ise ölüme yansır. Yol arkadaşları, kişinin hayatını paylaştığı insanlara ve kat edilen mesafe yaşanan zamana yansır. Bu, farklı ulaşım türlerini içeren yaygın bir metafordur; örneğin, yaşamdaki zorlukları, örneğin, yol engelleri, raydan çıkma, türbülans veya dalgalı denizler açısından tanımlamanın nasıl doğal hale geldiğini düşünün. TARTIŞMA SAVAŞTIR, Batı kültüründe yerleşik olan (kasıtlı olmayan) bir başka kavramsal metafordur. Tartışmalarda stratejiler oluşturulur, zayıf noktalara saldırılır, tartışmalar reddedilir, taraflar kazanır, kaybeder veya hatta bir ateşkese varır. Bazı metaforlar evrenseldir, diğerleri ise kültürel olarak özeldir. Batılıların tartışmaları savaştan başka terimlerle düşünmesi zor olsa da, tartışmanın bir dans açısından kavramsallaştırıldığı varsayımsal bir kültür hayal edilebilir; bu elbette daha işbirlikçi bir kavram olurdu ve tartışmanın tamamen farklı bir şekilde anlaşılmasını gerektirirdi. Savaş ve dans açıkça çok farklı aktivitelerdir ve bir tartışmayı bir dans açısından düşünmek başka tür müdahaleleri haklı çıkarırdı (kasıtlı bir kelime oyunu değil). Daha teorik terimlerle, eşleme kaynak alan ve hedef alan arasındaki sabit bir ontolojik ilişki kümesinden oluşur ve etkinleştirildiğinde kaynak alandan hedefe çıkarım kalıpları yansıtabilir.

Dolayısıyla, haritalama ve çıkarım kalıpları tek yönlüdür, nispeten daha somut veya en azından daha yapılandırılmış konudan nispeten soyut veya yapılandırılmamış konuya doğru gider. Rusya'nın bir çekist veya KGB devleti olarak nitelendirilmesi, yukarıda belirtilen örneklerle aynı şekilde Batı kültüründe yerleşmiş bir kavramsal metafor olmasa da, akademisyenler arasında bile yaygındır. Kritik bir şekilde, KGB devleti kavramı, KGB'nin (kaynak) kavramsal alanından Sovyet sonrası Rus devletinin (hedef) kavramsal alanına haritalama yoluyla yaratılır. Bu, çıkarım kalıpları yaratır; örneğin, Rus devletinin yalnızca istihbarat servisini kullanması beklenmez, aynı zamanda devletin kendisinin de tarihi KGB gibi, yani hem dünya görüşünde hem de eylemlerinde acımasız, alaycı, şiddet yanlısı ve komplocu olması beklenir; ve benzer yöntemleri, örneğin şantaj ve bireylerin ve tüzel kişilerin manipülasyonu, örtülü eylem, bilgi operasyonları, suikastlar ve belki de hepsinden önemlisi, siyasetin yaygın bir şekilde yerini alacak özel operasyonlar gibi yasa dışı ve demokratik olmayan araçları kullanırlar.

NÜFUZ TEZİ ve KGB DEVLETİ KAVRAMI

'Nüfuz tezi' ve KGB devlet kavramıyla ilgili iki büyük sorun vardır. Birincisi, sivil devletin sözde eksik temsilciliğiyle ilgilidir. Yeltsin döneminin başlarında, yani Sovyet sonrası dönemin başlarında, bölgeler giderek daha bağımsız hale geldikçe, vergi gelirleri düştükçe ve kamu düzeni tehdit altındayken devletin gücünün ciddi şekilde zayıfladığını belirtmek önemli olsa da, aynı dönemde 'güç teşkilatlarında' genel bir düşüş de görüldü. KGB yalnızca ayrı teşkilatlara bölünmekle kalmadı; finansmanı, işe alımı ve iç disiplini de düşüşe geçti. Daha da önemlisi, yukarıda belirtildiği gibi, Yeltsin liderliğindeki ortaya çıkan demokratik devlet, istihbarat servislerini kontrol araçları olarak görerek kullanmaya çalıştı. Yeltsin, 1991'de KGB'yi kamuoyu önünde lağvetmesinden kısa bir süre sonra, haleflerini siyasi rakiplerine karşı kullanmaya başladı ve KGB geçmişi olan bakanlar atadı. Muhalefet günlerinden beri KGB'ye güvenmeyen başkan, ülkenin "omuriliği" olarak gördüğü için (örneğin ekonominin aksine) teşkilatta önemli reformlar yapmaya yanaşmıyordu, çünkü ülkenin "başı" -Komünist Parti- kesilmişti. Hatta eski KGB görevlisi Aleksandr Korzhakov'un başkanlığında bir "mini-KGB" bile kurdu. Korzhakov, sadece telefonları dinlemekle ve başkana yetkililer hakkında uzlaşmacı materyaller sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda birkaç siyasi ve ekonomik öneri yazan bir "analitik merkez" de oluşturuyordu.

İkinci sorun muhtemelen daha önemlidir. Son derece otoriter ve giderek daha kişisel, baskıcı ve şiddet yanlısı bir rejime sahip olmasına rağmen, günümüz Rusyası postmodernist ve karmaşıktır ve ne Rus istihbarat servisleri ne de Rus devleti bir boşlukta var olur; toplum, iş dünyası ve hatta suç aktörleriyle etkileşime girer. 'Nüfuz tezi'nin bazı taraftarları bunu en azından bir dereceye kadar kabul ediyor gibi görünüyor. Örneğin, Hosaka '1990'larda Çekistler, mafya ve bürokrasi St. Petersburg'da birleşti [. . .]'. Anderson'a göre, '[g]erçeği şu ki, bugünün Rus istihbarat görevlisi, kişisel olarak ilişkili olduğu ve kâr sağladığı özel iş çıkarları yararına, uygun olduğunda organize suçla ortaklık yaparak, sıklıkla ekonomik-endüstriyel-teknolojik casusluk yapmaktadır'. 1999'daki bir ABD Kongresi duruşmasında, eski DCI (CIA direktörü) James Woolsey şunları söyledi:

Görev sürem boyunca, özellikle birkaç yıldır, Rus organize suç, Rus istihbaratı ve kolluk kuvvetleri ve Rus iş dünyasının iç içe geçmesinden endişe duyuyorum. Bu noktayı sık sık şu varsayımla örneklendirdim: Cenevre Gölü kıyısındaki lüks otellerden birinin restoranında, İngilizce konuşan, anlaşılır bir Rus ile sohbet etmeye başlarsanız ve o kişi 3.000 dolarlık bir takım elbise ve bir çift Gucci mokasen giyiyorsa ve size bir Rus ticaret şirketinin yöneticisi olduğunu ve sizinle ortak bir girişim hakkında konuşmak istediğini söylerse, o zaman dört olasılık vardır. Söylediği kişi olabilir. Ticari bir kimlik altında çalışan bir Rus istihbarat görevlisi olabilir. Bir

Rus organize suç grubunun parçası olabilir. Ancak gerçekten ilginç olan olasılık, üçü de olabilir ve bu üç kurumun hiçbirinin bu düzenlemeyle ilgili bir sorunu olmayabilir.

Ancak, bu 'iç içe geçme' kavramının hiçbiri, komünist devletin çöküşü ve KGB'nin çöküşü, piyasa reformlarının ve siyasi çoğulculuğun getirilmesi ve Sovyet yasalarının ve komünist ahlaki normlarının modasının geçmesiyle oluşan kaotik durum açısından gerekli açıklayıcı güce sahip değildir. Her şey akışkandı ve eski 'KGB/çekist' veya 'devlet' kategorilerine yerleştirilemeyen veya anlamlı bir şekilde bir 'KGB devletinin' ürünleri olarak görülemeyen birçok yeni (ve bugüne kadar devam eden) olgu ortaya çıktı.

YENİ BİR TEORİYE DOĞRU - HİBRİT (MELEZ) İSTİHBARAT DEVLETİ

'KGB devleti' kavramı kendi içinde anakroniktir. Bu terimi kullanarak, bir yandan Rus devleti (ve toplumu) ile diğer yandan istihbarat arasındaki ilişkilerin karmaşıklıklarını yakalamayı başaramıyoruz. Ayrıca, tartışmasız bir şekilde Rus siyaseti ve toplumunun anlaşılması için hayati önem taşıyan benzersiz özellikleri ihmal etme veya en azından hafife alma riskimiz var. 'KGB devleti' perspektifi ve 'istihbarat-araç' perspektifi yerine, Hibrit İstihbarat Devleti adını verdiğim, daha ayrıntılı ve kültürel açıdan hassas üçüncü bir model öneriyorum. Bu anlamda 'Hibrit', devlet ve istihbarat olmak üzere iki ana parçanın basit bir birleşiminin ötesine geçer ve yeni özellikler içerir.

İki ideal-tipik alan veya başka türlü hayal edilen kategori öngörüyorum: örtülü (istihbarat) alan ve açık (politik) alan. Bunların var olan, tarihsel olarak ayrı alanlar değil, teorik yapılar olduğunu unutmayın (yukarıda belirtildiği gibi, Batı normatif istihbarat teorisinde yine de hafife alınmış gibi görünüyor):

- Gizli alan, bilgi (istihbarat) üretmek ve diğer varlıkları etkilemek için farklı yöntemlerini (gizli bilgi toplama, özel operasyonlar ve gizli eylem) kullanarak faaliyetler yürüten aktörler (istihbarat ve güvenlik teşkilatları) tarafından işgal edilir ve zihniyetleri ve içsel kültürel ve ahlaki normları tarafından yönlendirilir (girdi alanı 1)
- Açık alan, yazılı yasalar ve yerleşik normlar tarafından yönlendirilen, gizli alandan elde ettikleri istihbaratı bir araç olarak kullanan siyasi kurumlar, yetkilileri ve karar vericileri tarafından işgal edilir (girdi alanı 2)

Rus melezi istihbarat devletini, açık ve gizli alanların bulunduğu ve örtüştüğü üçüncü bir alan olarak hayal ediyorum. Dolayısıyla, bu **üçüncü alan, iki ilgili ideal-tipik alanla aynı unsurların çoğunu içerir: gerçek politikacılar ve sivil yetkililer, uzman istihbarat görevlileri ve servisleri, siyasi kurumlar ve yasalar, az ya da çok belirgin şekilde tanımlanmış görevleriyle istihbarat teşkilatları**, vb. Turner ve Fauconnier kavramlarını kullanarak, bu genel alan olurdu. Ancak açık ve gizli alan arasındaki karşılaşma, kendi başına

benzersiz bir yapı, bir 'karma alan' da üretir. Bu makalenin geri kalanında, yalnızca 'devlet' veya 'istihbarat servisleri' kategorilerine tam olarak uymayan, aynı zamanda basitçe bir 'KGB devleti'nin parçası olarak açıklanamayan bu yeni özelliklerin bazı örneklerini kısaca taslak olarak çizeceğim. Başka bir deyişle, bunlar 'devlet içinde devlet' veya 'istihbarat-araç' perspektifinde ve kesinlikle yukarıda açıklanan iki hayali alandan hiçbirinde uygun şekilde anlaşılabilir. Bu olgular ve sonuçları ancak istihbarat ve siyaset, Sovyet sonrası Rusya'nın özel tarihi, kültürel ve politik bağlamında bir araya geldiğinde anlamlı bir şekilde açıklanabilir. Amaç, ne kapsamlı bir genel bakış sunmak ne de seçilen olguları tam olarak açıklamak, ancak Putin'in kendisinin bir 'KGB başkanı' olarak görülüp görülemeyeceğine dair kısa bir tartışmayla bitirmeden önce belirli aktörlerin, faaliyetlerin ve kültürel özelliklerin melezliğini örneklendirmek ve göstermektir.

MELEZ AKTÖRLER: AKTİF YEDEK, APOLETLİ KURT ADAMLAR VE SİLOVARKLAR

Sivil kurumlara ve varlıklara sızmak istihbarat çalışmasının bir parçasıdır ve mutlaka 'melez aktörler' yaratılmasına yol açmaz. Ancak Rusya'da, sızmadan entegrasyona geçen belirli bir istihbarat servisi çalışanları kategorisi vardır - sözde 'aktif yedek', esasen köken kuruluşlarının dışındaki pozisyonlara geçici olarak görevlendirilen ve aylık raporlar derlemeleri gereken ve karşılığında memurlarının maaşlarını ve kovuşturmadan muafiyet gibi diğer ayrıcalıklarını koruyan memurlardan oluşur. Yuri Andropov'un KGB liderliği altında kurulmuş olmasına rağmen, aktif yedek kurumu Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve bunun sonucunda ekonomik ve toplumsal yaşamın çeşitlenmesinden sonra önemli ölçüde genişledi. Bazı 'eski' memurlar, KGB geçmişlerini bir varlık olarak gururla kullanarak hükümet hizmetine girip çıkıyorlar. Daha da önemlisi, 1990'lardan itibaren, istifa eden bazı memurlar eski işverenleri için danışman olarak çalışmaya devam ettikleri veya en azından eski meslektaşlarıyla iş bağlarını sürdürdükleri için çekistler ile eski çekistler arasında ayrım yapmak zorlaştı.

Rusya'nın 1990'ların başında planlı ekonomiden uzaklaşması ve buna paralel olarak sadece istihbarat servislerinin değil aynı zamanda devletin de zayıflaması, sorunlar ve fırsatlarla birlikte yeni bir durum yarattı. Ordunun ve güvenlik teşkilatlarının yeniden yapılandırılması ve küçültülmesi binlerce memurun aktif hizmetten ayrılmasına neden oldu. Birçoğu, özellikle güvenlik sektöründe, yeni doğan özel sektörde bir iş buldu veya bir iş kurdu. Sadece onlar, özellikle eski KGB memurları, bu rekabetçi ve tehlikeli ortam için özellikle uygun becerilere sahip olmakla kalmadılar. Dikkat çekici çekicilikleri, çoğunun aktif hizmette olan eski meslektaşlarıyla ve erken emekli olan meslektaşlarıyla iletişim halinde olmasından da kaynaklanıyordu; paradoksal olarak, aktif hizmet yıllarından kalma dar ve bölünmüş ağların aksine, hızla bir tür kardeşlik haline gelen mezun ağları

oluşturuyorlardı.

1990'lardan itibaren, aktif görevde olan birçok memur, az çok karanlık iş anlaşmalarında veya düpedüz suçlarda ek iş yapıyordu. Bu elbette yalnızca Rusya'ya özgü bir olgu değildi. Ancak, 1990'ların sonlarına doğru, "apoletli kurt adamlar" terimi ortaya çıktı ve Putin döneminde giderek daha yaygın hale geldi. Bu, gündüzleri resmi görevini yerine getiren bir memurun geceleri gündüz halinin tam tersine dönüştüğü geçici ama tekrarlayan dönüşüme işaret ediyor. Bir devlet işinin avantajlarından yararlanırken, yine de başarılı özel iş insanlarının yaşam tarzını benimseyebiliyor. Elbette bu, dünya çapında gerçekleşen basit ve basit bir yolsuzluk olarak göz ardı edilebilir. Ancak bu, karmaşık bir olguyu kişisel maddi talepleri yerine getirme meselesine indirgemek olurdu ve bu da güç boyutunu göz ardı ederdi. Kurt adamlar konularından muazzam (ve yasadışı) kar elde edebilirken, yine de işlerini yapmak zorundadırlar. Daha da önemlisi, apolet takan bir kurt adam olmak günün saatiyle (veya dolunayla) ilgili değildir, ancak kamu-özel ayrımında ileri geri hareket etme yeteneği anlamına gelir ve bu bireyleri basitçe yolsuz memurlar olarak düşünmenin anlamsız hale gelmesi anlamına gelir. Bunun yerine, yeni, melez bir kategori olarak düşünülmelidirler. Aslında, apoletli kurt adamlar fenomeni kavramsal bütünleşmenin bir örneği olarak analiz edilmiştir. Dahası, kurt adamların gösterişli yaşam tarzını yasadışı olarak elde edilmiş olarak ifşa etmek ve eleştirmek kolay olsa da, yükselişleri genellikle devletin başlangıçta oldukça şüpheli özelleştirme yoluyla elde edilen önemli işletmeleri (yeniden) ele geçirmesiyle yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla, özel mülkiyet hakkını ihlal ederken, böyle bir ele geçirme bir dereceye kadar kamusal bir mal olarak görülebilir. Ledeneva'nın formüle ettiği gibi;

Bir şirket baskını ile bir şirket baskınından devlet varlıklarının kurtarılması arasında ayrım yapmak gerçekten zordur. Buna karşılık, reiderstvo'nun (şirketin çoğunluk hisselerini satın alarak yönetimde söz sahibi olma - çn) yasal araçları kamusal çıkarları mutlaka gözetmese de, yasadışı araçlar her zaman yanlış hedefi gözetmez. Bu tür bir kararsızlık, yetkililerin çifte standartlarından ('dostlarımız için her şeyimiz var, düşmanlarımız için kanunumuz var') ve güç ağlarının iki ucu keskin işlevlerinden kaynaklanır. Belirli memurlar bir güç ağına ait olmaktan nasıl faydalanıyorsa, ağlar da bu belirli memurlardan öyle faydalanıyor; ilerici mevzuatların ilettilmesi, ekonominin modernleştirilmesi ve kamu çıkarlarının gözetilmesi için kanal görevi görüyorlar.

İlgili bir olgu, Treisman tarafından 'oligark' ve 'silovik' kelimelerinin birleşimi olarak ortaya atılan silovarglardır. Silovarklar, lüks tüketimleri ayırt edilemez görünse de, anlamlı bir şekilde sadece siloviki-cum-oligarklar olarak görülemez. Hem orijinal oligarklar hem de Putin dönemi silovarkları müstehcen seviyelerde kişisel zenginleşme sergilerler. Ancak, oligarklar özel işletmelerin mülkiyetini satın almışken,

silovargklar varlıkların kendilerine ait değildir, ancak bunları devlet adına yönetirler. Bu nedenle, devletin 'Rus ekonomisinin komuta yüksekliklerini' kontrol etmesinde önemli bir işlevi yerine getirirler. Örneğin, Sergei Chemezov, 2007'den beri askeri-endüstriyel dev Rostec'in CEO'su olarak görev yaparken, Igor Sechin, 2012'den beri petrol devi Rosneft'in CEO'sudur. Bu pozisyon ve istihbarat geçmişleri, yönettikleri şirketler piyasanın bir parçası olmasına rağmen, onları oligarklardan farklı şekilde çalıştırır. Kritik olarak, çatışma veya rekabet durumunda, istihbarat servisleri de dahil olmak üzere devletin kaynaklarını kullanabilirler. Apoletli kurt adamlar gibi, silovargklar işlerini yapmalı, yani şirketlerini makul bir verimlilikle yönetmelidir. Ancak, bu şirketler yalnızca devletin gelir kaynakları değil, aynı zamanda stratejik ve politik araçlar olduğundan, sonuç hiçbir şekilde tek ölçüt değildir. Özetle, silovargklar tuhaf bir karışım veya başka bir deyişle bir melez oluştururlar.

MELEZ FAALİYETLER: SİYASİ SUİKASTLER VE ÖZEL OPERASYONLAR

Putin rejimi, doğrudan KGB oyun kitabından alınmış gibi görünen birçok teknik ve stratejiyi kesinlikle kullanır. Örneğin, en sorunlu muhalifleri kontrol için casusluk edilir, aranır, sindirilir, hapse atılır veya son çare olarak suikasta uğrar. Bu, yurt dışında yaşayanlar için olduğu kadar yerel muhalif aktivistler için de geçerlidir. Ancak, siyasi suikastları ele alırsak, bu yalnızca KGB'nin bir icadı veya hatta bir uzmanlık alanı olmaktan çok uzaktır. Siyasi cinayetin Rusya'da yüzyıllardır süren ve güçlü bir geleneği vardır. Dahası, eğer varsa, KGB geleneğinden sapan birçok cinayet örneği olmuştur. Örneğin, eski FSB görevlisi ve siyasi mülteci Aleksandr Litvinenko'nun Londra'da öldürülmesi, silah seçimi, yani 'çok pahalı bir zehir' olan polonyum 210'u da hesaba katarak, siyasi sistemin en tepesinden emredilmiş olmalı. Ancak katiller, Andrei Lugovoi ve Dmitry Kovtun, 2020'de Aleksei Naval'ny'i öldürmede neredeyse başarılı olanlar gibi düşük profilli profesyoneller değildi. Aslen bir KGB koruması olan Lugovoi,

[. . .] hayatı Rus güvenlik servisleri ve yeni Rusya'nın büyüyen 'büyük işi' ile iç içe geçmiş karanlık, fırsatçı figürlerden biriydi. [. . .] Lugovoy, görünüşe göre zengin ve çoğu zaman yozlaşmış Rusların krysha (örtü veya koruma) için yüksek fiyatlar ödemeye istekli olmaları ve FSB ile bağlantıları nedeniyle çok para kazandı.

Sonunda (ikinci denemede) başarılı olmalarına rağmen, Lugovoi ve Kovtun sadece gösterişli tavırları ve gösterişli giyim tarzlarıyla öne çıkmakla kalmadı, aynı zamanda her yerde radyoaktif zehirin izlerini bırakarak olaylar zincirini yeniden kurmayı ve gıyaben oldukça güvenilir bir dava oluşturmayı kolaylaştırdı. Ol'ga Kryshantovskaia'ya göre, '[FSB'deki] arkadaşlarım bana bunun [Litvinenko'nun beceriksizce zehirlenmesinin] Andropov döneminde asla gerçekleşmeyeceğini söylediler. [. . .] Bana KGB'nin o zamanlar cinayet işlemede çok daha etkili olduğunu söylediler. Muhalif siyasetçi ve eski içeriden biri olan Boris Nemtsov'un

2015'te Kremlin'e kısa bir mesafede, gazeteci Anna Politkovskaya'nın 2006'da Putin'in doğum gününde apartman bloğunun koridorunda ve Merkez Bankası müdür yardımcısı Andrei Kozlov'un o yılın başlarında vurularak öldürülmesi gibi bazı cinayetler özellikle muhteşem olarak öne çıktı. Bu nedenle, birçok durumda, KGB tarzı verimlilik mafya tarzı gösterişçiliğe yol açmış gibi görünüyor.

MELEZ KÜLTÜR: KOMPLOLAR VE GANGSTER TAVIRLARI

Putin rejiminin üst düzey üyeleri, Rusya'nın çıkarlarına zarar veren hemen hemen her şeyi, bir, diğer veya birden fazla düzeyde aynı anda düşmanca özel operasyonların sonuçları olarak görme eğilimindedir. Özellikle, bu, otoriter liderleri görevden alan 2011 'Arap Baharı', 2004 Turuncu Devrimi ve Ukrayna'daki 2014 Euromaidan gibi 'renkli devrimler' için geçerlidir. Bu son derece paranoyak-komplocu zihniyeti, tüm varoluş nedeni iddia edilen her yerde bulunan düşman olan Sovyet gizli polislerinin temelini bağlamak kolaydır. Ancak, bunu yalnızca rejimin üst düzey üyelerinin Sovyet Çekist geçmişinin ürünü olarak görmek yanlış olur. Batılı bir Rus karşıtı komplo kavramı, en azından Kırım Savaşı'ndan (1853-56) bu yana Rus entelektüel yaşamının önemli bir parçası olmuştur. Putin yönetimindeki komplocu söylem, totaliter olmayan bir ortamda siyasi desteği toplamak için Batılı Rus karşıtı komplo teorilerini kullanan 'siyasi teknoloji uzmanlarına' çok şey borçludur. Açıkça, rejimin oluşum döneminde (ve 2011'e kadar) tartışmasız en önemli siyasi teknoloji uzmanlarından ikisi olan Gleb Pavlovskii ve Vladislav Surkov (Putin'in 2011'e kadar en yakınında yer alan "gri kardinal" lakaplı Surkov, Rusya için egemen demokrasi fikriyatını geliştiren isimdi. 2016 yılında "Surkov sızıntıları" olarak adlandırılacak gizli yazışmalarının açığa çıkmasıyla adeta "deşifre" olan Surkov; 2011 yılında Putin aleyhinde başlayan gösterileri engelleyememesiyle başlayan gözden düşme sürecinde 2014 yılında Ukrayna'daki politik durumla artık neredeyse tamamen etkisiz bir konuma geldi - çn) hiçbir şekilde eğitilmiş Çekistler değildi. Aksine, muhalif kamplardan geliyorlardı. Bunlardan ilki bir Sovyet muhalifiydi (tutuklanmasının ardından en azından bir KGB muhbiri olmuştur), ikincisi ise gençliğinde, Mikhail Khodorkovskii'nin bankası Menatep'in halkla ilişkiler danışmanı olmadan önce, uzun saçlı bir beatnik ve tembeldi. Daha da önemlisi, kendileri ve meslektaşlarının çoğu iyi okumuş entelektüellerdi ve 'KGB tarzı kirli oyunları' Fransız postmodernizmi, muhalif tuhaflikleri ve post-Sovyet alaycılığıyla birleştirdiler.

Sovyet döneminde, KGB kültür açısından esasen uyumu korumakla görevliydi. 1920'lerde kısa bir deney döneminden sonra, karşı-kültürel olgular ve takipçileri Sovyet rejimi tarafından derin bir şüpheyle karşılandı. Gizli polis yakından takip etti ve yalnızca dar anlamda siyasi muhaliflere değil, aynı zamanda caz hayranlarına, rockçılara, punklara ve muhafazakar normları ihlal eden

diğerlerine de düzenli olarak baskı uyguladı. Toplumu kontrol altında tutmak için, Çekistler kendilerini kanunun üstünde görüyorlardı. Buna karşın, Sovyet sonrası ilk on yılda, 'her şeye' izin veriliyordu, normlar akışkandı ve suç oranları yüksekti. Sokak çeteleri, toprak kontrolü için düzenli olarak çatışmalara giriyordu. Oligarklar, yalnızca yeniden dağıtılan devlet varlıkları üzerinde değil, aynı zamanda devletin kendisi üzerinde de kontrol için savaşıyorlardı.

Kamu söyleminde, bu durum bespredel (kelimenin tam anlamıyla 'sınırsız' - suç alt kültüründen kaynaklanan bir terim) olarak, yasal veya ahlaki düzenin tamamen yokluğu olarak nitelendirildi. Sembolik olarak, suç jargonları günlük dile yayıldı, çünkü yeni gerçeklikleri daha iyi temsil ediyor gibiydi. Devlet güçsüzleştirildiğinde, yeni bir gangster türü ortaya çıktı - karakteristik olarak meşru ekonomide ve siyasette de çıkarları olan avtoritet (otoriter - çn). Bazı yerlerde, avtoriteler düzeni sağlayabilen tek kişilerdi ve paradoksal bir şekilde, bespredel ile mücadele etmek için sınırsız şiddete başvurdular. Yine paradoksal bir şekilde, kanun ve düzen gündemini meşrulaştırma stratejisinin önemli bir parçası olarak kullanan Putin döneminde, devlet organize suç ağlarını yok etmeye bile çalışmadı, bunun yerine avtoritelerle gayri resmi bir anlaşmaya vararak onlara geleceklerinin 'şehirdeki en büyük çeteyi' tanımalarına bağlı olduğunu bildirdi. Daha da önemlisi, Putin stratejik durumlarda halk arasında gangsterveri maskaralıklar ve dil kullandı. Ayrıca, böyle bir tavır yalnızca Ulusal Muhafızlar (Rosgvardiia) komutanı General Viktor Zolotov veya yakın zamanda ölen özel askeri şirket Wagner'in kurucusu Evgenii Prigozhin gibi kaba 'şiddet uzmanları' tarafından benimsenmekle kalmadı, aynı zamanda Sergei Lavrov ve Maria Zakharova gibi üst düzey diplomatlar arasında da kullanıcılar buldu. Kısacası, kültürel Çağdaş Rus devletin repertuarı KGB'ninkinden çok daha geniştir, ancak kleptokrasi (yağma düzeni - çn) veya hatta thugocracy (eşkiyalık - çn) gibi lakaplar da yeterli değildir. Tarihsel nedenlerle, çekist kültürünün yeniden canlanmasına, daha az belirgin ancak yine de etkili bir avtoritet kültü eşlik etmiştir ve rejim, ihlal ve uyumun paradoksal bir karışımına dayanmaktadır.

PUTİN - BİR KGB (BAŞ)KANI MI?

Ünlü bir şekilde, Amerikalı Senatör John McCain, Putin'i baştan sona bir KGB ajanı olarak nitelendirdi ve iktidara yükselişi sıklıkla devleti ele geçirmek için başarılı bir KGB komplosunun parçası olarak tanımlandı. FSB ve KGB mezunlarının iktidar açlığı ve inkar edilemez etkisi bir yana, bu basitleştirilmiş anlatı en temel incelemeye bile dayanmıyor. Genç yaştan itibaren KGB'ye katılmayı arzularken ve orada en az 16 karar verici yıl görev yapmışken, bir ölçüde yabancı olarak kaldı ve hiçbir zaman yarbay rütbesinden daha yükseğe çıkamadı. Batı'da prestijli bir görev elde edemeyince, başlangıçta memleketi Leningrad'ın sokaklarında dolaşmak zorunda kaldı, KGB'nin kasvetli Beşinci Dairesi'nde üç yıl görev yaptı, muhalifleri gözetledi ve bastırdı. Davalarından

biri, bir siyasi grafiti parçasının araştırılmasıydı. Putin'in tek yurtdışı görevi GDR'deydi ve o zamanlar başkentte bile değildi, KGB'nin C sınıfı öğrencilerini gönderdiği bir durgun su olan Dresden'deydi. Bürokratik-politik kariyeri, Uluslararası İlişkiler Ofisi'nde görevli olarak Leningrad Üniversitesi'ndeki liberalleri ince bir örtü altında izlemek üzere görevlendirildiği aktif yedekte başladı. İlgi çeken başlıca kişilerden biri, gösterişli profesör ve tanınmış demokrat Anatolii Sobchak'tı. Mayıs 1990'da Şehir Meclisi Başkanı seçildikten kısa bir süre sonra, Putin'i dışarıdan danışman olarak işe aldı; KGB'ye karşı açıkça düşmanlığı olan bir liberal için şaşırtıcı bir hareketti bu. Sobchak daha sonra Putin'in KGB geçmişi hakkında bilgi sahibi olmadığını iddia etti; ancak birkaç tanıklık, Putin'in aktif olarak bir KGB adamı, Sovyet bürokrasisinde manevra yapabilecek ve işleri halledebilecek, böylece kendi Don Kışotvari belagatini tamamlayabilecek pratik birini aradığını gösteriyor. Putin, KGB tarafından ekibe katılmaya çalışması için talimat almış olabilir; ancak inisiyatif, iş için en az iki KGB görevlisini düşünen Sobchak'taydı. Putin'in tam olarak ne zaman hizmetten ayrıldığı konusunda bazı belirsizlikler var; Haziran 1991'de mi, yoksa Ağustos 1991'deki darbe girişimi sırasında mı, yoksa resmen istifa edip etmediği. Yarı resmi bir biyografide resmen ayrılmadığını, ancak Sobchak'a karşı olan 'ahlaki yükümlülüklerinin' KGB'ye karşı olan 'resmi yükümlülüklerinden' daha önemli olduğunu ima etti.

1993 yılında, Başkan Yeltsin KGB'de kapsamlı bir yeniden yapılanma planlarken ve Putin'in bölgesel lider bir pozisyon için düşünüldüğü yönünde spekülasyonlar ortaya çıktığında, St. Petersburg KGB'si bile Putin'in kendilerine sadık olup olmadığı konusunda bilgisiz görünüyordu. Diğer kaynaklar ayrıca, 1991 darbe planlayıcılarına karşı hemen karar verdiğine dair sonraki kategorik açıklamalarına rağmen, Sovyetlerin dağılmasından hemen önce ve sonraki dönemde durumun son derece dinamik olduğunu, onu KGB'ye katılmaya iten ideallerin kaybolmuş görüldüğünü ve Sobchak'a olan sadakati ile güvenlik servisiyle kanalları açık tutma zorunluluğu arasında bir modus vivendi'ye ulaşmanın hem kişisel hem de pragmatik nedenlerle kolay olmadığını ileri sürüyor. 1997'de Putin'in servisi (şimdiki adıyla FSB) yönetmek üzere yetiştirileceği söylentileri çıktığında, kalıplaşmış bir rol üstlenmekten korktu. Ve nihayet 1998'de atandığında, generallığe terfiyi reddederek ilk sivil müdür olmayı tercih etti. FSB generalleri ise, kendilerinden birkaç rütbe düşük bir subaydan emir almaktan hoşnut değillerdi; onun geçmiş KGB kariyerini gülünç buluyorlardı. Dahası, onun küçülme ve yeniden yapılanma ile görevlendirildiğine dair şüpheleri doğru çıktı: Yaklaşık 2000 subayın görevden alınması ve birkaç müdürlüğün birleştirilmesiyle, FSB müdürü Putin, Çekistler için kötü haberdirdi.

Başkan Putin, örneğin eskiden özerk olan Federal Sınır Servisi'ni ve bir iletişim ve sinyal istihbarat ajansı olan FAPSI'nin bazı kısımlarını kendi yetki alanına aktararak,

şüphesiz FSB'yi güçlendirdi. Ancak, 2016'da SVR ve FSO'yu (Federal Muhafız Servisi, özellikle üst düzey yetkililerin ve başkan da dahil olmak üzere nesnelere korunmasından sorumludur) FSB'ye katmak ve servisi KGB'yi anımsatan yetkilere sahip bir Devlet Güvenlik Bakanlığı'na yükseltmek üzere olduğu yönündeki söylentiler, şimdiye kadar gerçekleşmedi. Daha da önemlisi, bu öneri bile 'güç ajanslarının' daha geniş bir yeniden örgütlenmesinin parçasıydı. En önemlisi, birkaç ay önce, Nisan 2016'da Putin, İçişleri Bakanlığı'ndan birkaç birimi çekerek Ulusal Muhafız (Rosgvardiia) adında yeni bir ajans kurmuş ve onu doğrudan kendisine tabi kılmişti; bu, diğer güç ajanslarına, hele ki FSB'ye bir güven beyanı değildi. Pallin'in yıllar önce vurguladığı gibi, Putin 'FSB'nin alternatif bir güç merkezi olmasına asla izin vermeyecek, böylece kendi konumunu zayıflatacak ve kendisini devrilme tehlikesine maruz bırakacaktı'. Kısmen Putin'in iktidarının bir sonucu olarak, Rusya'nın kurumları Sovyet kurumlarına kıyasla çok daha zayıftır ve FSB üzerindeki resmi kısıtlamalar KGB'ninkilerden daha azdır. Dolayısıyla, gayriresmi yollarla gücünü dengelemeye sürekli olarak özen göstermiştir; buna kurumlar arası rekabeti geliştirmek ve çeşitli güç kurumlarına ve bunların içinde böl ve yönet stratejisi kullanmak da dahildir. Bu, onun sadece FSB'yi Sovyet devletine karşı KGB'den daha az sadık bir güç olarak gördüğünü değil, aynı zamanda FSB'nin, tüm önemine rağmen, iktidarına yönelik tehditleri sınırlamak veya ortadan kaldırmak için kullandığı çeşitli araçlardan yalnızca biri olduğunu da göstermelidir. Ayrıca, Putin eski KGB meslektaşlarını üst düzey pozisyonları doldurmak için işe alırken ve giderek onlara güvenirken, sivil teknokratları da belirli önemli pozisyonlarda tuttu. Örneğin, Ukrayna'da iki yıldan fazla süren savaş ve Rusya'da artan baskıdan sonra bile, Mayıs 2024'te Putin, FSB/KGB geçmişi olmayan Sergei Shoigu'nun yerine, akademik ekonomist Andrei Belousov'u Savunma Bakanı olarak atadı. Shoigu da, köklü bir çekist olan eski FSB Müdürü Nikolai Patrushev'in yerine, Patrushev'in 16 yıldır görev yaptığı oldukça etkili bir görev olan Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri olarak atandı. Bu tür hareketlerin muhtemelen birden fazla endişeden kaynaklanması muhtemel olsa da, Putin'i bir FSB devralmasının kolaylaştırıcısı olarak sunmayı fazlasıyla zorlaştırıyorlar.

SONUÇ

Hibrit İstihbarat Devleti teorisi, Sovyet sonrası Rusya'daki her önemli siyasi gelişmenin genel bir açıklaması değildir. Aksine, yeni bir bakış açısı, istihbaratla ilgili aktörlerin, faaliyetlerin ve kültürün yadsınamaz siyasi önemini, 'KGB devlet okulunun' bazen kaba ve anakronik projeksiyonları olmadan hesaba katmanın yeni bir yoludur.

Bu görüşte olanlar istihbaratla ilgili (ya da çekist) aktörlerin, faaliyetlerin ve kültürün Rus Anayasası'nın başlangıçtaki demokratik ruhuna yabancı olduğunu ve bu nedenle Rusya'yı otoriterliğe sürükleyen ana yozlaştırıcı güç olduğunu iddia edebilir ya da en azından

ima edebilir. Rus istihbarat servislerinin acımasızlığı ve demokratik olmayan, hatta anti-demokratik doğasını inkar etmek zor olsa da, Sovyet sonrası Rus siyasetini tek yönlü bir 'KGB ele geçirmesi' olarak görerek anlamlandıramayız.

Çokça alay edilen ama tartışmasız hala kullanışlı bir terim olan hibrit silahlar gibi, Rus hibrit istihbarat devleti de temel gücünü kendisini oluşturan parçaların toplamından daha fazlası olmasından almaktadır. Tam da bu melezlik, beklenmedik açılardan sürpriz saldırılar gerçekleştirmesini ve kurbanlarını tam da kategorizasyona meydan okuma yeteneği sayesinde hazırlıksız yakalamasını sağlıyor. Aynı zamanda, bu melezliğin Ukrayna'nın tam ölçekli işgali kararı gibi istihbarat başarısızlıklarına yol açan bir zayıflık olduğunu da inkar etmek zor.

Bu makalede, Rusya'daki istihbarat-siyaset bağını kendi terimleriyle değerlendirerek ve istihbarat ile siyasetin ayrılması yönündeki Batılı normatif vizyonun yanı sıra razvedka ile devlet güvenliği arasındaki Rus ayrımını terk ederek yeni bir şekilde ele almaya çalıştım.

Analiz, Rus melez istihbarat devletinin nasıl kültürel ve tarihsel olarak spesifik olduğunu ve 'KGB devleti' kavramının ve buna bağlı 'nüfuz tezi'nin (sızma, penetrasyon - çn) ya da Rus siyasetinin 'istihbaratlaştırılması'nın nasıl benzersiz ve yeni özellikleri görmemizi engellediğini göstermiştir. KGB'nin belirlenmiş bir kurumsal rolü varken ve en azından bir miktar siyasi denetime tabi iken, bugünkü tablo çok daha karmaşık ve akışkandır. Sovyetler Birliği'ne geri dönüşü temsil etmekten ziyade (bazı yazarların anakronik KGB terimini kullanmakta ısrar etmeleriyle özetlenen), Rusya'nın melez istihbarat devleti postmodern olarak daha iyi kabul edilmektedir. Bu haliyle sadece iç gelişmelerin değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında modern Batı istihbarat teorisi ve pratiğinin kurulmasından bu yana meydana gelen küresel teknolojik, sosyal ve jeopolitik değişimlerin de bir sonucudur. Sahadaki değişimler istihbarat ve siyasetin normatif olarak birbirinden ayrılmasına karşı bir meydan okumadır. Bu vizyon ne kadar takdire şayan olsa da, postmodern bir dünyada istihbaratın işlevini tanımlamak ve analiz etmek için belki de o kadar uygun değildir. Bu nedenle, bu makalede sunulan teorik perspektifin diğer ülkelerde de siyaset ve istihbarat (her iki kelimenin geniş anlamıyla) arasındaki ilişkinin incelenmesi için bir miktar uygun olması mümkündür. Ancak bu gelecekteki araştırmalar için bir konu olacaktır.

Kritik Bakış

AKIL-FİKİR-ERDEM

WWW.KRITIKBAKIS.COM